

**Τ.Ε.Ι. ΚΡΗΤΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΣΕΥΠ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ**

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΣΧΟΛΙΚΟΣ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΣ.

**ΠΩΣ ΤΟΝ ΑΝΤΙΛΑΜΒΑΝΟΝΤΑΙ ΚΑΙ ΤΟΝ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΖΟΥΝ ΟΙ
ΜΑΘΗΤΕΣ ΤΗΣ ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΣΕ ΣΧΟΛΕΙΑ
ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ**

**ΕΠΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ:
Κος. ΠΡΟΚΟΠΑΚΗΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ**

**ΕΙΣΗΓΗΤΕΣ:
ΠΑΛΑΜΟΥΤΗ ΜΑΛΑΜΑ
ΓΡΙΒΑΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ**

ΗΡΑΚΛΕΙΟ, ΜΑΡΤΙΟΣ 2015

*«What if the kid you bullied at school, grew up,
and turned out to be the only surgeon who could save your life?»*

Lynette Mather, author

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Με την ολοκλήρωση της πτυχιακής μας εργασίας θα θέλαμε να αποδώσουμε ευχαριστίες σε όσους προσέφεραν την πολύτιμη βοήθειά τους καθ' όλη τη διάρκεια εκπόνησής της.

Κατ' αρχήν θα θέλαμε ιδιαίτερα και οφείλουμε να ευχαριστήσουμε τον επιβλέπων καθηγητή μας, κο. Προκοπάκη Εμμανουήλ, ο οποίος μας προσέφερε απλόχερα την πολύτιμη στήριξη, ενθάρρυνση αλλά και τις εξαιρετικές γνώσεις του κατά τη διάρκεια της συγγραφής της παρούσας εργασίας.

Ακόμη, ευχαριστίες θέλουμε να αποδώσουμε σε όλα τα παιδιά που θέλησαν πρόθυμα να βοηθήσουν λαμβάνοντας μέρος στις συνεντεύξεις. Χωρίς την πολύτιμη αυτή συνεργασία και συγκατάθεσή τους δεν θα ήταν δυνατή η διεξαγωγή της έρευνάς μας.

Κυρίως όμως, ευχαριστούμε ολόψυχα τους γονείς μας για την αμέριστη συμπαράστασή τους – υλική και ψυχολογική- όλα αυτά τα χρόνια των σπουδών μας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	6
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΣΧΟΛΙΚΟΣ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΣ.....	9
1.1. Εννοιολογική αποσαφήνιση του όρου «σχολικός εκφοβισμός».....	9
1.2. Μορφές του σχολικού εκφοβισμού.....	9
1.2.1. Η σωματική μορφή του σχολικού εκφοβισμού.....	10
1.2.2. Η λεκτική μορφή του σχολικού εκφοβισμού.....	11
1.2.3. Η συναισθηματική μορφή του σχολικού εκφοβισμού.....	12
1.2.4. Η σεξουαλική μορφή του σχολικού εκφοβισμού.....	13
1.2.5. Η ηλεκτρονική μορφή του σχολικού εκφοβισμού.....	13
1.3. Ατομικά χαρακτηριστικά θυτών, θυμάτων και παρατηρητών.....	14
➤ Θύτες.....	14
➤ Θύματα.....	16
➤ Παρατηρητές.....	17
1.4. Η επίδραση των κοινωνικών διαφορών.....	17
1.4.1. Το φύλο.....	18
1.4.2. Η φυλή.....	18
1.4.3. Άτομα με ειδικές ανάγκες.....	19
1.5. Συνέπειες εκφοβισμού σε θύτες και θύματα.....	20
Συνέπειες (αυτοεικόνα) εκφοβισμού: Θύματα.....	21
Συνέπειες εκφοβισμού (μακροπρόθεσμες): Θύτες.....	22
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΣΧΟΛΙΚΟΣ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ.....	23
2.1. Σχολικό περιβάλλον και εκφοβισμός.....	23
2.2. Η κρυμμένη κουλτούρα του εκφοβισμού.....	24
2.3. Έκταση και ένταση του εκφοβισμού.....	25

2.4.	Το σχολείο ως χώρος εκδήλωσης του φαινομένου	26
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΚΑΙ ΠΡΟΛΗΨΗ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ.....		28
3.1.	Συνεργασία μεταξύ των εκπαιδευτικών, των γονέων και των εφήβων για την αντιμετώπιση του σχολικού εκφοβισμού	28
3.1.1.	Πρόληψη και παρέμβαση από τους εκπαιδευτικούς.....	29
3.1.2.	Πρόληψη και παρέμβαση από τους γονείς	30
3.1.3.	Πρόληψη και παρέμβαση από τους μαθητές	32
3.2.	Δράσεις για να σταματήσει ο εκφοβισμός.....	33
➤	Σε επίπεδο σχολείου.....	34
➤	Σε επίπεδο τάξης.....	35
➤	Σε επίπεδο κοινότητας	36
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ.....		39
4.1.	Σκοπός.....	39
4.2.	Μεθοδολογικό πλαίσιο	40
➤	Οδηγός συνέντευξης	42
4.3.	Η διεξαγωγή της έρευνας.....	44
4.4.	Η επιλογή του δείγματος.....	45
4.5.	Τα κοινωνικά χαρακτηριστικά των ερευνητικών υποκειμένων και το βιογραφικό προφίλ	46
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ		48
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ-ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ		73
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ		75

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο σχολικός εκφοβισμός (αγγλικά : *school bullying*) αποτελεί ένα διαρκώς αυξανόμενο φαινόμενο νεανικής παραβατικότητας, που εμφανίζεται στα ελληνικά σχολεία και σε πολλές χώρες του κόσμου. Ο σχολικός εκφοβισμός αναφέρεται στη χρήση βίας μεταξύ μαθητών ή συνομηλίκων παιδιών με στόχο να προκληθεί πόνος ή αναστάτωση. Εμφανίζεται με τη μορφή του λεκτικού εκφοβισμού (κοροϊδία, διακρίσεις, ντροπιαστικά σχόλια), του κοινωνικού εκφοβισμού (διάδοση φημών, καταστροφή προσωπικών αντικειμένων, απομόνωση από την ομάδα), του σωματικού εκφοβισμού (χτυπήματα, σπρωξίματα, κλωτσιές), του ηλεκτρονικού εκφοβισμού (εκβιασμός μέσω Διαδικτύου και ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, μέσω μηνυμάτων στο κινητό τηλέφωνο).

Το bullying περιλαμβάνει πράξεις παρενόχλησης ή/και εκφοβισμού και αφορά σε συγκεκριμένα είδη επιθέσεων, που χαρακτηρίζονται από το στοιχείο της σκοπιμότητας, περιλαμβάνει σωματικές, λεκτικές ή ψυχολογικές απειλές και έχει ως σκοπό να βλάψει ή να διαταράξει. Ο εκφοβισμός μπορεί να θεωρηθεί ως κοινωνικό φαινόμενο που περιλαμβάνει μια άνιση σχέση εξουσίας, είτε πραγματική είτε υποτιθέμενη, μεταξύ του δράστη ή των δραστών και του θύματος και συχνά συνδέεται με την ιεραρχία μιας ομάδας και τις συμπεριφορές που αναπτύσσονται σε αυτή.

Σκοπός της μελέτης – έρευνας της παρούσας πτυχιακής είναι να διαπιστώσουμε τον τρόπο με τον οποίο οι μαθητές δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης αντιλαμβάνονται και αντιμετωπίζουν τον σχολικό εκφοβισμό. Διερευνούμε τη βιωμένη εμπειρία των υποκειμένων, την κατανόηση των κοινωνικών διαδικασιών, τα νοήματα και τις αναπαραστάσεις τους. Η συλλογή πληροφοριών βασίστηκε στη μελέτη προηγούμενων ερευνών και βιβλιογραφίας καθώς και στην ποιοτική μέθοδο για την καλύτερη κατανόηση της σοβαρότητας του φαινομένου. Η μέθοδος αυτή παρέχει σε βάθος ένα μεγάλο αριθμό πληροφοριών ενός μικρού αριθμού περιπτώσεων και επικεντρώνεται σε ένα περιορισμένο τομέα των κοινωνικών δράσεων διερευνώντας τον διεξοδικά. Το μέσο που χρησιμοποιήθηκε για να εξάγουμε τα απαραίτητα αποτελέσματα είναι η ημι-δομημένη συνέντευξη η οποία δίνει στον ερευνητή την ευελιξία να

εκμαιεύσει πληροφορίες από τον συνεντευξιαζόμενο για τα θέματα που θεωρεί σημαντικά για τη μελέτη.

Η δομή της παρούσας εργασίας αποτελείται από πέντε (5) κεφάλαια στο σύνολό της. Στο πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η εννοιολογική αποσαφήνιση του όρου του σχολικού εκφοβισμού καθώς και οι μορφές που μπορεί αυτός να λάβει. Έπειτα παραθέτονται τα ατομικά χαρακτηριστικά των θυτών, των θυμάτων καθώς και των παιδιών- παρατηρητών, η επίδραση των κοινωνικών διαφορών στην εκδήλωση του φαινομένου και τέλος, οι συνέπειες του εκφοβισμού αυτού στα θύματα αλλά και στους θύτες.

Στον δεύτερο κεφάλαιο, παρουσιάζεται η σύνδεση του σχολικού εκφοβισμού με το σχολικό περιβάλλον το οποίο αποτελεί το βασικό χώρο εκδήλωσης του φαινομένου. Τέλος, ιδιαίτερη σημασία δίνεται στην ένταση και την έκταση καθώς και στην κρυμμένη κουλτούρα που υποβόσκει πίσω από αυτό.

Στο τρίτο κεφάλαιο, παρουσιάζονται ενέργειες για την αντιμετώπιση του φαινομένου καθώς και ποικίλοι τρόποι πρόληψης τόσο από τους εκπαιδευτικούς όσο και από τους γονείς και τους μαθητές. Ολοκληρώνοντας, προτείνονται δράσεις για την εξάλειψη του σχολικού εκφοβισμού.

Τέλος, στα δυο τελευταία κεφάλαια εμπεριέχονται η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε καθώς και η παρουσίαση και τα συμπεράσματα/αποτελέσματα της έρευνας.

Α' ΜΕΡΟΣ: ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΣΧΟΛΙΚΟΣ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΣ

1.1. Εννοιολογική αποσαφήνιση του όρου «σχολικός εκφοβισμός»

Ο σχολικός εκφοβισμός είναι η επιθετική εκείνη συμπεριφορά που είναι εσκεμμένη, απρόκλητη και επαναλαμβανόμενη, αποτελεί κατάχρηση εξουσίας και εμπεριέχει ανισότητα στη δύναμη αντικειμενική (π.χ. σωματική) ή αντιληπτή (π.χ. προσωπικότητας).

Εν ολίγοις, κατευθύνεται προς εκείνα τα θύματα που εκλαμβάνονται από τους θύτες (έναν ή πολλούς μαζί) ως αδύναμα, είτε σωματικά είτε ψυχολογικά (Καραβόλτσου, 2013).

1.2. Μορφές του σχολικού εκφοβισμού

Ο σχολικός εκφοβισμός είναι η χρήση βίας μεταξύ μαθητών ή παιδιών παρόμοιας ηλικίας, με σκοπό να προκαλέσει πόνο και αναστάτωση. Η βία αυτή μπορεί να λάβει ποικίλες μορφές και να εκδηλωθεί με διάφορους τρόπους από ένα μεμονωμένο άτομο προς ένα άλλο ή προς ένα σύνολο ατόμων αλλά και από πολλά άτομα προς ένα μεμονωμένο ή προς ένα σύνολο ατόμων (Σώκου, 2003).

Οι αρνητικές πρακτικές στις οποίες μπορεί να εκτεθεί ένας μαθητής εκ μέρους ενός ή περισσοτέρων, αφορούν διάφορες συμπεριφορές όπως είναι η ηθελημένη προξένηση ή προσπάθεια προξένησης βλάβης ή δυσφορίας διαμέσου σωματικής επαφής, λέξεων ή χειρονομιών. Ακόμη, ο σχολικός εκφοβισμός εκδηλώνεται και με τη μορφή της κοινωνικής απομόνωσης ή του αποκλεισμού από την ομάδα. Εκφοβισμός που ο Olweus τον χαρακτηρίζει ως μορφή «κακοποίησης συνομηλίκου» (Χαντζή, Χουντουμάδη & Πατεράκη, 2000).

Ο σχολικός εκφοβισμός, λοιπόν, ως ένα πολυδιάστατο φαινόμενο μπορεί να λάβει διάφορες μορφές, άμεσες ή έμμεσες. Στις μορφές αυτές συμπεριλαμβάνονται η σωματική, λεκτική ή συναισθηματική επίθεση αλλά και ο σεξουαλικός ή ηλεκτρονικός εκφοβισμός- cyber bullying.

Σημαντικό είναι να σημειωθεί ότι στις αναφορές σχετικές με τα είδη του σχολικού εκφοβισμού περιλαμβάνεται και η κοινωνική μορφή του, η οποία συνδέεται με την ψυχολογική. Ωστόσο, το συγκεκριμένο φαινόμενο μπορεί να εκδηλωθεί και με άλλες μορφές, όπως είναι η

διάδοση φημών, ο κοινωνικός αποκλεισμός, οι κλοπές κ.ά. και οι οποίες μπορούν να ενταχθούν στις μορφές που αναφέρθηκαν παραπάνω (Γκουντσίδου, 2007).

Στη συνέχεια θα ακολουθήσουν οι διάφορες μορφές σχολικού εκφοβισμού και ο τρόπος με τον οποίο εκδηλώνεται η κάθε μια από αυτές στα θύματα.

1.2.1. Η σωματική μορφή του σχολικού εκφοβισμού

Η σωματική μορφή του σχολικού εκφοβισμού θεωρείται μία από τις συχνότερες εκδηλώσεις του ανάμεσα στα παιδιά. Έχει διαπιστωθεί ότι τα παιδιά στις πιο μικρές ηλικίες ασκούν σε μεγαλύτερο ποσοστό σωματικό εκφοβισμό, ενώ όσο αυξάνει η ηλικία τους, τόσο αυτός μειώνεται. Ακόμη, είναι το είδος που τα αγόρια συχνότερα επιλέγουν να χρησιμοποιήσουν σε σύγκριση με τα κορίτσια (Ασημακόπουλος, Χατζηπέμος, Σουμάκη, Διαρεμέ, Γιαννακοπούλου, & Τσιάντης, 2000: 97).

Η φυσική μορφή του φαινομένου, όπως διαφορετικά ονομάζεται η σωματική εκδήλωση του εκφοβισμού, περιλαμβάνει το φυσικό τραυματισμό ή απειλή τραυματισμού προς κάποιον. Μπορεί να εκδηλωθεί με φυσικά μέσα που είναι τα χτυπήματα, οι κλωτσιές, οι σπρωξιές ή οποιαδήποτε άλλη μορφή ανεπιθύμητης και ανάρμοστης σωματικής επαφής μεταξύ του ατόμου που χρησιμοποιεί την ισχύ του για να βλάψει (bully) και του θύματος (Besag, 1989 & Olweus, 1993).

Η φυσική μορφή του εκφοβισμού αποτελεί την πιο κρίσιμη εκδήλωσή του. Θεωρώντας ότι ο εκφοβισμός περιορίζεται στις σωματικές πράξεις εναντίον κάποιου μαθητή, καθίσταται, ίσως, πιο εύκολο να προβούμε σε ενέργειες προς αντιμετώπισή του. Και αυτό διότι είναι πιθανόν πιο εύκολο να αντιμετωπίσει κανείς τις άμεσες σωματικές πρακτικές από τις λεκτικές επιθέσεις και τον κοινωνικό αποκλεισμό, που αποτελούν έμμεσες μορφές του εκφοβισμού (Smith, 2004).

1.2.2. Η λεκτική μορφή του σχολικού εκφοβισμού

Οι λέξεις έχουν πολύ μεγάλη δύναμη. Μπορούν να τονώσουν, να ενισχύσουν, να στηρίξουν και να εξυψώσουν κάποιον αλλά μπορούν και να πληγώσουν. Έχουν την ικανότητα να κάνουν έναν άνθρωπο να γελάσει αλλά παράλληλα να τον περιάγουν σε κλάματα (Clarke, 2007).

Ο λεκτικός εκφοβισμός αποτελεί την πιο συχνή μορφή του bullying και είναι η πιο επικίνδυνη και μακράς διάρκειας μορφή του. Στο στόχαστρο μπαίνει η εμφάνιση, η σεξουαλικότητα, η κοινωνική θέση και ό, τι μπορεί να θεωρηθεί από τον μαθητή- νταή «κουσούρι», κάνοντάς τον να εκτοξεύει προσβλητικές λέξεις οι οποίες δημιουργούν «πληγές» χωρίς να φαίνονται. Και γι' αυτό, επειδή δεν υπάρχουν αποδεικτικά στοιχεία, το πείραγμα είναι η προσφιλή μέθοδος των μικρών νταήδων (Louwes, 2009).

Μπορεί να επιφέρει την ταπείνωση και τον εξευτελισμό σε ειδάλλως γεμάτα αυτοπεποίθηση άτομα με αποτέλεσμα να τα καταστήσει ανίσχυρα στην προσπάθειά τους να εμφανιστούν ανεπηρέαστα (Clarke, 2007).

Ο λεκτικός εκφοβισμός συχνά υποσκάπτει την αυτοπεποίθηση του παιδιού που τον βιώνει, το θύμα χάνει την εμπιστοσύνη του προς τους άλλους και δυσκολεύεται να δημιουργήσει φιλίες. Χαρακτηριστικό στοιχείο αυτής της μορφής bullying είναι το ότι μπορεί να εκδηλωθεί χωρίς ιδιαίτερη σκέψη από τους θύτες. Οι λέξεις εκφράζονται με τέτοιο τρόπο που δεν δείχνουν κανένα ίχνος σεβασμού προς το άτομο που θυματοποιείται.

Ο σχολικός εκφοβισμός αυτού του είδους παίρνει μορφή και μέσα από κοροϊδίες, συκοφαντίες και γελοιοποίηση του θύματος. Ωστόσο, η διάδοση ψευδών φημών, οι προσβολές αλλά και τα ρατσιστικά, ομοφοβικά και σεξιστικά σχόλια, η βδελυρή χρήση της γλώσσας και τα αγενή σχόλια- όπως για παράδειγμα για το βάρος κάποιου μαθητή- κατέχουν ιδιαίτερη θέση στους τρόπους εκδήλωσης του συγκεκριμένου τύπου του φαινομένου. Η λεκτική παρενόχληση, όπως έρευνες έχουν καταδείξει, είναι δυνατόν να προκληθεί από άτομα που υποφέρουν από χαμηλή αυτοεκτίμηση, παρά το γεγονός ότι οι θύτες μπορεί να έχουν τις προσωπικές «διεξόδους» τους ώστε να νιώθουν αυτοπεποίθηση.

Γίνεται, λοιπόν, κατανοητό από την παράθεση των παραπάνω απόψεων πόσο οδυνηρός μπορεί να καταστεί ο λεκτικός εκφοβισμός για τους μαθητές - θύματα που τον βιώνουν, με την ξεχωριστή αυτή μορφή του να ανέρχεται, στις πιο επιβλαβείς μεθόδους καθώς αφήνει μακροχρόνια σημάδια που σε ορισμένες περιπτώσεις ποτέ δεν μπορούν να επουλωθούν (Clarke, 2007).

1.2.3. Η συναισθηματική μορφή του σχολικού εκφοβισμού

Αυτή η μορφή του εκφοβισμού, η οποία ορίζεται και ως ψυχολογική φαίνεται να είναι ένας πολύ «επιδέξιος» και «διακριτικός» τρόπος να εκφοβίσει κάποιος μαθητής έναν άλλο, σε σύγκριση με το σωματικό ή/ και το λεκτικό εκφοβισμό. Το κύριο χαρακτηριστικό της συνδέεται με τη δημιουργία ενός κλίματος φόβου για το μαθητή ή τη μαθήτρια - θύμα, με οποιαδήποτε πράξη που προκαλεί στο θύμα ψυχολογικό πόνο (Alward, 2005).

Πιο συγκεκριμένα, οι τρόποι με τους οποίους η συναισθηματική μορφή εκδηλώνεται είναι η αποφυγή συνομηλίκων, η σκόπιμη απομόνωση του μαθητή- θύματος, όπως για παράδειγμα από το παιχνίδι ή τις συζητήσεις, η διάδοση άσχημων φημών ή ψεμάτων με απώτερο σκοπό τον εξοστρακισμό του. Ακόμη, οι απειλές που αποτελούν εκδηλώσεις του λεκτικού εκφοβισμού, είναι δυνατόν να οδηγήσουν σε συναισθηματική επιθετικότητα. Στη μορφή αυτή του σχολικού εκφοβισμού περιλαμβάνονται το κρύψιμο των βιβλίων, το λέρωμα ή και η καταστροφή των προσωπικών αντικειμένων ενός μαθητή- θύματος αλλά και ο εκβιασμός για χρήματα. Η παράθεση των μορφών εκδήλωσης του συναισθηματικού εκφοβισμού καταδεικνύει πως αυτός σε μεγάλη συχνότητα σχετίζεται άμεσα με τη λεκτική επιθετικότητα, η οποία εκτός από τις προαναφερθέντες εκδηλώσεις της περιλαμβάνει σαρκασμούς, ακατάπαυστα πειράγματα, ταπείνωση, υποτίμηση, απαξίωση του θύματος αλλά και ρατσιστικά ή σεξιστικά σχόλια (Jarboe, 2008).

Γίνεται, λοιπόν, εύκολα κατανοητό πόσο σοβαρός μπορεί να καταστεί ο ψυχολογικός εκφοβισμός για το θύμα που τον βιώνει. Η σοβαρότητα των επιπτώσεων του έγκειται στο γεγονός ότι ένα παιδί μπορεί να έχει εκφοβηθεί ψυχολογικά και κανείς να μην γνωρίζει ότι υποφέρει από αυτό. Σε αντίθεση με το σωματικό εκφοβισμό, δεν αφήνει αποδείξεις, όπως σημάδια ή μελανιές. Έτσι, είναι δύσκολο να παρατηρηθεί από τους ενήλικες. Ακόμη, όταν ένα

παιδί πληγωθεί, αυτό μπορεί να του αφήσει ένα βαθύ «σημάδι» που δεν επουλώνεται εύκολα και μπορεί να διαρκέσει μια ζωή (Hansen, 2008).

1.2.4. Η σεξουαλική μορφή του σχολικού εκφοβισμού

Ο σεξουαλικός εκφοβισμός είναι ένα σχετικά συνηθισμένο φαινόμενο, αποτελεί σοβαρό πρόβλημα μέσα στα όρια του σχολικού χώρου, σημειώνει όλο και μεγαλύτερη αύξηση και γίνεται σε όλο και μικρότερη ηλικία (Saner, 2007).

Η συγκεκριμένη μορφή εκφοβισμού περιλαμβάνει ανεπιθύμητο άγγιγμα, απειλές, λεκτική παρενόχληση, προσβλητικά γράμματα και εικόνες αλλά και προσβλητικά μηνύματα με πονηρό περιεχόμενο χωρίς τη θέληση του παιδιού στο οποίο απευθύνονται. Όσον αφορά στη χρήση υβριστικών σεξουαλικών παρατσουκλιών και το ψηλάφισμα, και αυτές οι μορφές αποτελούν εξίσου σοβαρές εκδηλώσεις του σεξουαλικού εκφοβισμού που εμφανίζεται στο σχολικό χώρο. Κοινό, ωστόσο, χαρακτηριστικό όλων των προαναφερθέντων μορφών είναι το γεγονός ότι οι μαθητές εξαναγκάζονται σε μια σεξουαλική πράξη για την οποία δεν αισθάνονται καθόλου άνετα. Ακόμη, είναι πολύ δύσκολο να μιλήσουν γι' αυτή και να γνωστοποιήσουν ότι τους συνέβη. Την κατάσταση αυτή τη βιώνουν σε μεγαλύτερη συχνότητα τα κορίτσια, τα οποία φαίνεται να επηρεάζονται περισσότερο από την σεξουαλική παρενόχληση.

Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τα κορίτσια, σε αντίθεση με τα αγόρια, να υποφέρουν από χαμηλότερο αυτοσεβασμό, φτωχότερη πνευματική και φυσική υγεία και περισσότερα τραυματικά συμπτώματα καθώς σκέψεις και συναισθήματα αναδύονται από εμπειρίες στις οποίες έχουν βιώσει έντονο άγχος (Gruber & Fineran, 2008).

1.2.5. Η ηλεκτρονική μορφή του σχολικού εκφοβισμού

Ο ηλεκτρονικός εκφοβισμός, γνωστός και ως διαδικτυακός εκφοβισμός, αποτελεί τη νεότερη μορφή του σχολικού εκφοβισμού. Τα τελευταία χρόνια έχει λάβει ανησυχητικές διαστάσεις με τα παιδιά - στόχο να εκτίθενται πλέον σε πλήθος ανθρώπων ξεφεύγοντας από τα στενά πλαίσια του σχολικού χώρου και με τη μορφή αυτή του εκφοβισμού να μετατρέπεται σε ψυχολογική βιαιότητα (Mason, 2008: 26).

Τα τελευταία χρόνια η τεχνολογία παρέχει στα παιδιά και στους νέους ένα καινούργιο μέσο εκφοβισμού. Η εκδήλωση του σχολικού εκφοβισμού περιοριζόταν στους προαύλιους χώρους κατά τη διάρκεια της σχολικής μέρας. Με τη χρήση της τεχνολογίας επιτρέπεται στους εκφοβιστές να παρενοχλούν τα θύματά τους και μετά το σχολείο, ακόμη και τα σαββατοκύριακα (Jackson, 2006:5).

Παρά το γεγονός, όμως, ότι ο διαδικτυακός εκφοβισμός εμφανίζεται και σε χώρους εκτός των σχολείων, τα σχολεία είναι αυτά που βιώνουν τις επιπτώσεις του. Ο εκφοβισμός αυτός μπορεί να εκδηλωθεί είτε μέσω της χρήσης του κινητού τηλεφώνου και του ηλεκτρονικού υπολογιστή είτε με τη χρήση κάμερας, με τις πιο πρόσφατες μελέτες να εστιάζουν στον εκφοβισμό μέσω αποστολής μηνυμάτων και του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου. Κοινό χαρακτηριστικό όλων αυτών των εκδηλώσεων αποτελεί το προσβλητικό και απειλητικό περιεχόμενό τους με σκοπό την ταπείνωση και την απειλή του παιδιού (Πρεκατέ, 2007).

1.3. Ατομικά χαρακτηριστικά θυτών, θυμάτων και παρατηρητών

Τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα των παιδιών διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην εκδήλωση φαινομένων σχολικού εκφοβισμού, σε συνάρτηση πάντα με τις κοινωνικές και περιβαλλοντικές συνθήκες που επικρατούν. Η περιγραφή των χαρακτηριστικών αυτών γνωρισμάτων των παιδιών-θυτών, των παιδιών – θυμάτων αλλά και των παιδιών-παρατηρητών αποτελεί καίριο άξονα στην εκτίμηση της έκτασης του φαινομένου.

➤ Θύτες

Οι μαθητές που εμπλέκονται σε εκφοβιστικές συμπεριφορές είναι παιδιά με αυταρχική προσωπικότητα, επιθετικά- ακόμα και προς τους ενήλικες-, παρορμητικά και με σωματική δύναμη - ιδίως τα αγόρια- (Χαντζή, Χουντουμάδη & Πατεράκη, 2000: 97). Έχουν ασυνήθιστα ελάχιστο άγχος και ανασφάλεια, νιώθουν την ανάγκη να κυριαρχούν και να έχουν τον έλεγχο ενώ αδυνατούν να ελέγξουν τις ενορμήσεις τους. Ακόμη, χαρακτηρίζονται από υπερβολική αυτοεκτίμηση και τους διακρίνει από τους άλλους μαθητές η αντεπίθεση και η βιαιότητα που χρησιμοποιούν ως μέσο διαχείρισης των προβλημάτων τους (Κακαβούλης, 2003: 238).

Αποζητούν την ανοιχτή και δημόσια διαμάχη με στόχο να επιβεβαιώσουν την υπεροχή τους και να επιβληθούν στην ομάδα των συνομηλίκων τους.

Η παραπάνω άποψη, ότι δηλαδή οι θύτες είναι άτομα μη αγχώδη και ανασφαλή, επικυρώνεται και από τον Olweus (1994) ο οποίος απορρίπτει την εκδοχή ότι αυτά τα επιθετικά παιδιά κυριαρχούνται κατά βάθος από ανασφάλεια και άγχος. Ωστόσο, ο Slee (1994) αντιτίθεται υποστηρίζοντας ότι στο δικό του δείγμα οι θύτες είχαν μέτρια αυτοεκτίμηση και ενώ φαίνεται να χαίρουν κάποιου κοινωνικού κύρους στο σχολείο, δεν είναι αγαπητά στους δασκάλους και δηλώνουν ότι δεν είναι ευχαριστημένα στο σχολικό περιβάλλον (Χαντζή, Χουντουμάδη & Πατεράκη, 2000: 100). Η διαπίστωση αυτή του Slee μπορεί να επιβεβαιωθεί και από το γεγονός ότι η δημοτικότητα των μαθητών που εκφοβίζουν βρίσκεται στο μέσο ή κάτω από το μέσο όρο, ενώ στις μεγαλύτερες σχολικές τάξεις μειώνεται περισσότερο (Ασημακόπουλος, Χατζηπέμος, Σουμάκη, Διαρεμέ, Γιαννακοπούλου & Τσιάντης 2008: 97).

Θα ήταν χρήσιμο στο σημείο αυτό λόγω αυτής της διάκρισης των θυτών σε δημοφιλείς και μη να αναφερθεί ότι οι επιθετικοί- μη δημοφιλείς μαθητές έχουν μεγαλύτερη τάση να υπεραποδίδουν εκφοβιστική πρόθεση στα άλλα παιδιά. Διακρίνονται από ανεξέλεγκτη ορμή και όχι μόνο ξεκινούν αψιμαχίες με άλλους αλλά και εμμένουν στην επίθεση μέχρι να επέλθει ο τελικός εξευτελισμός του αντιπάλου (Χαντζή, Χουντουμάδη & Πατεράκη, 2000: 100).

Όσον αφορά στα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας των θυτών σε σχέση με τη συμπεριφορά τους, αυτοί φαίνεται να ικανοποιούνται με την πρόκληση πόνου και παραμένουν ψυχροί, χωρίς ενσυναίσθηση ή συμπόνια, αδιαφορώντας για τα θύματά τους. Ακόμη, οι θύτες έχουν ανάγκη να νιώθουν δυνατοί και ισχυροί ενώ παράλληλα αντλούν ευχαρίστηση και ικανοποίηση με το να κακομεταχειρίζονται τους άλλους. Παρ' όλα αυτά έχουν μικρή ή καθόλου εμπάθεια για τα θύματά τους και συχνά δικαιολογούν τις πράξεις τους λέγοντας ότι τα θύματά τους προκάλεσαν- λένε δηλαδή ένα μικρό ψεματάκι- και φαίνεται να μην έχουν το θάρρος να παραδεχτούν την παραβατική τους συμπεριφορά ερχόμενοι ενώπιον των ευθυνών τους (Σπυρόπουλος, 2008: 330).

Επιπρόσθετα είναι συχνά ανυπάκουοι, προκλητικοί ή εναντιώνονται στους ενηλίκους (Κακαβούλης, 2003: 238) και έχουν αναπτύξει ένα βαθμό εχθρότητας προς το περιβάλλον τους και κυρίως απέναντι στους γονείς και τους εκπαιδευτικούς (Ασημακόπουλος, Χατζηπέμος,

Σουμάκη, Διαρεμέ, Γιαννακοπούλου & Τσιάντης, 2008: 97). Χαρακτηριστικό τους είναι, ακόμα, η αντικοινωνική συμπεριφορά και σε σχολικό επίπεδο η τάση να παραβαίνουν τους σχολικούς κανόνες (Κακαβούλης, 2003:238) με το να απουσιάζουν, να δυσκολεύονται να προσαρμοστούν και να παρουσιάζουν μαθησιακές δυσκολίες (Κυριακίδου, 2009).

➤ **Θύματα**

Από την άλλη μεριά, τα θύματα των εκφοβιστικών εκδηλώσεων χαρακτηρίζονται από περισσότερο άγχος και ανασφάλεια από τους άλλους μαθητές ενώ συνήθως σκιαγραφούνται ως προσεκτικοί, ήσυχoi και ευαίσθητοι, με εσωστρεφή προσωπικότητα και ελάχιστους ή καθόλου φίλους (Ασημακόπουλος, Χατζηπέμος, Σουμάκη, Διαρεμέ, Γιαννακοπούλου & Τσιάντης, 2008: 97). Η μη δυναμικότητα όπως επίσης και η μοναχικότητα που τα διακρίνει, αποτελούν χαρακτηριστικά τους (Χαντζή, Χουντουμάδη & Πατεράκη, 2000: 99). Το κυριότερο, όμως, χαρακτηριστικό τους είναι η σωματική ή ψυχολογική αδυναμία τους σε σύγκριση με τους συνομηλίκους τους (Τσιάντης, 2008: 4) ενώ άλλα εξωτερικά χαρακτηριστικά τους, όπως είναι το βάρος, το ντύσιμο ή το ότι φορούν γυαλιά φαίνεται να μην είναι σημαντικοί παράγοντες ώστε να συσχετιστούν με την θυματοποίηση.

Εκτός από την κοινωνική απομόνωση, τα θύματα του εκφοβισμού βιώνουν ανασφάλεια στο σχολείο, συχνά υστερούν σε κοινωνικές δεξιότητες (Banks, 1997), έχουν μειωμένη αυτοπεποίθηση και χαμηλή αυτοεικόνα (Κυριακίδου, 2009).

Σχετικά με την εκφοβιστική συμπεριφορά που βιώνουν εναντίον τους, τα θύματα σπάνια υπερασπίζονται τον εαυτό τους ή αντεπιτίθενται. Παρόλο που αναστατώνονται, εκδηλώνουν την ψυχική τους αυτή αναστάτωση με απόσυρση, κλάμα ή θυμό. Δρουν αδιακρίτως καθώς δεν εμφανίζουν επιθετική ή προκλητική συμπεριφορά και σπάνια αμύνονται ή αντεπιτίθενται ακόμα και όταν δέχονται προσβολές. Στις συγκρούσεις τους, λοιπόν, με κάποιον ή κάποιους συνομηλίκους τους που είναι αναπόφευκτες καταφεύγουν σε υποτακτική, αμυντική συμπεριφορά με υποχώρηση και μη διεκδίκηση (Χαντζή, Χουντουμάδη & Πατεράκη, 2000: 99).

Τέλος, βασικό στοιχείο της θυματοποίησης των μαθητών σε πολλές περιπτώσεις αποτελεί η διαφορετικότητα ή, πιο συγκεκριμένα, η απόκλιση από κάποιο κοινά αποδεκτό μέσο όρο χαρακτηριστικών και συμπεριφορών. Γι' αυτόν το λόγο συχνά θυματοποιούνται παιδιά που

έχουν ανεπτυγμένη μαθητική κουλτούρα, παιδιά άλλης εθνικότητας ή/ και θρησκείας ή παιδιά με κάποια αναπηρία (Κοντοπούλου, 2007: 97).

➤ Παρατηρητές

Οι παρατηρητές (bystanders) αποτελούν ένα ακόμα ρόλο που μπορεί να αναλάβουν οι μαθητές μέσα στο σχολικό περιβάλλον σε περιπτώσεις εκδήλωσης φαινομένων εκφοβισμού. Είναι οι μαθητές που επίσης επηρεάζονται από τον εκφοβισμό. Τα συναισθήματα που πολύ συχνά βιώνουν αφορούν το φόβο τους μήπως πληγωθούν και οι ίδιοι, μήπως γίνουν και οι ίδιοι οι επόμενοι στόχοι του θύτη και μήπως κάνουν κάτι που θα χειροτερέψει την κατάσταση. Ως αποτέλεσμα, συνήθως παραμένουν απλοί παρατηρητές παρακολουθώντας τις πράξεις του εκφοβισμού ενώ σπάνια συμμετέχουν ή παρεμβαίνουν ενεργά βοηθώντας τα θύματα (Τσίτουρα, 2006).

Συνοψίζοντας λοιπόν, καταλήγουμε στην άποψη ότι η ύπαρξη παρατηρητών προϋποθέτει την ύπαρξη θυμάτων και κατ' επέκταση την ύπαρξη παιδιών-θυτών. Εν ολίγοις, εάν δεν υπήρχαν άτομα που εκφοβίζουν δεν θα υπήρχαν και θύματα καθώς και παρατηρητές. Είναι μια σχέση αλληλένδετη της οποίας η συνοχή θα διαταραχθεί/σπάσει με την απουσία ενός εκ των τριών προαναφερθέντων που αυτός είναι ο θύτης.

1.4. Η επίδραση των κοινωνικών διαφορών

Στο συγκεκριμένο σημείο θα εξετάσουμε την επίδραση των κοινωνικών διαφορών στην εκδήλωση του φαινομένου του εκφοβισμού. Αυτές οι διαφορές καθορίζονται πιο εύκολα από τις διαφορές των ψυχολογικών χαρακτηριστικών και συνήθως δεν επιδέχονται αλλαγών. Για παράδειγμα, με κάποιες σπάνιες εξαιρέσεις, όλοι μας γεννιόμαστε αγόρια ή κορίτσια, μέλη μιας δεδομένης φυλής ή εθνικής ομάδας, ή μιας κοινωνικής τάξης που ορίζεται από το επίπεδο της οικογένειάς του. Κάποιος από εμάς μπορεί να γεννηθεί ή να αποκτήσει μια σωματική αναπηρία σε βαθμό που η κατάστασή του να είναι δύσκολο ή αδύνατο να αλλάξει. Θα μπορούσαμε να αναρωτηθούμε, με ποιο τρόπο το να ανήκει σε μια ή περισσότερες από αυτές τις κοινωνικές

κατηγορίες επηρεάζει την τάση σου να εκφοβίζεις ή να θυματοποιείσαι, ή και τα δυο; (Rigby, 2008).

1.4.1. Το φύλο

Όπως είδαμε, τα αγόρια είναι πιο πιθανό να εμπλακούν σε καταστάσεις εκφοβισμού συχνότερα απ' ό τι τα κορίτσια, ιδιαίτερα χρησιμοποιώντας τη σωματική τους δύναμη. Όμως, γιατί τα αγόρια εμπλέκονται στον εκφοβισμό πιο συχνά από τα κορίτσια; Μια απάντηση, είναι ότι γενικά τα αγόρια είναι πιο επιθετικά από τα κορίτσια. Τούτο ισχύει στις σωματικές μορφές της επιθετικότητας, όχι όμως και τόσο στις λεκτικές και πιθανώς καθόλου στις έμμεσες. Θα πρέπει ωστόσο να επισημάνουμε ότι να είναι κάποιος επιθετικός δεν σημαίνει αναπόφευκτα ότι θα καταλήξει στο να εκφοβίζει (εφόσον ο εκφοβισμός εμπεριέχει τα στοιχεία της πρόκλησης βλάβης σε άτομα τα οποία είναι πιο αδύναμα, με επαναλαμβανόμενο, εσκεμμένο και άδικο τρόπο), οπωσδήποτε όμως αυξάνει τις πιθανότητες να συμπεριφερθεί με εκφοβιστικό τρόπο (Rigby, 2008).

1.4.2. Η φυλή

Παρόλο που ο όρος «φυλή», ως ακριβής και επιστημονικός χαρακτηρισμός μιας ομάδας ανθρώπων, οι οποίοι έχουν, ή υποτίθεται ότι έχουν, κοινούς προγόνους και παρόμοια σωματικά χαρακτηριστικά ή μια κοινή κουλτούρα, έχει εκλείψει, χρησιμοποιείται, ωστόσο, οσάκις χρειασθεί να αποκηρυχθούν η προκατάληψη και οι φυλετικές διακρίσεις.

Ο απλούστερος και συνηθέστερος ορισμός του φυλετικού εκφοβισμού είναι η εσκεμμένη πράξη που προκαλεί βλάβη στα μέλη μιας φυλετικής ομάδας, η οποία, όπως είπαμε, ως όρος δηλώνει και την εθνικότητα. Ένα άτομο μπορεί να επιλέξει να εκφοβίσει κάποιο μέλος μιας άλλης εθνικής ομάδας για πολλούς και διαφόρους λόγους, για παράδειγμα επειδή είναι υπέρβαρο, λεπτό, ψηλό, κοντό, αργόστροφο, αδέξιο, ντροπαλό, με περίεργη εμφάνιση ή απλά ευάλωτο. Δηλαδή, για λόγους οι οποίοι δεν συνδέονται με τα αναμενόμενα σωματικά ή συναισθηματικά χαρακτηριστικά της ομάδας στην οποία ανήκει ο στόχος (Rigby, 2008).

1.4.3. Άτομα με ειδικές ανάγκες

Παρόλο που, όπως συχνά υποστηρίζεται, οι σωματικές διαφορές, πέρα από τον όγκο και τη δύναμη, έχουν μικρή ή και καθόλου επιρροή στην πιθανότητα να εκφοβιστεί κάποιος (Oliveus, 1993), όταν οι διαφορές αυτές συνιστούν «ειδικές ανάγκες» η κατάσταση μπορεί να αλλάξει. Τα στοιχεία που υποστηρίζουν ότι τα άτομα με ειδικές ανάγκες είναι πολλές φορές πιθανότερο να εκφοβιστούν πιο συχνά από τους υπολοίπους πληθαίνουν χρόνο με το χρόνο. Ο όρος «ειδικές ανάγκες» καλύπτει ένα μεγάλο σύνολο σωματικών βλαβών στις οποίες κάποια άτομα προσαρμόζονται καλύτερα από κάποια άλλα. Γι' αυτό ο ορισμός των ειδικών αναγκών δεν είναι εύκολος ενώ ο χαρακτηρισμός ενός ατόμου ως «άτομο με ειδικές ανάγκες» προκαλεί αντιπαραθέσεις.

Όταν εξετάζουμε τους τρόπους με τους οποίους αντιμετωπίζονται τα άτομα με ειδικές ανάγκες, οι αναφορές σε έμμεσες μορφές εκφοβισμού είναι ιδιαίτερα σημαντικές, εφόσον ο αποκλεισμός τους από δραστηριότητες στις οποίες θα μπορούσαν να συμμετέχουν είναι κοινός τόπος και τους πληγώνει πάρα πολύ. Κάποιες φορές εκτιμούν το βαθμό θυματοποίησης από τους συνομιλήκους των παιδιών με ειδικές ανάγκες καθώς και εκείνων που δεν έχουν κάποια δυσκολία, βαθμός ο οποίος χωρίς αμφιβολία εξαρτάται από τη φύση και τη σοβαρότητα της αναπηρίας. Σε κάποιες περιπτώσεις ο εκφοβισμός των παιδιών με ειδικές ανάγκες περιορίζεται στα πειράγματα και το χλευασμό. Αυτό συχνά ισχύει για τα παιδιά με κάποια δυσκολία στο λόγο (Rigby, 2008).

Σε μια μελέτη στην Αγγλία με 324 τραυλούς ενήλικες, το 83% ανέφερε ότι είχαν υποστεί εκφοβισμό στο σχολείο (Hugh-Jones & Smith, 1999). Όχι λιγότεροι από το 71% ανέφεραν ότι υφίσταντο εκφοβισμό από τους συνομιλήκους τους τουλάχιστον κάθε εβδομάδα και το 18% καθημερινά. Τα ποσοστά αυτά είναι κατά πολύ μεγαλύτερα από τα συνήθη ευρήματα στα παιδιά. Η κύρια μορφή του εκφοβισμού ήταν οι προσβολές και οι ύβρεις. Συχνά, ως αντίδραση στον εκφοβισμό τους, τα άτομα με ειδικές ανάγκες νιώθουν έντονη την επιθυμία της εκδίκησης.

Γιατί τα άτομα με ειδικές ανάγκες γίνονται τόσο συχνά στόχος εκφοβισμού; Συνήθως η πρώτη μας αντίδραση σε αυτή την ερώτηση είναι η δυσπιστία. Οι περισσότεροι θεωρούμε ότι το σωστό είναι να αντιδρούμε με ενσυναίσθηση σε όσους δεν είναι τόσο τυχεροί όσο εμείς. Όμως, κάποιοι δεν συμφωνούν με αυτό. Έχει υποστηριχθεί ότι τα παιδιά με ειδικές ανάγκες συχνά δεν

είναι δημοφιλή μεταξύ των συνομηλίκων τους γιατί στερούνται χαρακτηριστικών ή ικανοτήτων στις οποίες οι υγιείς αποδίδουν μεγάλη αξία, όπως η ελκυστικότητα, η ευφυΐα και η αθλητική ικανότητα, καθώς και ότι απορρίπτονται από τους συνομηλίκους τους επειδή είναι κοινωνικά ανεπαρκείς και έχουν καταθλιπτικές τάσεις (Rigby, 2008).

1.5. Συνέπειες εκφοβισμού σε θύτες και θύματα

Τα παιδιά που έχουν υποστεί ή διαπράξει σχολικό εκφοβισμό (bullying) διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο τόσο από την πλευρά της σωματικής τους ακεραιότητας όσο και γύρω από θέματα ψυχολογικής και κοινωνικής φύσεως.

Οι συνέπειες, λοιπόν, του εκφοβισμού τόσο στους θύτες όσο και στα θύματα συνοψίζονται στις παρακάτω:

Συνέπειες (σωματικές) εκφοβισμού: Θύματα

- Γρατζουνιές, μώλωπες, στραμπουλήγματα, διαστρέμματα, διάσειση.
- Πονοκέφαλοι, πόνοι πλάτης, στομαχόπονοι.
- Αϋπνία, εφιάλτες.
- Απώλεια όρεξης ή βουλιμία.
- Αύξηση ορμονών στρες, άγχος.
- Αδύναμο ανοσοποιητικό, μεγαλύτερη πιθανότητα τραυματισμού στα πρώτα 15' μετά το περιστατικό.
- Εύκολη απώλεια ισορροπίας, παραπατήματα.
- Κακός έλεγχος κυκλοφορίας αυτοκινήτων.

Συνέπειες (πνευματικές) εκφοβισμού: Θύματα

- Μειωμένη ικανότητα συγκέντρωσης, δυσκολίες στη μνήμη και στη μάθηση.
- Έλλειψη κινήτρων για μάθηση.
- Χαμηλό προφίλ στην επικοινωνία, δε λένε τις σκέψεις τους από φόβο χλευασμού.

- Αποφεύγουν να τραβούν την προσοχή με τη συμμετοχή τους στη μαθησιακή διαδικασία ακόμα και με ερωτήσεις.
- Σχολική άρνηση, συχνές απουσίες.
- Μειωμένη σχολική επίδοση.

Συνέπειες (κοινωνικές) εκφοβισμού: Θύματα

- Ακολουθούν ομάδα δημοφιλών-νταήδων και υπομένουν την κοροϊδία από φόβο χειρότερης μορφής βίας.
- Προσκόλληση σε ένα φίλο, υποτακτικά, από φόβο μην τον χάσουν και μείνουν μόνα.
- Συνδέονται με παιδιά με επίσης έλλειμμα στις κοινωνικές δεξιότητες όπως τα ίδια που δεν μπορούν να τα προστατέψουν από τη βία.
- Δυσκολία να δημιουργήσουν αληθινούς φίλους ακόμα και όταν η βία σταματήσει.

Συνέπειες (αυτοεικόνα) εκφοβισμού: Θύματα

- Η κοροϊδία μειώνει την αυτοεκτίμησή τους, ιδιαίτερα όταν αυτή σχετίζεται με τη διαφορετικότητά τους (σωματική διάπλαση, εθνικότητα, κλπ).
- Παιδιά που δεν αποδέχονται τον εαυτό τους όπως είναι, γίνονται ιδιαίτερα ευαίσθητα σε οποιοδήποτε είδους κριτική.
- Είναι ιδιαίτερα αυστηρά, απαιτητικά με τον εαυτό τους.
- Επικρίνουν τον εαυτό τους και σταδιακά όλους τους άλλους.

Συνέπειες (ψυχολογικές) εκφοβισμού: Θύματα

- Βρίσκεται σε διαρκή ετοιμότητα και κατάσταση άμυνας.
- Φόβος, αγωνία, νευρικότητα, ευερεθιστότητα.
- Δε μπορεί να χαλαρώσει, ούτε στις κοινωνικές του επαφές.
- Γίνεται επιθετικό, ως αντίδραση στη βία.
- Εκτονώνει την ένταση στο σπίτι, γίνεται εχθρικό και αγενές.
- Μιλάει χαμηλόφωνα ή γρήγορα και χάνει, «μασάει» τις λέξεις.
- Εμφανίζει μελαγχολία, κατάθλιψη.

- Σε ακραίες περιπτώσεις εμφανίζει τάσεις αυτοκτονίας.

Συνέπειες εκφοβισμού (μακροπρόθεσμες): Θύτες

- Αδυναμία να αποδεχτούν τον εαυτό τους και να αντλήσουν δύναμη και αυτοεκτίμηση με θετικούς, δημιουργικούς τρόπους.
- Δυσκολία διαπροσωπικών σχέσεων, διαχείρισης θυμού και συγκρούσεων.
- Οι οπαδοί τους αποχωρούν σταδιακά, καθώς μεγαλώνουν και μένουν μόνοι, με άγχος και τάσεις κατάθλιψης.
- Έχουν αυξημένο κίνδυνο νεανικής και ενήλικης εγκληματικότητας, χρήση ουσιών και αλκοόλ.
- Αυξημένη πιθανότητα βίαιης συμπεριφοράς προς τα παιδιά και τη σύντροφο μέσα στην οικογένειά τους (Καραβόλτσου, 2013).

Απόρροια όλων των παραπάνω είναι ότι οι συνέπειες του σχολικού εκφοβισμού καλύπτουν όλο το φάσμα της ψυχολογίας ενός παιδιού- θύματος το οποίο έρχεται αντιμέτωπο με προβλήματα κοινωνικής φύσεως καθώς και με την αδυναμία δημιουργίας διαπροσωπικών σχέσεων. Μειώνεται η αυτοεκτίμησή του και θέτει τον εαυτό του επί μονίμου βάσεως σε μια κατάσταση διαρκούς άμυνας ώστε να προστατεύσει τον εαυτό του. Συνέπειες όμως, δεν έχουν να αντιμετωπίσουν μόνο τα θύματα αλλά και οι θύτες. Νιώθουν αδύναμοι να αποδεχτούν τον εαυτό τους και δυσκολεύονται να διαχειριστούν τα συναισθήματά τους. Μακροπρόθεσμα αυτή η προβληματική συμπεριφορά, εντάσσεται στο οικογενειακό τους περιβάλλον με επιθέσεις στη σύζυγο ή τα παιδιά καθώς και σε εγκληματικές ενέργειες.

Εξάγεται λοιπόν το συμπέρασμα, ότι οι κατευθυντήριες γραμμές της πρόληψης του φαινομένου του σχολικού εκφοβισμού, θα πρέπει να έχουν ως κίνητρο αλλά και ως στόχο, όχι μόνο τα θύματα αλλά και τους θύτες οι οποίοι χρήζουν εξίσου υποστήριξης και βοήθειας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΣΧΟΛΙΚΟΣ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

2.1. Σχολικό περιβάλλον και εκφοβισμός

Η μετάβαση από το δημοτικό στο γυμνάσιο όχι μόνο δεν είναι ομαλή, αλλά αντιθέτως, έχει τα χαρακτηριστικά μιας απότομης αλλαγής. Κάποιες φιλίες από το δημοτικό παραμένουν, κάποιες χάνονται, σε μία περίοδο που η αποδοχή των συνομηλίκων είναι πιο σημαντική από των ενηλίκων και τα αρνητικά πρότυπα συνομηλίκων μπορεί να επηρεάσουν τους εφήβους, σε μία φάση αβεβαιότητας και αναζήτησης ταυτότητας.

Ταυτόχρονα, μεγάλα σχολεία που συντελούν στην ανωνυμία των μαθητών και δημιουργούν ανασφάλεια καθώς και περισσότερους κανόνες και έλλειψη μαθητικών πρωτοβουλιών που αντικρούουν στην ανάγκη της εφηβείας για αυτονομία, είναι μερικά από τα ιδιαίτερα γνωρίσματα του σχολικού κλίματος στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, που αποτελούν και σημαντικές διαφοροποιήσεις από την πρωτοβάθμια διαμορφώνοντας το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού. Η μεγαλύτερη έμφαση σε ακαδημαϊκές επιδόσεις – πιο έντονη η διάκριση μεταξύ αυτών που τα καταφέρνουν καλύτερα από τους υπόλοιπους, η έντονη ανταγωνιστικότητα και οι λίγες ευκαιρίες ομαδο-συνεργατικής μάθησης ενισχύουν το πρόβλημα.

Επιπλέον, ο φόρτος εργασίας των εκπαιδευτικών, η έμφαση στην κάλυψη της ύλης, η ελλιπής πανεπιστημιακή εκπαίδευση, οι μειωμένες ευκαιρίες επιμόρφωσης και η μειωμένη διαθεσιμότητα στις ανάγκες των εφήβων, αποτελούν εμπόδια στη δημιουργία σχέσης εμπιστοσύνης μεταξύ εκπαιδευτικών και μαθητών.

Ένα τελευταίο γνώρισμα που διαμορφώνει το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού είναι αυτό της ποικιλίας στην κοινωνικοοικονομική κατάσταση των μαθητών. Μαθητών δηλαδή, όχι μόνο από τη γειτονιά, που κάνει πιο πολύπλοκες τις κοινωνικές επαφές οι οποίες συχνά κουβαλούν τα προβλήματα της περιοχής που βρίσκεται το σχολείο.

Σημαντικό να αναφερθεί είναι ό,τι η σχολική αποτυχία στιγματίζει την κοινωνική ταυτότητα των μαθητών και συντελεί στην αντικοινωνική συμπεριφορά που παράλληλα με την απουσία μαθημάτων δημιουργικών ή/και που άπτονται άμεσα στα ενδιαφέροντα των μαθητών στην εφηβεία (μουσική, σεξουαλικότητα) δημιουργούν αίσθημα μανίας και παθητικότητας, που ενισχύει τον εκφοβισμό (Καραβόλτσου, 2013).

2.2. Η κρυμμένη κουλτούρα του εκφοβισμού

Ένα σημαντικό και πολύ συχνό εύρημα για τον σχολικό εκφοβισμό, είναι ότι οι εκπαιδευτικοί αναφέρουν μικρότερα ποσοστά στην έκταση του φαινομένου από τους μαθητές. Επίσης, ενώ η συντριπτική πλειοψηφία των εκπαιδευτικών υποστηρίζει ότι συστηματικά παρεμβαίνει για να σταματήσει τη βία, οι μαθητές αναφέρουν ότι οι εκπαιδευτικοί σπάνια παρεμβαίνουν. Αυτή η αναντιστοιχία στις αναφορές εκπαιδευτικών και μαθητών, αποδίδεται από τους ερευνητές στην αδυναμία των εκπαιδευτικών να αναγνωρίσουν το σχολικό εκφοβισμό, στην έλλειψη γνώσης για την έκταση του φαινομένου, στην αποτυχία τους να αναγνωρίσουν τη σημασία που έχει η αντιμετώπιση του προβλήματος από τη μεριά τους και στο ότι οι μαθητές θεωρούν αναποτελεσματικές τις όποιες παρεμβάσεις των εκπαιδευτικών.

Πιο αναλυτικά, σύμφωνα με τη Καραβόλτσου (2013), σημαντικός αριθμός εκπαιδευτικών φαίνεται ότι αναγνωρίζει μόνο τη σωματική βία ως πρόβλημα που χρήζει αντιμετώπισης από τη μεριά τους, και όχι άλλες μορφές σχολικού εκφοβισμού, όπως η λεκτική ή η ψυχολογική βία. Κατά άλλους πάλι, η επιλογή να μην παρέμβουν, οφείλεται στην πεποίθηση ότι είναι για το καλό του θύματος να αντιμετωπίσει μόνο του το πρόβλημα. Οι λανθασμένες πεποιθήσεις των εκπαιδευτικών για τη βία – όπως ότι ο εκφοβισμός είναι ένα φυσιολογικό και φαινόμενο της ζωής και αναπόφευκτο στάδιο της ανάπτυξης των παιδιών και των εφήβων ή ότι ενδυναμώνει το παιδί για να αντιμετωπίσει μελλοντικές δυσκολίες – είναι στόχος πολλών παρεμβάσεων.

Μεγάλο ποσοστό θυμάτων παραδέχεται ότι δεν αναφέρει στους εκπαιδευτικούς τα περιστατικά εκφοβισμού, γιατί φοβάται την εκδίκηση από τους θύτες, είτε διότι θεωρεί ότι ο

εκπαιδευτικός αδυνατεί να τα προστατεύσει από τους θύτες, είτε επειδή θεωρεί την αναφορά στο σχολείο «κάρφωμα», ενώ νομίζουν ότι μπορεί να φταίνε και τα ίδια.

Επίσης, δεν αναφέρουν τα περιστατικά στους γονείς γιατί, δε θέλουν να τους ανησυχήσουν, θεωρούν ότι πρέπει να τα καταφέρουν μόνο τους και όχι να φέρονται σα «μαμμόθρεφτα», και γιατί φοβούνται ότι αν οι γονείς το αναφέρουν στο σχολείο, η βία θα χειροτερέψει

Οι περιοχές, όπου συνήθως συμβαίνει, μέσα κι έξω από το σχολείο, είναι κυρίως αυτές όπου υπάρχει ανεπαρκής εποπτεία και μακριά από τα μάτια των ενηλίκων, όπως σε διαδρόμους, σκάλες, κυλικεία, τουαλέτες, σχολικά λεωφορεία, διαδρομές από και προς την τάξη και το σχολείο, στο προαύλιο. Χρονικά, εντοπίζεται σε μεταβατικές περιόδους από μία διδακτική ώρα στην άλλη, δηλαδή στο διάλειμμα, αλλά και στην αρχή και στο τέλος της σχολικής μέρας. Όλα τα παραπάνω δημιουργούν μία «κρυμμένη», υποβόσκουσα κουλτούρα γύρω από το φαινόμενο, που συντελεί στην εξάπλωσή του (Καραβόλτσου, 2013).

2.3. Έκταση και ένταση του εκφοβισμού

Όσον αφορά στην έκταση και ένταση του σχολικού εκφοβισμού γενικά έχουν παρατηρηθεί ότι ο εκφοβισμός σταθερά μειώνεται μεταξύ των ηλικιών 12 και 18. Το φαινόμενο φτάνει στην κορύφωσή του στα δύο πρώτα χρόνια της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης ενώ σταδιακά μειώνεται η σωματική βία και αυξάνεται η λεκτική και η ψυχολογική. Γενικά, το ποσοστό του εκφοβισμού, που επιμένει όσο τα χρόνια προχωρούν, μικραίνει, αλλά μεγαλώνει σε ένταση.

Με τον καιρό, ακόμα και όταν ο αριθμός των θυτών παραμένει σταθερός, ο αριθμός των θυμάτων μειώνεται, καθώς τα τελευταία, έχουν ενταχθεί καλύτερα στις ομάδες συνομηλίκων, έχουν αναπτυχθεί σωματικά και συναισθηματικά και έχουν ξεφύγει από τα δίκτυα του εκφοβισμού. Κάποιοι υποστηρικτές των θυτών, καθώς ωριμάζουν συναισθηματικά και διαβλέπουν τις αρνητικές συνέπειες της αντικοινωνικής συμπεριφοράς, αποσύρουν τη στήριξή τους στους θύτες. Οι θεατές έχουν αυτοπροσδιοριστεί αξιακά, ειδικά αν κάτι τέτοιο ενθαρρύνεται από το περιβάλλον, οικογενειακό και σχολικό, και δεν ανέχονται τόσο εύκολα τον εκφοβισμό. Πρώην υποστηρικτές, πρώην παθητικοί θεατές και γενικά μεγαλύτεροι σε ηλικία

έφηβοι, ικανότεροι να χειριστούν τις κλίκες και τα στερεότυπα, μπορεί να αποτελέσουν θετικά πρότυπα για τους μικρότερους (Καραβόλτσου, 2013).

2.4. Το σχολείο ως χώρος εκδήλωσης του φαινομένου

Το σχολείο αποτελεί ένα από τους πιο σημαντικούς, τον σημαντικότερο μετά την οικογένεια, θεσμό ο οποίος συμβάλλει στην κοινωνικοποίηση του ατόμου. Το σχολείο, όπως και οικογένεια, ως οι δύο δυναμικοί φορείς κοινωνικοποίησης και αγωγής, είναι οι περισσότερο ευαίσθητοι και πρόσφοροι για την εμφάνιση σύγκρουσης και επιθετικότητας μεταξύ των μελών τους (Βουϊδάσκη, 1987: 115). Έτσι λοιπόν, στο χώρο του σχολείου και μεταξύ των ατόμων που συνθέτουν τον πληθυσμό του, εμφανίζονται συμπεριφορές βίας και επιθετικότητας.

Έχει διαπιστωθεί πως τα περισσότερα κτίρια εξαιτίας της υποδομής τους, αποτελούν εμπόδιο για την εφαρμογή ενεργητικών μεθόδων διδασκαλίας, καθώς είναι φθαρμένα, με αυλές φτιαγμένες από τσιμέντο και άσφαλτο και με αίθουσες πολύ μικρές για τον αριθμό των μαθητών. Ένας τέτοιος χώρος δεν είναι κατάλληλος για την διεκπεραίωση του εκπαιδευτικού έργου. Συνεπώς, εκδηλώνονται περισσότερες συγκρούσεις ενισχύοντας το αίσθημα της ανασφάλειας, και εμποδίζοντας την καλλιέργεια στενών διαπροσωπικών σχέσεων (Νέστορος, 1997: 4-5).

Ο βασικός τόπος εκδήλωσης του φαινομένου είναι η αυλή του σχολείου, και κυρίως την ώρα του διαλείμματος, είναι ο χώρος στον οποίο εκδηλώνονται τα περισσότερα περιστατικά εκφοβισμού, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν συμβαίνουν στο διάδρομο, τις σκάλες ή τα γυμναστήρια (Εκπαιδευτικό Δίκτυο Ενημέρωσης 2006: 3-4). Συγκεκριμένα, μία κύρια μορφή εκδήλωσης του σχολικού εκφοβισμού στον προαύλιο χώρο αποτελούν οι σωματικές παρενοχλήσεις (Μπότσαρη- Μακρή, 2005).

Ακόμα, έχει παρατηρηθεί ότι στο διάλλειμα όλα τα παιδιά παίζουν μαζί ή σε ομάδες που αναπροσαρμόζονται ανάλογα με το είδος του παιχνιδιού. Τότε, μπορεί να σχηματίζουν σταθερές

και μόνιμες ομάδες παιχνιδιού, αποκλείοντας τελείως κάποια παιδιά από αυτές (Βασιλείου, 2005: 84). Ενδιαφέρον παρουσιάζει η διαπίστωση ότι ο εκφοβισμός εμφανίζεται συχνότερα τα τελευταία πέντε λεπτά του διαλείμματος, καθώς εκείνη την ώρα τα παιδιά έχουν βαρεθεί και προσφεύγουν στο να βασανίζουν τους άλλους μαθητές (Rigby, 2008: 43).

Σημαντικό, κρίνεται να αναφερθεί ότι η πλειονότητα των περιστατικών εκφοβισμού σημειώνονται όταν οι δάσκαλοι απουσιάζουν και δεν έχουν εστιασμένη την προσοχή τους στους μαθητές, όπως για παράδειγμα στο χώρο της τουαλέτας (Βασιλειάδου, 2006: 57). Παρόλα αυτά, όμως, μέσα στην τάξη και μάλιστα παρουσία εκπαιδευτικών παρατηρούνται περιστατικά του σχολικού εκφοβισμού.

Από την άλλη στο χώρο του κυλικείου έχουν δηλωθεί επίσης κρούσματα εκφοβισμού αλλά και κρούσματα στο δρόμο προς το σχολείο όπως και στο δρόμο προς το σπίτι. Οι πιθανότητες για εκδήλωση εκφοβιστικής συμπεριφοράς στο γυρισμό από το σχολείο στο σπίτι είναι γενικά περισσότερες από αυτές στο δρόμο προς το σχολείο.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι τα παιδιά τα οποία γίνονται στόχος εκφοβισμού στο σχολείο, φεύγουν το πρωί από το σπίτι τους όσο πιο αργά μπορούν ώστε να ελαχιστοποιήσουν τις πιθανότητες να θυματοποιηθούν (Rigby, 2008: 42-3).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΚΑΙ ΠΡΟΛΗΨΗ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ **ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ**

3.1. Συνεργασία μεταξύ των εκπαιδευτικών, των γονέων και των εφήβων για την αντιμετώπιση του σχολικού εκφοβισμού

Τα τελευταία χρόνια γίνεται προσπάθεια για την αντιμετώπιση του σχολικού εκφοβισμού, ενθαρρύνοντας τους εκπαιδευτικούς σε διάφορες χώρες να συνεργαστούν ώστε να συμβάλουν κι αυτοί στην επίλυση των συγκρούσεων μεταξύ συνομηλίκων.

Ωστόσο, τα αποτελέσματα ύστερα από προγράμματα παρέμβασης για τη μείωση του σχολικού εκφοβισμού σε διάφορες χώρες δεν είναι ιδιαίτερα θετικά ή άλλες φορές δεν είναι σταθερά παρουσιάζοντας είτε σχετική μείωση ή επιδείνωση. Οι εκπαιδευτικοί σε διάφορες χώρες έχουν προτείνει επίμονα μια συνολική προσέγγιση από το σχολείο για την αντιμετώπιση του σχολικού εκφοβισμού. Γενικά η συνολική προσέγγιση από το σχολείο προϋποθέτει μια συλλογική δέσμευση και ευθύνη από την πλευρά των μελών της σχολικής κοινότητας για την ανάπτυξη και την εφαρμογή μιας πολιτικής για την καταπολέμηση του φαινομένου. Η σχολική κοινότητα περιλαμβάνει το προσωπικό, τους μαθητές και τους γονείς των μαθητών. Θεωρείται ευρέως ότι μια τέτοια περιεκτική και συντονισμένη προσέγγιση θα είναι περισσότερο αποτελεσματική. Η αντίληψη ότι μαθητές, εκπαιδευτικοί και γονείς πρέπει να συμμετέχουν συλλογικά στην αντιμετώπιση του σχολικού εκφοβισμού ήταν ενσωματωμένη στο πρώτο και πιο επιτυχημένο πρόγραμμα παρέμβασης στα σχολεία από τον Olweus, το 1991 (βλ. Rigby & Bagshaw, 2010). Το βασικότερο στοιχείο αυτής της προσέγγισης είναι η αποτελεσματική συνεργασία των εκπαιδευτικών του σχολείου και των μαθητών κατά την αντιμετώπιση του προβλήματος. Σε ορισμένα σημεία φαίνεται ότι οι προοπτικές συνεργασίας είναι αρκετά καλές, ενώ υπάρχουν στοιχεία που αποδεικνύουν ότι μαθητές και εκπαιδευτικοί είναι αντίθετοι στο σχολικό εκφοβισμό και θα ήθελαν να εξαλειφθεί (Rigby & Bagshaw, 2010).

Ωστόσο για να είναι μια συνεργασία αποτελεσματική θα πρέπει να υπάρχει προθυμία για συνεργασία τόσο από την πλευρά των εκπαιδευτικών όσο κι από την πλευρά των εκπαιδευτικών.

3.1.1. Πρόληψη και παρέμβαση από τους εκπαιδευτικούς

Ένα από τα κυριότερα και άμεσα εμπλεκόμενα πρόσωπα που φέρουν την ευθύνη για την παρέμβαση σε περιστατικά εκφοβισμού στο σχολικό χώρο είναι ο εκπαιδευτικός, καθώς η επαφή του με τους μαθητές είναι συχνότερη απ' ό, τι με το υπόλοιπο προσωπικό.

Οι εκπαιδευτικοί θα πρέπει να γνωρίζουν ότι, αν και ο σχολικός εκφοβισμός γενικά συμβαίνει σε χώρους όπως στις τουαλέτες, στην αυλή του σχολείου, στους διαδρόμους την ώρα του διαλλείματος, στα σχολικά λεωφορεία καθώς και μέσω απειλητικών μηνυμάτων στα κινητά, θα πρέπει να είναι σε εγρήγορση.

Θα πρέπει να δώσουν έμφαση στο γεγονός ότι αν κάποιο παιδί αναφέρει ότι παρενοχλήθηκε από κάποιο άλλο δεν σημαίνει ότι «το μαρτύρησε» και να το λάβουν σοβαρά υπόψη τους. Αν κάποιος εκπαιδευτικός παρατηρήσει ένα περιστατικό σχολικού εκφοβισμού στην τάξη θα πρέπει αμέσως να παρέμβει για να σταματήσει και να ενημερώσει τους αρμόδιους φορείς του σχολείου για να ερευνηθεί το περιστατικό. Μια κοινή συνάντηση με το θύμα και τον θύτη δεν συνίσταται, ενώ είναι ιδιαίτερα ταπεινωτικό και μπορεί να φέρει σε αμηχανία το θύμα.

Για την αντιμετώπιση περιστατικών ενδοσχολικής βίας ο εκπαιδευτικός καλό θα ήταν:

- Να διαβεβαιώσει το παιδί θύμα ότι δεν ευθύνεται το ίδιο για ότι έχει συμβεί
- Να του υπενθυμίσει ότι το νοιάζεται και ότι βρίσκεται εκεί για να το προστατεύει
- Να του πει ότι τα πράγματα μπορούν να αλλάξουν μόνο αν «σπάει» η σιωπή και να του εξηγήσει ότι η κοινοποίηση περιστατικών βίας και εκφοβισμού δεν αποτελεί «κάρφωμα» (Μίλης, 2012)

Με αυτόν τον τρόπο οι εκπαιδευτικοί προλαμβάνουν τυχόν αρνητικές επιπτώσεις στην ψυχολογία του παιδιού-θύματος. Οφείλουν να μην στέκονται παθητικοί απέναντι σε περιστατικά σχολικού εκφοβισμού και να είναι ενημερωμένοι για το φαινόμενο επεμβαίνοντας άμεσα και ενεργά όταν αυτό κριθεί αναγκαίο.

3.1.2. Πρόληψη και παρέμβαση από τους γονείς

Οι γονείς και τα μέλη της οικογένειας συχνά είναι οι πρώτοι δέκτες ενδείξεων ότι το παιδί τους πιθανώς να αποτελεί στόχο και να υφίσταται σχολική βία, αφού γνωρίζουν το παιδί τους καλύτερα από οποιονδήποτε άλλο.

Οι γονείς χρειάζεται να δίνουν την απαραίτητη σημασία σε τυχόν ενδείξεις θυματοποίησης όπως είναι τα σχισμένα ρούχα, οι μελανιές και οι πληγές, η άσχημη ψυχική διάθεση, η απομόνωση, η επιθετικότητα και ο θυμός, η άρνηση για το σχολείο καθώς και η απότομη αλλαγή της συμπεριφοράς. Παράλληλα είναι σημαντικό οι γονείς να έχουν συζητήσει με τα παιδιά τους για δυναμικές στρατηγικές, πριν ξεκινήσει η θυματοποίηση και ο εκφοβισμός. Επίσης, θα πρέπει να υπενθυμίζουν στο παιδί ότι η εκφοβιστική συμπεριφορά είναι παράβαση και έχει συνέπειες (Νάστου, 2005).

Όσον αφορά το κομμάτι της πρόληψης κάθε γονιός μπορεί να αναγνωρίσει τις αρνητικές συνέπειες των κοινωνικών προβλημάτων όπως αυτό του εκφοβισμού και να καθοδηγήσει το παιδί του μακριά από την υιοθέτηση τέτοιων συμπεριφορών.

- Σημαντικό είναι να βοηθήσει το παιδί του να βελτιώσει την αυτοεικόνα – αυτοεκτίμησή του και τις δεξιότητες αντίστασης σε εξωτερικές πιέσεις, όπως είναι η πίεση της παρέας των συνομηλίκων.
- Να ενισχύσει την σχέση με το παιδί του μέσω της ανοιχτής επικοινωνίας, της τοποθέτησης ξεκάθαρων ορίων συμπεριφοράς και της υιοθέτησης δημοκρατικών τρόπων επίλυσης των μεταξύ τους συγκρούσεων.
- Να μιλήσουν με τα παιδιά τους για τον εκφοβισμό και να τα βοηθήσουν να δουν μια τέτοια κατάσταση από την σκοπιά του θύματος, αναπτύσσοντας έτσι με αυτόν τον τρόπο την ενσυναίσθησή τους.

- Να αποφύγουν την αγορά παιχνιδιών βίας και να περιορίσουν την παρακολούθηση σκηνών βίας στην τηλεόραση και στον ηλεκτρονικό υπολογιστή
- Να γίνουν οι ίδιοι θετικά πρότυπα συμπεριφοράς στο σπίτι και να αναπτύξουν μια πιο συχνή επαφή και συνεργασία με το σχολείο

➤ **Σε ένα άλλο επίπεδο ο γονιός μπορεί να παρέμβει:**

Όσον αφορά το οικογενειακό περιβάλλον και πιο συγκεκριμένα τους γονείς του παιδιού-θύματος, θα πρέπει να ακολουθήσουν και αυτοί κάποια βήματα τα οποία συνοψίζονται παρακάτω:

- Συζητώντας με το παιδί του και να το διαβεβαιώνοντας του ότι θα είναι πάντα διαθέσιμος να μιλήσει μαζί του όσο σοβαρό και αν είναι το πρόβλημα.
- Να επικοινωνήσει με το σχολείο μόλις υποπτευθεί ότι υπάρχει κάποιο πρόβλημα μιλώντας με το δάσκαλο της τάξης ή με οποιοδήποτε άτομο της εμπιστοσύνης του στο χώρο του σχολείου.
- Ενθαρρύνοντας το παιδί του να διευρύνει τον κύκλο των φίλων του και να μην του επιτρέπει να απέχει από τα μαθήματά του.
- Τέλος, να καταστήσει σαφές στο παιδί του ότι αγνοώντας το πρόβλημα, αυτό δεν πρόκειται να επιλυθεί αλλά ενδεχομένως θα επιδεινωθεί (Νάστου, 2005).

Ανακεφαλαιώνοντας, οι γονείς μπορούν να βοηθήσουν τα παιδιά τους με το να εμφυσήσουν μέσα τους, εμπιστοσύνη, περιέργεια, αυτοπεποίθηση, ευχαρίστηση για τη γνώση, δημιουργία ορίων, σεβασμό για τους άλλους και τον εαυτό τους. Ο σχολικός εκφοβισμός είναι ένα φαινόμενο που αντανακλά οικογένειες, κοινωνίες, θεσμούς, συστήματα. Είναι ένα φαινόμενο, σύμπτωμα που είναι εκεί για να γιατρευτεί.

3.1.3. Πρόληψη και παρέμβαση από τους μαθητές

Είναι σημαντικό για τους μαθητές να αναφέρουν οποιοδήποτε περιστατικό σχολικού εκφοβισμού σε κάποιον ενήλικα, εκπαιδευτικό και γενικότερα σε άτομα που εμπιστεύονται. Οι μαθητές πολλές φορές δεν αναφέρουν περιστατικά ηλεκτρονικού εκφοβισμού γιατί φοβούνται ότι οι γονείς θα τους πάρουν το κινητό τους ή τον υπολογιστή τους. Θα πρέπει να υπάρχει αμοιβαία εμπιστοσύνη μεταξύ των γονέων και των παιδιών. Οι μαθητές θα πρέπει να αισθάνονται ότι οι γονείς θα είναι υποστηρικτικοί απέναντι σε τέτοιου είδους αναφορές και δεν θα τους πάρουν το κινητό και τον υπολογιστή τους. Είναι σημαντικό όμως να τους καταστήσουν σαφές ότι τόσο το να είναι κανείς θύτης όσο και το να είναι κανείς θύμα έχει σοβαρές επιπτώσεις.

Η περίπτωση της αντεπίθεσης δεν βοηθάει μπορεί να είναι πολύ δύσκολο να μην αντιδράει κανείς με θυμό όταν δέχεται εκφοβισμό, αλλά είναι καλύτερο να παραμείνει ήρεμος και απλά να αποχωρήσει. Οι μαθητές με τάση θυματοποίησης δεν θα πρέπει να είναι μόνοι τους θα πρέπει να αποφεύγουν να βρίσκονται σε μέρη απομονωμένα, όπου δεν βρίσκονται άλλοι συμμαθητές τους και δάσκαλοι. Θα πρέπει να προσπαθούν να είναι με φιλικές ομάδες, να μην πηγαίνουν στην τουαλέτα μόνοι τους, ή γενικά να χρησιμοποιούν εναλλακτικές διαδρομές (Μίλης, 2012).

3.2. Δράσεις για να σταματήσει ο εκφοβισμός

Οι διαστάσεις που έχει προσλάβει η ενδοσχολική βία και ο εκφοβισμός και οι σοβαρές επιπτώσεις που έχει στη σωματική και ψυχική υγεία των παιδιών κάνουν επιτακτική την ανάγκη άμεσης λήψης μέτρων για την πρόληψη και την αντιμετώπισή του.

Χρειάζεται να εκδοθεί άμεσα από το Υπουργείο Παιδείας εγκύκλιος με γραπτές οδηγίες αντιμετώπισης αυτών των φαινομένων που να συμπεριλαμβάνει διαδικασίες καταγραφής των συμβάντων, διορισμό υπεύθυνου εκπαιδευτικού και συμβούλου με συγκεκριμένες αρμοδιότητες, παρακολούθησης των διαδικασιών αντιμετώπισης, ενημέρωσης των μαθητών για την πρόσβαση σε συστήματα υποστήριξης, συνεργασίας με τους γονείς και οργάνωσης ουσιαστικής εποπτείας των μαθητών κατά τη διάρκεια των διαλειμμάτων. Είναι απαραίτητη η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών για τον εντοπισμό και την αντιμετώπιση του προβλήματος ενώ επίσης είναι αναγκαία και η διαρκής ενεργή συμμετοχή και συνεργασία των γονέων με το σχολείο. Απαιτείται συνεχής συμβουλευτική των εκπαιδευτικών προς τους μαθητές με στόχο την ενίσχυση της μαθητικής ομάδας για την αντιμετώπιση εκδηλώσεων εκφοβισμού και συμπεριφορών βίας. Παράλληλα χρειάζεται να αναπτυχθούν προγράμματα προαγωγής της ψυχικής υγείας των μαθητών, τα οποία να εντάσσονται στο σχολικό πρόγραμμα και τέλος, να στελεχωθούν άμεσα οι εκπαιδευτικές περιφέρειες με ειδικούς ψυχικής υγείας παιδιών και εφήβων (παιδοψυχίατρους, ψυχολόγους, κοινωνικούς λειτουργούς), ώστε να παρεμβαίνουν στην αντιμετώπιση των ψυχοκοινωνικών προβλημάτων που εκδηλώνονται στην καθημερινή σχολική πραγματικότητα (Εταιρία Ψυχοκοινωνικής Υγείας του Παιδιού και του Εφήβου (Ε.Ψ.Υ.Π.Ε.), 2011, «Ενδοσχολική βία και εκφοβισμός, Αιτίες, Επιπτώσεις, Αντιμετώπιση»)

Παρακάτω, έχουν συγκεντρωθεί κάποια βασικά χαρακτηριστικά αντιμετώπισης, αλλά και πρόληψης, του σχολικού εκφοβισμού με βάση την έως τώρα διεθνή εμπειρία, σε επίπεδο σχολείου, τάξης και κοινότητας.

➤ **Σε επίπεδο σχολείου**

- Οργάνωση παρεμβάσεων για κάθε ηλικία και σε όλες τις σχολικές χρονιές
- Συντονισμός έρευνας πριν και μετά από κάθε παρέμβαση, για την αξιολόγησή της
- Διαρκής εκπαίδευση των εκπαιδευτικών, αναζήτηση ευκαιριών επιμόρφωσης
- Τακτικές συνελεύσεις των εκπαιδευτικών για το θέμα
- Δημιουργία συντονιστικής επιτροπής με τη συμμετοχή εκπροσώπων των εκπαιδευτικών, των μαθητών, των γονέων, ειδικών της τοπικής κοινότητας
- Ενημέρωση όλων στην έναρξη κάθε παρέμβασης, με ημερίδες, ομιλίες, φυλλάδια
- Στενή συνεργασία με το σύλλογο γονέων και ενθάρρυνση της συμμετοχής των γονέων σε δραστηριότητες του σχολείου, εκπαίδευση σε δεξιότητες επικοινωνίας
- Αναβάθμιση του φυσικού περιβάλλοντος, (διακόσμηση τάξης με αφίσες - έργα των μαθητών, γκράφιτι στους τοίχους σχεδιασμένα από τους μαθητές, πινγκ-πονγκ στα διαλείμματα)
- Έμφαση στη δημιουργικότητα των μαθητών, μέσα από σχέδια εργασίας, πολιτιστικές δραστηριότητες, με τη συμμετοχή όλων των μαθητών του σχολείου, που θα αναδεικνύουν τη διαφορετικότητα, τα ιδιαίτερα talenta και ικανότητες των μαθητών
- Ανάπτυξη συστημάτων υποστήριξης μεταξύ των μαθητών, π.χ. σύστημα φίλων (Befriending/buddying) σύμφωνα με το οποίο γίνεται ανάθεση σε έναν μαθητή του ρόλου του βοηθού/φίλου/υποστηρικτή/μέντορα, είτε σε μικρότερους μαθητές είτε σε συνομηλίκους του, ώστε να τον υποστηρίζει στις σχέσεις του με συμμαθητές του, ιδιαίτερα στην αρχή της σχολικής χρονιάς, να παρέχει βοήθεια στα μαθήματα, υποστήριξη σε περίπτωση εκφοβισμού
- Ανάπτυξη προγραμμάτων ψυχοκοινωνικής αγωγής, που προάγουν την ψυχική και κοινωνική υγεία των εφήβων

- Ανάπτυξη ομάδων εκπαιδευτικών / ειρηνοποιών / διαμεσολαβητών για τη διαχείριση συγκρούσεων, βίαιων ή μη
- Ανάπτυξη της πρωτοβουλίας της διαμεσολάβησης των συγκρούσεων από συνομηλίκους, γνωστή ως «διαμεσολάβηση συνομηλίκων»
- Ανοιχτή επικοινωνία με τους γονείς θυτών και θυμάτων, διαδικασίες ξεκάθαρες για το πως και σε ποιον αναφέρουν και για τα βήματα που θα ακολουθήσει το σχολείο Έλεγχος της εποπτείας των χώρων, όπου συνήθως «κρύβεται» ο εκφοβισμός
- Διατήρηση αρχείου καταγραφής των περιστατικών.

➤ **Σε επίπεδο τάξης**

Οι εκπαιδευτικοί προτείνεται να:

- Οργανώνουν βιωματικά εργαστήρια για την πρόληψη του εκφοβισμού (παιχνίδια ρόλων, συζητήσεις, βίντεο, σχεδιασμός αφίσας) σε σταθερή βάση ενταγμένη στο αναλυτικό πρόγραμμα κάθε χρονιάς
- Εφαρμόζουν σε σταθερή βάση προγράμματα προαγωγής της ψυχικής υγείας (διαχείριση συναισθημάτων, συγκρούσεων, φιλίας και πίεσης συνομηλίκων, κλπ)
- Αξιοποιούν τα μαθητικά συμβούλια, για την ενδυνάμωση της φωνής των μαθητών, μέσα από τακτικές συνελεύσεις, όπου αναλύονται τα προβλήματα και προτείνονται λύσεις
- Συναποφασίζουν με τους μαθητές έναν κώδικα συμπεριφοράς στην αρχή της χρονιάς
- Δεσμεύονται για τη διαλεύκανση κάθε αναφοράς για εκφοβισμό
- Εγκαθιδρύουν ένα σύστημα ανοιχτής και εμπιστευτικής επικοινωνίας με τους μαθητές

- Δημιουργούν μία διαδικασία αναφοράς των περιστατικών από τους μαθητές (π.χ. ειδική φόρμα, κουτί προβλημάτων τάξης)
- Αναθέτουν ομαδικά σχέδια εργασίας, αξιοποιούν την ομαδοσυνεργατική μάθηση
- Αφιερώνουν χρόνο στην εμπέδωση ενός υγιούς σχολικού κλίματος και όχι μόνο στην κάλυψη της ύλης στο γνωστικό τους αντικείμενο
- Αντιμετωπίζουν τους θύτες κατ' ιδίαν, να αποφεύγουν τη δημόσια διαπόμπευση, τις απειλές, τις ειρωνείες
- Ενημερώνουν συχνά τους γονείς για θέματα συμπεριφοράς και να ακούνε προσεκτικά τις ανησυχίες τους για πιθανό εκφοβισμό
- Ερευνούν ενδελεχώς τα περιστατικά, να αναζητούν τις μαρτυρίες των θυμάτων και των θεατών, αλλά να αποφεύγουν να «ανακρίνουν» τους θύτες

➤ **Σε επίπεδο κοινότητας**

Προτείνονται τα εξής:

- Διάχυση της πολιτικής του σχολείου σε όλη την κοινότητα μέσω ιστοσελίδων, ραδιοφώνου, τηλεόρασης
- Αναζήτηση ηθικής υποστήριξης από την τοπική κοινότητα
- Συνεργασία με τοπικούς φορείς, κοινωνικές υπηρεσίες, αθλητικούς συλλόγους (Καραβόλτσου, 2013).

Στην Ελλάδα, οι προσπάθειες για την αντιμετώπιση του σχολικού εκφοβισμού έχουν λίγα χρόνια ζωής πίσω τους. Αξιοποιώντας την πλούσια διεθνή επιστημονική εμπειρία και γνώση για το πρόβλημα, με δικτύωση και συντονισμό όλων των ενδιαφερόμενων φορέων, με το σχεδιασμό μίας εθνικής πολιτικής για το θέμα, είναι δυνατόν, αν όχι να εξαλείψουμε, τουλάχιστον να μειώσουμε δραστικά την έκταση και την ένταση του φαινομένου. Οι πολιτικές και στρατηγικές αντιμετώπισης του φαινομένου πρέπει να επικεντρωθούν σε παρεμβάσεις στη κοινότητα με όλους τους φορείς που την απαρτίζουν- οικογένεια, σχολείο, κοινοτικούς φορείς και υπηρεσίες που σχετίζονται με την υγεία του παιδιού-. Γιατί ο σχολικός εκφοβισμός αποτελεί ένα φαινόμενο που επηρεάζει και επηρεάζεται από τα προβλήματα της ευρύτερης κοινωνίας. Έχει μία σχέση αλληλεπίδρασης που δεν πρέπει να διαφεύγει της προσοχής αν θέλουμε να μιλάμε για μία ουσιαστική, ολοκληρωμένη, αποτελεσματική αλλά πάνω απ' όλα συνεπή προς την κοινωνία και τα παιδιά αντιμετώπιση αλλά και για την προστασία των δικαιωμάτων των παιδιών μας, να ζουν και να μαθαίνουν σε ένα ασφαλές και ειρηνικό σχολείο και για την εμπέδωση των αξιών της αλληλεγγύης και του αλληλοσεβασμού.

B' ΜΕΡΟΣ: ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

4.1. Σκοπός

Σκοπός της μελέτης – έρευνας της παρούσας πτυχιακής είναι να διαπιστώσουμε τον τρόπο με τον οποίο οι μαθητές δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης αντιλαμβάνονται και αντιμετωπίζουν τον σχολικό εκφοβισμό.

Επιμέρους στόχοι μελέτης

- Διερεύνηση της βιωμένης εμπειρίας των υποκειμένων
- Η κατανόηση των κοινωνικών διαδικασιών, τα νοήματα και αναπαραστάσεις των ερωτώμενων γύρω από την ανάπτυξη εκφοβιστικών και βίαιων συμπεριφορών επιθετικότητας στο σχολικό περιβάλλον

Οι θεματικοί άξονες στους οποίους βασιστήκαμε για να δημιουργήσουμε τον οδηγό συνέντευξης είναι οι εξής:

- Σχολικό περιβάλλον
- Ελεύθερος χρόνος και εξωσχολικές δραστηριότητες
- Οικογενειακό περιβάλλον και σχέσεις με άτομα που το απαρτίζουν
- Βιώματα και αντιλήψεις ερωτώμενων γύρω από τον σχολικό εκφοβισμό

Στον πρώτο άξονα, επιδιώκουμε να αποτυπώσουμε το γενικότερο κλίμα του σχολικού περιβάλλοντος των συνεντευξιαζόμενων μαθητών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης μέσα από τη σχέση τους με τους συμμαθητές/τριες τους και τους καθηγητές τους καθώς και την επίδοσή τους στα σχολικά μαθήματα.

Στον δεύτερο άξονα, επιδιώκουμε να αποτυπώσουμε τους τομείς της ζωής του ερωτώμενου όπως είναι τα εξωσχολικά ενδιαφέροντα του αλλά και ο ελεύθερος χρόνος. Ο ελεύθερος χρόνος αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα πεδία για την κοινωνικοποίηση των μαθητών και τη διαμόρφωση της ταυτότητάς τους. Θέλουμε να δούμε αν υπάρχει ανάπτυξη εκφοβιστικών και

βίαιων συμπεριφορών επιθετικότητας μέσα από τις καθημερινές τους συνήθειες και αν ο ελεύθερος χρόνος τους καλλιεργεί τέτοιες συμπεριφορές.

Στον τρίτο άξονα, θέλουμε να αποτυπώσουμε το οικογενειακό περιβάλλον του παιδιού μελετώντας τη συμβολή της οικογένειας στην διαμόρφωση της συμπεριφοράς του εστιάζοντας στην δομή της και την λειτουργικότητά της.

Στον τέταρτο και τελευταίο άξονα, θέλουμε να αποτυπώσουμε τις αντιλήψεις των ερωτώμενων γύρω από τον σχολικό εκφοβισμό, καθώς και περιστατικά που μπορεί να έχουν βιώσει οι ίδιοι ή οι συμμαθητές τους και τον τρόπο που τα αντιμετώπισαν τόσο εκείνοι όσο και οι εκπαιδευτικοί της σχολικής κοινότητας.

4.2. Μεθοδολογικό πλαίσιο

Η ποιοτική έρευνα είναι μια μέθοδος της κοινωνικής εργασίας η οποία μελετά περισσότερο το άτομο στο εκάστοτε πλαίσιο. Εστιάζει στην αντικειμενικότητα, στη γενίκευση και στην απόλυτη αλήθεια. Ο ερευνητής εξετάζει το ζήτημα σύμφωνα με την ατομική οπτική, την υποκειμενική αλήθεια και τις συναισθηματικές πτυχές.

Στην παρούσα έρευνα χρησιμοποιήθηκε η ποιοτική μέθοδος. Σύμφωνα με τον Προκοπάκη (2010): «**Η ποιοτική μέθοδος** παρέχει σε βάθος ένα μεγάλο αριθμό πληροφοριών ενός μικρού αριθμού περιπτώσεων. Η πρώτη δεν εισέρχεται σε βάθος, ενώ η δεύτερη επικεντρώνεται σε ένα περιορισμένο τομέα των κοινωνικών δράσεων διερευνώντας τον διεξοδικά».

Όπως επισημαίνει ο Ιωσηφίδης (στο Προκοπάκης, 2010), στις ποιοτικές μεθόδους υπάρχει ενδιαφέρον για τη σε βάθος μελέτη των κοινωνικών φαινομένων, δίνοντας έμφαση στην κατανόηση των κοινωνικών διαδικασιών, στη βιωμένη εμπειρία των υποκειμένων, στα νοήματα και στις αναπαραστάσεις, δηλαδή στις μη μετρίσιμες διαστάσεις της κοινωνικής πραγματικότητας. Έτσι η επιλογή των κοινωνικών υποκειμένων της έρευνας δεν βασίζεται στην ιδέα της εμπειρικής αντιπροσωπευτικότητας και δεν στοχεύει σε μετρήσιμα αποτελέσματα, σε στατιστικές συγκρίσεις των δεδομένων ώστε να διεξαχθούν συμπεράσματα αιτιότητας.

Από την άλλη μεριά, όπως επισημαίνει η Κυριαζή (1999, στο Προκοπάκης, 2010), προσφέρεται η δυνατότητα στον ερευνητή να κατανοήσει τα κοινωνικά φαινόμενα με βάση την ερμηνεία που αποδίδουν στις κοινωνικές καταστάσεις τα δρώντα υποκείμενα, καθώς και τον τρόπο με τον οποίο η ερμηνεία αυτή επηρεάζει κατόπιν τη συμπεριφορά τους. Έτσι ο ερευνητής τοποθετεί τον εαυτό του στη θέση του υποκειμένου και εξετάζει και κατανοεί τον κόσμο μέσα από τα μάτια και την αντίληψη των κοινωνικών υποκειμένων.

Ο Ιωσηφίδης (2008, στο Προκοπάκης, 2010) αναφέρει ότι, στην περίπτωση της ποιοτικής έρευνας ο «σκοπός του ερευνητή δεν είναι ο έλεγχος μίας ήδη υπάρχουσας θεωρίας, όπως είναι στην περίπτωση της ποσοτικής έρευνας, αλλά η ανεύρεση και η συνεχής αποσαφήνιση θεωρητικών εννοιών που συνοψίζουν το υπό μελέτη φαινόμενο και βάσει των οποίων συγκροτείται η θεωρία».

Στόχος της ποιοτικής διερεύνησης δεν αποτελεί απλά η περιγραφή μιας στάσης ή μιας συμπεριφοράς αλλά η ολιστική κατανόηση. Η ποιοτική έρευνα διερευνά την εμπειρία των ατόμων και τα υποκειμενικά νοήματα που τη συγκροτούν, εστιάζοντας πάντα στο ευρύτερο κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο στο οποίο εγγράφεται. Χαρακτηριστικά της ποιοτικής προσέγγισης είναι το μικρό δείγμα συμμετεχόντων, η ανάλυση λόγου ή/και κειμένων.

Στην παρούσα έρευνα χρησιμοποιήθηκε ως εργαλείο **η ημιδομημένη συνέντευξη**. Η ημιδομημένη συνέντευξη, σε σύγκριση με την δομημένη συνέντευξη δεν περιορίζει την ανάλυση σε βάθος των υπό διερεύνηση θεμάτων καθώς η δομημένη συνέντευξη, όπως σημειώνει ο Ιωσηφίδης (2008, στο Προκοπάκης, 2010): «βασίζεται σε ένα αυστηρά προκαθορισμένο σύνολο ερωτήσεων το οποίο τίθεται σε όλους τους ερωτώμενους με τον ίδιο τρόπο. Οι ερωτήσεις σε αυτό τον τύπο συνέντευξης είναι προκαθορισμένες, τόσο ως προς το περιεχόμενο όσο και ως προς τη σειρά με την οποία ακολουθεί η μία την άλλη».

Σκοπός της συνέντευξης είναι η συλλογή πληροφοριών για τις εμπειρίες και τις απόψεις των ερωτώμενων. Οι Kahn και Cannell (1957), όπως αναφέρει ο Mishler (1996), ορίζουν τη συνέντευξη ως ένα εξειδικευμένο είδος προφορικής αλληλεπίδρασης που ξεκινά με έναν συγκεκριμένο σκοπό και εστιάζεται σε κάποια συγκεκριμένη θεματική περιοχή. Αποτελεί μια ασυνήθιστη μέθοδο, δεδομένου ότι περιλαμβάνει τη συλλογή στοιχείων μέσω της άμεσης

λεκτικής συναλλαγής μεταξύ ατόμων (Cohen & Manion, 1994). Φυσικά, η δεξιοτεχνία, η εμπειρία και οι επικοινωνιακές δεξιότητες του ερευνητή παίζουν πολύ σημαντικό ρόλο για την διεξαγωγή και τα αποτελέσματα της συνέντευξης.

Γιατί όμως παρά τις δυσκολίες και τις απαιτήσεις που έχει η κατά μέτωπο συνέντευξη, θεωρείται τόσο σημαντικό εργαλείο έρευνας στις ποιοτικές έρευνες; Ο ερευνητής έχοντας το συγκεκριμένο εργαλείο στη διάθεσή του, παρά τις δυσκολίες που μπορεί να αντιμετωπίσει ως προς το χρόνο, την πρόσβαση στους συμμετέχοντες και τις επικοινωνιακές δεξιότητες που πρέπει να επιδείξει, έχει τη δυνατότητα να αντλήσει σε βάθος πληροφορίες, να «διαβάσει» πολλές φορές το συμμετέχοντα και να κάνει αρκετές διερευνητικές ερωτήσεις, όπου θεωρεί ότι είναι αναγκαίο. Τέλος, σύμφωνα με τον Ιωσηφίδη (2003), η συνέντευξη ως εργαλείο δίνει την δυνατότητα στον ερευνητή να κατανοήσει κοινωνικές συμπεριφορές και αντιλήψεις των ερωτώμενων μέσα από τα δικά τους μάτια.

➤ Οδηγός συνέντευξης

Ο οδηγός της συνέντευξης της παρούσας έρευνας περιελάμβανε συνολικά 33 ερωτήσεις οι οποίες παραθέτονται παρακάτω:

1. Σε ποια τάξη πηγαίνετε;
2. Ποια είναι η υπηκοότητά σας;
3. Θα μπορούσατε να μου μιλήσετε για την οικογένειά σας;
4. Μιλήστε μου για το σχολείο σας (συμμαθητές, καθηγητές, κλίμα, μαθήματα)
5. Έχετε φίλους στο σχολείο; Ποια είναι η σχέση σας μαζί τους;
6. Υπάρχουν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά με τα οποία επιλέγετε τους φίλους σας;
Μπορείτε να μου τα αναφέρετε;
7. Έχετε εξωσχολικά ενδιαφέροντα;
8. Με τι ασχολείστε τον ελεύθερο χρόνο σας;
9. Σε τι χώρους/μέρη συνηθίζετε να συχνάζετε στον ελεύθερο χρόνο σας;
10. Τα άτομα με τα οποία συναναστρέφεστε στον ελεύθερο χρόνο σας είναι τα ίδια με εκείνα από το σχολικό περιβάλλον, αν όχι ποια η σχέση σας μαζί τους;

11. Θα μπορούσατε να μου μιλήσετε για τους γονείς σας; Ποια είναι η σχέση σας μαζί τους;
12. Νιώθετε άνετα να μιλήσετε για κάτι που σας απασχολεί στους γονείς σας ;
13. Πιστεύετε ότι σας καταλαβαίνουν;
14. Μιλήστε μου για τα αδέρφια σας πως θα χαρακτηρίζατε τη σχέση σας μαζί τους;
15. Αν σας απασχολεί κάτι, εκτός από τους γονείς σας , σε ποιο άλλο πρόσωπο θα επιθυμούσατε να μιλήσετε και γιατί;
16. Θα μπορούσατε να μου πείτε πως αντιλαμβάνεστε τον όρο «σχολικός εκφοβισμός»;
17. Έχετε γίνει μάρτυρας κάποιου περιστατικού σχολικού εκφοβισμού;
18. Αν ναι, ποια ήταν η αντίδρασή σας;
19. Σε ποιο χώρο του σχολείου διαδραματίζονται συνήθως περιστατικά βίας;
20. Για ποιους λόγους θεωρείτε ότι ένα παιδί πέφτει θύμα σχολικού εκφοβισμού;
21. Ποια είναι κατά τη γνώμη σας, τα κυριότερα γνωρίσματα των παιδιών που «εκφοβίζουν» τους συνομηλίκους τους;
22. Πως αντιμετωπίζουν οι εκπαιδευτικοί περιστατικά σχολικού εκφοβισμού;
23. Ποιος είναι κατά την άποψή σας, ο καταλληλότερος τρόπος για έναν εκπαιδευτικό να αντιμετωπίσει το παιδί που «εκφοβίζει» τους συνομηλίκους του, αλλά και το παιδί που «εκφοβίζεται» από τους συνομηλίκους του;
24. Σας έχει εκμυστηρευθεί κάποιος/α συμμαθητής/τρια σας ότι έπεσε θύμα σχολικού εκφοβισμού;
25. Πως νιώσατε και τι κάνατε για να τον βοηθήσετε;
26. Έχετε υπάρξει ο/η ίδιος/α θύμα σχολικού εκφοβισμού;
27. Αν ναι, μιλήσατε σε κάποιο άτομο σχετικά με το περιστατικό;
28. Πως νιώσατε και πως το αντιμετωπίσατε;
29. Ήταν ένα μεμονωμένο ή επαναλαμβανόμενο περιστατικό;
30. Γιατί θεωρείται ότι ασκείται αυτού του είδους η συμπεριφορά πάνω σας;
31. Έχετε προκαλέσει με τη συμπεριφορά σας κάποιον συμμαθητή/τριας σας;
32. Ποιο χαρακτηριστικό του/της σας οδήγησε σε αυτή την συμπεριφορά και γιατί;
33. Τι πιστεύετε ότι πρέπει να γίνει ώστε να αποφευχθούν στο μέλλον τα περιστατικά σχολικού εκφοβισμού;

4.3. Η διεξαγωγή της έρευνας

Η παρούσα έρευνα διεξήχθη το μήνα Νοέμβριο του έτους 2014. Η λήψη των συνεντεύξεων πραγματοποιήθηκε σε χώρους συνάθροισης νέων. Αρχικά επισκεφθήκαμε φροντιστήρια εκμάθησης ξένων γλωσσών και ιδιαίτερων μαθημάτων νεοελληνικής γλώσσας καθώς και σχολές Πληροφορικής, χορού και κιθάρας στη πόλη του Ηρακλείου. Προσεγγίσαμε το δείγμα το οποία θεωρήσαμε ότι πληρούσε τα χαρακτηριστικά που είχαμε θέσει (αγόρια και κορίτσια μαθητές δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και κατοικούν στο νομό Ηρακλείου) και αφού εξηγήσαμε το σκοπό προσέγγισης, ζητήσαμε αν θέλουν να λάβουν μέρος στην έρευνα, επισημαίνοντας την διασφάλιση της ανωνυμίας τους. Επιλέχθηκε κάποιο σχετικά ήσυχο σημείο του χώρου ώστε να πραγματοποιηθεί η συνέντευξη. Αυτό ήταν μια άδεια αίθουσα διδασκαλίας που μας παραχώρησαν στα φροντιστήρια ξένων γλωσσών και ιδιαίτερων μαθημάτων νεοελληνικής γλώσσας ενώ στη σχολή Πληροφορικής καθώς και σε αυτή του χορού και της εκμάθησης κιθάρας, επιλέξαμε το διάδρομο όπου δεν υπήρχαν άτομα τη δεδομένη στιγμή. Η επιλογή αυτή των χώρων πραγματοποίησης των συνεντεύξεων ήταν η κατάλληλη και έδωσε την ευκαιρία στους συνεντευξιζόμενους μαθητές να μας μιλήσουν χωρίς να παρεμβάλλονται άλλα άτομα και να επικρατεί φασαρία στο χώρο, γεγονός που πιθανότατα θα μπορούσε να τους αποσπάσει τη προσοχή και να τους αποσυντονίσει και αποπροσανατολίσει από τη συζήτηση. Να επισημάνουμε ότι καθ' όλη τη διάρκεια των συνεντεύξεων, υπήρχε μαγνητόφωνο το οποίο –με τη σύμφωνη γνώμη των μαθητών- κατέγραφε τις συζητήσεις οι οποίες στη συνέχεια απομαγνητοφωνήθηκαν ώστε να εξάγουμε τα αποτελέσματα της έρευνας.

Τέλος, θεωρούμε σημαντικό να αναφέρουμε τις δυσκολίες που αντιμετωπίσαμε κατά τη διεξαγωγή της έρευνας. Αρχικά υπήρξαν μαθητές οι οποίοι αρνήθηκαν να λάβουν μέρος στην έρευνα λόγω της ύπαρξης του μαγνητοφώνου. Κάποιοι άλλοι απορρίφθηκαν από εμάς στη πορεία της συζήτησης καθώς δεν πληρούσαν τα χαρακτηριστικά που είχαμε θέσει με αποτέλεσμα τη διακοπή της συνέντευξης και την αναζήτηση νέου δείγματος ενώ υπήρξε και μαθήτρια που λόγω συναισθηματικής φόρτισης δεν θέλησε να συνεχίσει τη συζήτηση.

4.4. Η επιλογή του δείγματος

Η επιλογή του δείγματος έγινε βάσει της θεωρητικής δειγματοληψίας.

- Ορισμός θεωρητικής δειγματοληψίας: Πρόκειται για μία διαδικασία η οποία αφορά την επιλογή ομάδων ή κατηγοριών προς μελέτη με κριτήριο τη συνάφειά τους με τα ερευνητικά ερωτήματα και τις θεωρητικές προϋποθέσεις που έχουν τεθεί στην ερευνητική διαδικασία. Αυτή η τεχνική έχει σχέση με τη δόμηση ενός δείγματος, το οποίο συγκεντρώνει κάποια συγκεκριμένα κριτήρια που χαρακτηρίζουν τους ερευνητικούς στόχους και διευκολύνουν τον ερευνητή στην ανάπτυξη και τον έλεγχο της θεωρίας και της εξήγησης στην οποία στοχεύει.

Τα χαρακτηριστικά της ομάδας στόχου (target group) είναι:

- Ηλικία (Εφηβοι ηλικίας 13-17)
- Φύλο και τάξη φοίτησης (Αγόρια και κορίτσια μαθητές δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης)
- Δημογραφικά χαρακτηριστικά (Στα δημογραφικά χαρακτηριστικά περιλαμβάνονται η εθνικότητα, ο τόπος καταγωγής και διαμονής, η οικογενειακή κατάσταση των γονέων (δομή οικογένειας, αριθμός αδελφών) καθώς και η επαγγελματική κατάσταση των γονέων)

Αρχικά η πλειοψηφία των ερωτώμενων ήταν κορίτσια, στον αριθμό έξι (6) και το υπόλοιπο δείγμα αποτελούνταν από τέσσερα (4) αγόρια. Από το συνολικό δείγμα έξι (6) μαθητές φοιτούν στο Γυμνάσιο και από αυτά τα τρία (3) είναι αγόρια και τα τρία (3) κορίτσια ενώ τέσσερις (4) μαθητές του συνολικού δείγματος φοιτούν στο Λύκειο εκ των οποίων το ένα (1) είναι αγόρι και τα υπόλοιπα τρία (3) είναι κορίτσια. Οι συνεντεύξεις που πραγματοποιήθηκαν ήταν στο σύνολο δέκα (10).

4.5. Τα κοινωνικά χαρακτηριστικά των ερευνητικών υποκειμένων και το βιογραφικό προφίλ.

Ακολουθούν σύντομα βιογραφικά σημειώματα για κάθε συνεντευξιζόμενο.

1. Ο μαθητής Χ. φοιτά στην Α' Γυμνασίου και είναι 12 ετών. Η οικογένειά του απαρτίζεται από τέσσερα (4) μέλη με έναν αδερφό κατά 3 χρόνια μεγαλύτερο. Ο πατέρας του είναι δημόσιος υπάλληλος και η μητέρα του ταμίας σε φούρνο. Διαμένουν στην πόλη του Ηρακλείου. Έχει υπάρξει μάρτυρας περιστατικών σχολικού εκφοβισμού. Ως πρόληψη θεωρεί τη στήριξη του σχολείου στους μαθητές.
2. Η μαθήτρια Μ. φοιτά στην Γ' Γυμνασίου και είναι 14 ετών. Η οικογένειά της απαρτίζεται από πέντε (5) μέλη με έναν αδερφό 22 ετών και μια αδερφή 20 ετών. Ο πατέρας της είναι καθηγητής και η μητέρα της δασκάλα. Διαμένουν στην πόλη του Ηρακλείου. έχει υπάρξει μάρτυρας περιστατικών σχολικού εκφοβισμού. Γι' αυτήν η αδυναμία χαρακτήρα αποτελεί το βασικό λόγο για τον οποίο κάποιο παιδί πέφτει θύμα σχολικού εκφοβισμού.
3. Η μαθήτρια Β. φοιτά στην Β' Γυμνασίου και είναι 13 ετών. Η οικογένειά της απαρτίζεται από τέσσερα (4) μέλη με μια αδερφή κατά 1 χρόνο μικρότερη. Ο πατέρας της είναι πυροσβέστης και η μητέρα της ιδιοκτήτρια σούπερ μάρκετ. Διαμένουν στην πόλη του Ηρακλείου. Έχει υπάρξει θύμα σχολικού εκφοβισμού μέσω λεκτικής βίας λόγω των κλών της η οποία την πλήγωσε. Αυτό συνέβη γιατί –κατά την άποψή της- το διαφορετικό πάντα προκαλεί.
4. Ο μαθητής Π. φοιτά στην Β' Λυκείου και είναι 16 ετών. Η οικογένειά του απαρτίζεται από πέντε (5) μέλη με έναν αδερφό 31 ετών και έναν 33 ετών. Ο πατέρας του είναι ελεύθερος επαγγελματίας και η μητέρα του άνεργη. Διαμένουν στην πόλη του Ηρακλείου. Έχει υπάρξει θύμα σχολικού εκφοβισμού. Το περιστατικό τον εκνεύρισε αλλά δεν τον στεναχώρησε. Το αντιμετώπισε με ψυχραιμία γιατί όπως χαρακτηριστικά ανέφερε, δεν τον αφορά η γνώμη των άλλων.
5. Η μαθήτρια Κ. φοιτά στην Γ' Λυκείου και είναι 17 ετών. Η οικογένειά της απαρτίζεται από τέσσερα (4) μέλη με μια μεγαλύτερη αδερφή που φοιτά στο ΤΕΙ Ηρακλείου. Ο πατέρας της είναι δημόσιος υπάλληλος και η μητέρα της ασχολείται με τα οικιακά.

Διαμένουν στην πόλη του Ηρακλείου. Έχει υπάρξει θύμα σχολικού εκφοβισμού λόγω του ύψους της. Θεωρεί απαραίτητη την ύπαρξη σχολικών συμβούλων στα σχολεία καθώς και την ενημέρωση γύρω από το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού από το Δημοτικό.

6. Ο μαθητής Μ. φοιτά στην Γ' Γυμνασίου και είναι 14 ετών. Η οικογένειά του απαρτίζεται από τέσσερα (4) μέλη με μια αδερφή κατά 2 χρόνια μεγαλύτερη. Ο πατέρας του αλλά και η μητέρα του είναι δημόσιοι υπάλληλοι. Διαμένουν στην πόλη του Ηρακλείου. Έχει υπάρξει θύτης ασκώντας λεκτική βία κατά συμμαθητή του με παραπάνω κιλά. Μετάνιωσε και ζήτησε συγγνώμη γι' αυτό.
7. Η μαθήτρια Ε. φοιτά στην Β' Λυκείου και είναι 16 ετών. Η οικογένειά της απαρτίζεται από τέσσερα (4) μέλη με έναν μικρότερο αδερφό. Ο πατέρας της εργάζεται στη ΔΕΗ και η μητέρα της είναι άνεργη. Διαμένουν στην πόλη του Ηρακλείου. Έχει υπάρξει θύμα σχολικού εκφοβισμού λόγω των κιλών της.
8. Η μαθήτρια Φ. φοιτά στην Α' Γυμνασίου. Είναι 12 ετών με ελληνική υπηκοότητα και Γεωργιανή καταγωγή. Η οικογένειά της απαρτίζεται από τέσσερα (4) μέλη με μια μεγαλύτερη αδερφή. Ο πατέρας της εργάζεται σε εργοστάσιο στη Βιομηχανική περιοχή Ηρακλείου και η μητέρα της εργάζεται ως καθαρίστρια σε σπίτια. Διαμένουν στην πόλη του Ηρακλείου. Έχει υπάρξει θύμα σχολικού εκφοβισμού λόγω της καταγωγής της.
9. Η μαθήτρια Τ. φοιτά στην Γ' Λυκείου και είναι 17 ετών. Η οικογένειά της απαρτίζεται από πέντε (5) μέλη με έναν αδερφό 24 ετών και μια αδερφή 27 ετών. Ο πατέρας της είναι κτηνοτρόφος και η μητέρα της ασχολείται με τα οικιακά. Διαμένουν στις Αρχάνες Ηρακλείου. Δεν έχει υπάρξει θύμα σχολικού εκφοβισμού αλλά θεωρεί πως ίσως έχει υπάρξει θύτης άθελά της. Γι' αυτήν ο καταλληλότερος τρόπος αντιμετώπισης των θυτών είναι η συζήτηση.
10. Ο μαθητής Β. φοιτά στην Β' Γυμνασίου και είναι 13 ετών. Η οικογένειά του απαρτίζεται από τέσσερα (4) μέλη με μια αδερφή 23 ετών. Ο πατέρας του είναι κρεοπώλης και η μητέρα του ασχολείται με τα οικιακά. Διαμένουν στην πόλη του Ηρακλείου. Έχει υπάρξει θύμα σχολικού εκφοβισμού στο παρελθόν και ένωσε άσχημα για τη συμπεριφορά που ασκήθηκε εις βάρος του. Προτείνει συνεργασία γονέων και εκπαιδευτικών για την πρόληψη του φαινομένου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ

Σχολικό περιβάλλον

Στο συγκεκριμένο κεφάλαιο, επιδιώκουμε να αποτυπώσουμε το γενικότερο κλίμα του σχολικού περιβάλλοντος των συνεντευξιζόμενων μαθητών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης μέσα από τη σχέση τους με τους συμμαθητές/τριες τους και τους καθηγητές τους καθώς και την επίδοσή τους στα σχολικά μαθήματα.

Αρχικά, οι συνεντευξιζόμενοι ερωτήθηκαν για το κλίμα που επικρατεί στο σχολείο στο οποίο φοιτούν. Ένα μέρος αυτών χαρακτήρισαν το σχολικό κλίμα καλό ενώ η μειοψηφία του συνολικού δείγματος χαρακτήρισε το κλίμα του σχολικού περιβάλλοντος ως περίεργο και βαρετό. Πιο συγκεκριμένα, σχετικά με το καλό κλίμα λάβαμε απαντήσεις όπως: «Το κλίμα είναι σχετικά καλό. Έχω αρκετούς φίλους με τους οποίους βγαίνουμε και αρκετά συχνά». Κάποιος άλλος μας λέει: «Γενικότερα είναι πολύ καλό το κλίμα. Έχω πολύ καλή σχέση τόσο με τους συμμαθητές μου όσο και με τους καθηγητές μου». Ενώ όσον αφορά τη μειοψηφία ο μαθητής Χάρης ανέφερε χαρακτηριστικά πως «Το κλίμα στο σχολείο είναι βαρετό όπως και τα μαθήματα. Πρέπει να τα μαθαίνεις από έξω σαν παπαγαλάκι. Δεν έχουμε ενδιαφέροντα μαθήματα» ενώ η μαθήτρια Εμμανουέλα ανέφερε χαρακτηριστικά: «Φέτος άλλαξα σχολείο και ακόμη είμαι σε φάση προσαρμογής. Είναι λίγο περίεργα μέχρι να συνηθίσω πάλι».

Ακολούθησε ερώτηση που αφορούσε τη σχέση του/της εκάστοτε μαθητή/τριας με τους καθηγητές του σχολείου. Μερικοί από αυτούς απάντησαν ότι οι σχέσεις με τους καθηγητές τους είναι καλές ενώ υπήρξαν και κάποιοι οι οποίοι ανέφεραν ότι τα πηγαίνουν καλά με τους μισούς από τους καθηγητές τους ενώ με τους υπόλοιπους μισούς όχι. Πιο συγκεκριμένα, ο μαθητής Παναγιώτης ανέφερε πως «με τους καθηγητές δεν έχω κάποιο πρόβλημα γενικά είναι καλοί», η μαθήτρια Βίκυ μας ανέφερε πως «οι καθηγητές είναι οι περισσότεροι νέοι και μας βοηθάνε αρκετά στα μαθήματα. Τα πάμε καλά» ενώ λάβαμε και την απάντηση του μαθητή Χάρη ο οποίος μας ανέφερε πως «με τους καθηγητές με κάποιους τα πας καλά και τους συμπαθείς ενώ με άλλους καθόλου».

Έπειτα οι ερωτώμενοι κλήθηκαν να απαντήσουν στην ερώτηση που αφορούσε τη σχέση τους με τους συμμαθητές τους. Μέρος του συνολικού δείγματος των μαθητών χαρακτήρισε τη σχέση με τους συμμαθητές τους καλή όπως για παράδειγμα η μαθήτρια Κωνσταντίνα η οποία μας ανέφερε: «Έχω πολύ καλή σχέση τόσο με τους συμμαθητές μου...» ενώ υπήρξε και η απάντηση του ερωτώμενου Παναγιώτη που μας ανέφερε χαρακτηριστικά: «Με τους συμμαθητές μου δεν τα πάω καλά πιο πολύ με τις συμμαθήτριες μου... Δεν ξέρω γιατί ίσως τα υπόλοιπα αγόρια βλέπουν κάτι διαφορετικό πάνω μου που τους ξινίζει» εξηγώντας μας ότι η εμφάνισή του προκαλεί αντιδράσεις στα αγόρια συμμαθητές του και για αυτόν ακριβώς το λόγο επιλέγει να κάνει παρέα περισσότερο με κορίτσια.

Στη συνέχεια ακολούθησε η ερώτηση που ζητούσε από τους συνεντευξιζόμενους να χαρακτηρίσουν την σχέση τους με τους φίλους τους στο σχολείο. Η συντριπτική πλειοψηφία χαρακτήρισε τη σχέση αυτή καλή λαμβάνοντας απαντήσεις όπως: «Είναι πολύ καλή η σχέση μας με τους φίλους μου», «Ναι έχω πολύ καλούς φίλους που είμαστε μαζί από το δημοτικό» ενώ η μαθήτρια Τερέζα ανέφερε χαρακτηριστικά «Ναι έχω πολλούς φίλους και έχουμε άριστες σχέσεις» τονίζοντας την άριστη σχέση με τους φίλους της. Όσον αφορά τη μειοψηφία του συνολικού δείγματος, η απάντηση που προήλθε από αυτό, ήταν ότι οι σχέσεις με τους μισούς φίλους είναι καλή ενώ με τους άλλους μισούς όχι και τόσο όπως χαρακτηριστικά ανέφερε η Μαρία «όπως σε όλα τα σχολεία με κάποιους είσαι φίλος, με κάποιους όχι.. Εγώ έχω τις κολλητές μου οπότε μια χαρά».

Ακολούθησαν ερωτήσεις που ζητούσαν από τους συνεντευξιζόμενους να χαρακτηρίσουν τα μαθήματα καθώς και την επίδοσή τους σε αυτά. Όσον αφορά την επίδοση, η πλειοψηφία απάντησε ότι είναι καλή λαμβάνοντας απαντήσεις όπως: «Μια χαρά. Δεν έχω υπάρξει κακός μαθητής. Προσπαθώ όσο μπορώ να τα πηγαίνω καλά», «Όσον αφορά τα μαθήματα, τα πάω καλά δεν δυσκολεύομαι κάπου», «Τα μαθήματα είναι εύκολα ακόμη. Δεν δυσκολεύομαι πολύ» κτλ. Σχετικά με τα μαθήματα, υπήρξαν απαντήσεις που τα χαρακτήρισαν εύκολα όπως: «Τα μαθήματα είναι εύκολα ακόμη. Δεν δυσκολεύομαι πολύ» ενώ από το συνολικό δείγμα, υπήρξε και η απάντηση του ερωτώμενου Χάρη που χαρακτήρισε τα μαθήματα βαρετά λέγοντας χαρακτηριστικά «ότι «το κλίμα στο σχολείο είναι βαρετό όπως και τα μαθήματα. Πρέπει να τα μαθαίνεις από έξω σαν παπαγαλάκι.. δεν έχουμε ενδιαφέροντα μαθήματα» συμπληρώνοντας ότι

«...Θα μπορούσαμε να συμμετέχουμε πιο πολύ εμείς τα παιδιά όχι μόνο όταν θέλουν να μας εξετάσουν.. και οι αίθουσες να ήταν πιο μεγάλες και να είχαμε εξοπλισμό όταν έχουμε μαθήματα όπως η χημεία και η φυσική».

Τέλος, οι συνεντευξιαζόμενοι κλήθηκαν να απαντήσουν στην ερώτηση που αφορούσε τα χαρακτηριστικά με τα οποία επιλέγουν τους φίλους τους. Στη συγκεκριμένη ερώτηση λάβαμε πληθώρα απαντήσεων. Οι μισοί από το συνολικό δείγμα έδωσαν ως απάντηση ότι το χαρακτηριστικό επιλογής των φίλων τους είναι ο καλός χαρακτήρας (συγκεκριμένα ανέφεραν χαρακτηρισμούς όπως ευγενικός, ειλικρινής, φιλικός, ήρεμος), λαμβάνοντας απαντήσεις όπως «Να έχουν καλό χαρακτήρα απέναντι μου και προς τους γύρω μου. Αυτό μόνο θέλω», «Θέλω να είναι ευγενικοί και ήρεμοι γενικά», «Η συμπεριφορά και ο χαρακτήρας με τραβάνε συνήθως. Να είναι καλά παιδιά», με τη μαθήτριά Βίκυ να συμπληρώνει «Με ενδιαφέρει να είναι καλό παιδί ο άλλος..κοιτώ τον χαρακτήρα πιο πολύ δεν μένω στην εμφάνιση» τονίζοντάς μας ότι ως γνώρισμα δεν κοιτάει την εξωτερική εμφάνιση τόσο η ίδια όσο και η παρέα της. Μέρος του συνόλου έδωσε ως απάντηση ότι το χαρακτηριστικό με το οποίο επιλέγουν φίλους είναι τα κοινά πρότυπα και τα κοινά ενδιαφέροντα όπως ο Μιχάλης και ο Χάρης που μας απάντησαν «Αρχικά να είναι καλά παιδιά. Πιστεύω πως έχω κάνει σωστές επιλογές και θέλω να είναι ίδιοι με κάποια από τα δικά μου πρότυπα» και «Επιλέγω τους φίλους μου με το αν έχουμε κοινά ενδιαφέροντα» αντίστοιχα ενώ υπήρξε και η απάντηση της ερωτώμενης μαθήτριάς Εμμανουέλας, η οποία ανέφερε ότι το μοναδικό γνώρισμα το οποίο θα την απωθούσε στο να επιλέξει φίλους είναι η κριτική στάση και το κουτσομπολιό λέγοντας χαρακτηριστικά «Μου αρκεί να είναι ο άλλος φιλικός, να μην κρίνει και να μην κουτσομπολεύει τους υπόλοιπους. Είναι βασικό για μένα αυτό. Εγώ δεν το κάνω οπότε θέλω και ο άλλος να είναι έτσι».

Με αφετηρία, λοιπόν, τις απαντήσεις που συλλέξαμε παραπάνω οδηγηθήκαμε στο συμπέρασμα ότι η πλειοψηφία του συνολικού δείγματος των μαθητών/τριων που ερωτήθηκαν, χαρακτήρισε το γενικότερο σχολικό περιβάλλον καλό.

Πιο συγκεκριμένα, αναφορικά με το σχολικό κλίμα διαπιστώνουμε ότι οι απαντήσεις που δόθηκαν από μεγάλο μέρος του συνόλου, χαρακτήρισαν το σχολικό κλίμα καλό κάτι που οφείλεται στο ότι οι συγκεκριμένοι ερωτώμενοι συγκέντρωναν χαρακτηριστικά όπως καλή επίδοση στα σχολικά μαθήματα και καλές σχέσεις με συμμαθητές και καθηγητές, γεγονός που

τους οδήγησε στο να δώσουν μια τέτοιου είδους απάντηση. Στον αντίποδα αυτών, υπήρξαν και απαντήσεις μαθητών που χαρακτήρισαν το σχολικό κλίμα ως περίεργο και βαρετό, χαρακτηρισμοί που προκύπτουν-κατά τα λεγόμενά τους- από την έλλειψη εξοπλισμού των τάξεων του σχολείου και μεταδοτικότητας των καθηγητών κατά την διεξαγωγή του μαθήματος αφενός και αφετέρου από την αλλαγή σχολείου ενός εξ αυτών των μαθητών. «Έχει διαπιστωθεί πως τα περισσότερα κτίρια εξαιτίας της υποδομής τους, αποτελούν εμπόδιο για την εφαρμογή ενεργητικών μεθόδων διδασκαλίας, καθώς είναι φθαρμένα, με αυλές φτιαγμένες από τσιμέντο και άσφαλο και με αίθουσες πολύ μικρές για τον αριθμό των μαθητών. Ένας τέτοιος χώρος όπως αναφέρει και ο Νέστορος (1997: 4-5) δεν είναι κατάλληλος για την διεκπεραίωση του εκπαιδευτικού έργου. Συνεπώς, εκδηλώνονται περισσότερες συγκρούσεις ενισχύοντας το αίσθημα της ανασφάλειας, και εμποδίζοντας την καλλιέργεια στενών διαπροσωπικών σχέσεων.

Κατόπιν, βάσει των απαντήσεων που αφορούσαν τη σχέση των μαθητών/τριων με τους καθηγητές του σχολείου, θεωρούμε ότι οι ερωτώμενοι που απάντησαν ότι με κάποιους εξ αυτών έχουν καλή σχέση και με κάποιους όχι, ίσως να οφείλεται στο είδος του μαθήματος που αυτοί διδάσκουν και στο κατά πόσο αυτό αρέσει στους/τριες μαθητές/τριες. Για παράδειγμα κάποιο παιδί μπορεί να μην έχει κλίση στα Αρχαία ή στα Μαθηματικά με αποτέλεσμα να ταυτίζει τον/την καθηγητή/τρια με το μάθημα αυτό. Ένα άλλος πιθανός λόγος ίσως να είναι κάποιο στοιχείο του χαρακτήρα του/της εκάστοτε καθηγητή/τριας που να απωθεί κάποιον/α από τους μαθητές/τριες αλλά ίσως το ίδιο χαρακτηριστικό μπορεί για κάποιους μαθητές να λειτουργεί ως λόγος συμπάθειας και καλών σχέσεων με κάποιους από αυτούς. Όπως αναφέρει και η Καραβόλτσου (2013) «Επιπλέον, ο φόρτος εργασίας των εκπαιδευτικών, η έμφαση στην κάλυψη της ύλης, η ελλιπής πανεπιστημιακή εκπαίδευση, οι μειωμένες ευκαιρίες επιμόρφωσης και η μειωμένη διαθεσιμότητα στις ανάγκες των εφήβων, αποτελούν εμπόδια στη δημιουργία σχέσης εμπιστοσύνης μεταξύ εκπαιδευτικών και μαθητών.

Στη συνέχεια, αναλύοντας τις απαντήσεις που αφορούσαν τη σχέση των μαθητών/τριων με τους/τις συμμαθητές/τριες τους, οδηγούμαστε στην πιθανότητα αυτοί που απάντησαν ότι έχουν καλή σχέση είτε να δέχονται βοήθεια στα μαθήματα από αυτούς, είτε να μένουν στην ίδια γειτονιά και να πηγαίνουν μαζί στο σχολείο, είτε λόγω πιθανής φιλίας των γονέων τους είτε απλά γιατί κάθονται στο ίδιο θρανίο. Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί ότι υπήρξε απάντηση

μαθητή που δήλωσε καλύτερη σχέση με συμμαθήτριες παρά με συμμαθητές, λόγω του ότι το ντύσιμό του και η γενικότερη εμφάνισή του (χρώματα ρούχων, μαλλιά κτλ) προκαλούσε το χλευασμό από τα αγόρια συμμαθητές του κάνοντάς τα να τον θεωρούν «εκκεντρικό».

Μετέπειτα ακολούθησαν οι ερωτήσεις που αφορούσαν την επίδοση των μαθητών/τριων στα μαθήματα καθώς τον χαρακτηρισμό που τους προσέδωσαν. Όσον αφορά την πρώτη ερώτηση οι περισσότεροι απάντησαν ότι η επίδοσή τους είναι καλή, κάτι που ίσως να προκύπτει από το γεγονός ότι μελετούν, παρακολουθούν στο μάθημα ή απλά έχουν κλίση σε κάποια από τα μαθήματα. Από την άλλη πλευρά, η μειοψηφία δεν απάντησε στην ερώτηση. Αυτό ίσως οφείλεται στο ότι η επίδοσή τους πιθανότατα να μην είναι καλή, οπότε δεν θέλησαν να το αναφέρουν. Όσον αφορά την δεύτερη ερώτηση, οι περισσότεροι δεν έδωσαν κάποιο χαρακτηρισμό για τα σχολικά μαθήματα γιατί πιθανώς δεν ήξεραν πώς να τα χαρακτηρίσουν ή θεώρησαν την ερώτηση αδιάφορη και επέλεξαν να μην απαντήσουν. Υπήρξαν μερικοί που τα χαρακτήρισαν εύκολα λόγω της κλίσης τους και της καλής τους επίδοσης σε αυτά και ένας διαφοροποιήθηκε στην απάντησή του, χαρακτηρίζοντας τα μαθήματα βαρετά λόγω- κατά τα λεγόμενά του- έλλειψης μεταδοτικότητας των καθηγητών.

Τέλος, ζητήθηκε από τους μαθητές να απαντήσουν στην ερώτηση: «Με ποια χαρακτηριστικά επιλέγετε τους φίλους σας;» με τους μισούς από τους παραπάνω να απαντούν ότι επιλέγουν φίλους λόγω συγκεκριμένων στοιχείων του χαρακτήρα τους (π.χ. ευγένεια, ειλικρίνεια, ήρεμος και φιλικός χαρακτήρας κτλ) και με τους άλλους μισούς να δηλώνουν ως απάντηση τα κοινά πρότυπα και τα κοινά ενδιαφέροντα ως χαρακτηριστικό επιλογής φίλων. Εξαιρεση αποτέλεσαν απαντήσεις μαθητών που δήλωσαν πως δεν θα επέλεγαν φίλους οι οποίοι κουτσομπολεύουν και κρίνουν τους γύρω τους καθώς και άλλοι που το μόνο που δήλωσαν είναι πως δεν κοιτούν την εξωτερική εμφάνιση.

Ανακεφαλαιώνοντας, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι το κλίμα που επικρατεί στο σχολικό περιβάλλον των συνεντευξιαζόμενων-συμπεριλαμβανομένου των σχέσεων μαθητών-καθηγητών καθώς και μαθητών μεταξύ τους- είναι καλό. Ακόμη ευχάριστη εντύπωση μας προκαλεί η καλή επίδοση του μεγαλύτερου μέρους του συνολικού δείγματος στα σχολικά μαθήματα καθώς και τα χαρακτηριστικά με τα οποία επιλέγουν τους φίλους τους τα οποία κατά την άποψή μας κρίνουμε

κατάλληλα για την τοποθέτηση σωστών και γερών βάσεων που απαιτούνται για την δημιουργία μιας υγιούς φιλίας.

Ελεύθερος χρόνος και εξωσχολικές δραστηριότητες

Στο συγκεκριμένο κεφάλαιο, επιδιώκουμε να αποτυπώσουμε τους τομείς της ζωής του ερωτώμενου όπως είναι τα εξωσχολικά ενδιαφέροντα του αλλά και ο ελεύθερος χρόνος. Ο ελεύθερος χρόνος αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα πεδία για την κοινωνικοποίηση των μαθητών και τη διαμόρφωση της ταυτότητάς τους. Θέλουμε να δούμε αν υπάρχει ανάπτυξη εκφοβιστικών και βίαιων συμπεριφορών επιθετικότητας μέσα από τις καθημερινές τους συνήθειες και αν ο ελεύθερος χρόνος τους καλλιεργεί τέτοιες συμπεριφορές.

Αρχικά, οι συνεντευξιαζόμενοι ερωτήθηκαν για το αν έχουν εξωσχολικά ενδιαφέροντα. Η συντριπτική πλειοψηφία απάντησε ότι έχει εξωσχολικά ενδιαφέροντα όπως μπάσκετ, ενόργανη, μαθήματα πιάνου και χορού, φροντιστήριο Αγγλικών και Πληροφορικής κτλ ενώ λάβαμε και την απάντηση της μαθήτριας Εμμανουέλας η οποία μας δήλωσε ότι: «Δυστυχώς όχι γιατί δεν προλαβαίνω με τα μαθήματα. Έχει ξεκινήσει το διάβασμα για τις πανελλήνιες του χρόνου. Θα ήθελα όμως –αν μπορούσα- να παρακολουθούσα μαθήματα κιθάρας. Μ'αρέσει πολύ».

Ακολούθησε ερώτηση που αφορούσε το κατά πόσο διαθέτουν ελεύθερο χρόνο οι μαθητές/τριες και αν ναι, με τι ασχολούνται σε αυτόν. Στην συγκεκριμένη ερώτηση όλοι οι συνεντευξιαζόμενοι μας απάντησαν πως διαθέτουν ελεύθερο χρόνο τον οποίο περνούν με φίλους στο σπίτι, πηγαίνοντας για καφέ και βόλτες, ακούγοντας μουσική, σερφάροντας στο ίντερνετ και διαβάζοντας λογοτεχνικά βιβλία με εξαίρεση δυο άτομα τα οποία δήλωσαν ότι διαθέτουν ελεύθερο χρόνο όχι όμως τόσο όσο θα επιθυμούσαν, με τη μαθήτρια Μαρία να δηλώνει χαρακτηριστικά: «Έχω ελεύθερο χρόνο. Βέβαια με τα φροντιστήρια όπως έχει γίνει, δεν έχω τόσο όσο θα ήθελα» ενώ η μαθήτρια Κωνσταντίνα είπε: «Προσπαθώ να κοιμάμαι γιατί δεν έχω πολύ χρόνο με τα μαθήματα..διαβάζω..και είναι κάτι που μου λείπει ο ύπνος. Οπότε ελεύθερο χρόνο δεν έχω τόσο και όταν θα χω λίγο, βγαίνω για καφέ με τις φίλες μου».

Έπειτα οι ερωτώμενοι κλήθηκαν να απαντήσουν στην ερώτηση που αφορούσε το που συχνάζουν στον ελεύθερό τους χρόνο. Η πλειοψηφία των ερωτηθέντων απάντησε ότι προτιμά να περνά τον ελεύθερό τους χρόνο σε καφετέριες με φίλους, σε σπίτια φίλων ή κάνοντας βόλτες στο κέντρο της πόλης καθώς και σε γήπεδα όσον αφορά περισσότερο τα αγόρια συνεντευξιαζόμενους δίνοντας απαντήσεις όπως: «Ε καφετέριες, σε σπίτια, στο γήπεδο. Και αυτά μόνο σαββατοκύριακο γιατί τις άλλες μέρες λόγω σχολείου δεν γίνεται». Κάποιος άλλος ανέφερε ότι: «Συνήθως είμαστε με τα κορίτσια σε κάποια καφετέρια ή στην πλατεία.. εντάξει δεν έχεις και πολλές επιλογές, αλλιώς μετά στο κέντρο στο Ηράκλειο» ενώ άλλος μαθητής είπε: «Συνήθως κάνουμε βόλτες κέντρο επειδή μένουμε και κέντρο.. αλλιώς θα πάμε σε καμιά καφετέρια».

Τέλος οι συνεντευξιαζόμενοι κλήθηκαν να απαντήσουν στο κατά πόσο τα άτομα που συναναστρέφονται στον ελεύθερό τους χρόνο είναι τα ίδια με εκείνα που κάνουν παρέα στο σχολείο. Στη συγκεκριμένη ερώτηση οι μισοί ερωτώμενοι απάντησαν ότι είναι τα ίδια ενώ οι υπόλοιποι μισοί απάντησαν ότι συναναστρέφονται και με διαφορετικά άτομα πέρα από αυτά του σχολικού περιβάλλοντος όπως οι μαθητές Μιχάλης και Βασίλης οι οποίοι απάντησαν: «Όχι απαραίτητα. Εκτός σχολείου κάνω παρέα και με άλλα άτομα. Από τη γειτονιά, από το φροντιστήριο Αγγλικών κτλ».

Με αφετηρία, λοιπόν, τις απαντήσεις που συλλέξαμε παραπάνω οδηγηθήκαμε στο συμπέρασμα ότι η πλειοψηφία του συνολικού δείγματος των μαθητών/τριων που ερωτήθηκαν, έχει ελεύθερο χρόνο και εξωσχολικά ενδιαφέροντα.

Πιο συγκεκριμένα, αναφορικά με τα εξωσχολικά ενδιαφέροντα λάβαμε απαντήσεις όπως μπάσκετ, ενόργανη, φροντιστήριο Αγγλικών και Πληροφορικής, μαθήματα πιάνου και χορού, ενδιαφέροντα τα οποία θα μπορούσαν να δικαιολογούν πιθανή προσωπική βελτίωση στον εκάστοτε τομέα ώστε να αποτελέσουν μακροπρόθεσμα εφόδια για τη μετέπειτα εξέλιξή τους είτε γιατί τα αντιμετωπίζουν ως μέσο κοινωνικοποίησης.

Κατόπιν, βάσει των απαντήσεων που αφορούσαν τον ελεύθερο χρόνο οι μαθητές/τριες που απάντησαν ότι διαθέτουν πιθανότατα να οφείλεται στο ότι δεν έχουν κάποια εξωσχολική δραστηριότητα που να χρειάζεται να δαπανούν πολύ χρόνο ή ο φόρτος μαθημάτων τους είναι

λίγος και τους επιτρέπει να έχουν ελεύθερο χρόνο για να κάνουν πράγματα που τους αρέσουν. Όσον αφορά τα άτομα που δήλωσαν ότι δεν διαθέτουν ελεύθερο χρόνο ή τουλάχιστον όχι όσο θα επιθυμούσαν, οφείλεται στο γεγονός ότι το πρόγραμμά τους είναι βεβαρημένο από φροντιστήρια και λοιπές δραστηριότητες καθώς και από τις απαιτήσεις των σχολικών μαθημάτων με αποτέλεσμα να μην μπορούν να αφιερώσουν χρόνο σε πράγματα που θα επιθυμούσαν να κάνουν.

Στη συνέχεια, αναλύοντας τις απαντήσεις των μαθητών/τριων που αφορούσαν τα μέρη όπου συχνάζουν στον ελεύθερό τους χρόνο, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι ο πιθανός λόγος που η πλειοψηφία δήλωσε ότι συχνάζει σε καφετέριες ή στο κέντρο της πόλης είναι πως υπάρχει πληθώρα επιλογών όσον αφορά τον τρόπο ψυχαγωγίας τους και συναναστροφής με συνομηλίκους ενώ δυο αγόρια από το συνολικό δείγμα δήλωσαν ότι συνηθίζουν να συχνάζουν και στο γήπεδο, γεγονός που πιθανότατα να οφείλεται στο ότι θα ήθελαν μελλοντικά να ασχοληθούν με τον αθλητισμό ή γιατί το θεωρούν ένα τρόπο εκτόνωσης τόσο ψυχικής όσο και σωματικής καθώς και ως μέσο κοινωνικοποίησης. Όπως αναφέρει και ο Πέτρος «Η κοινωνικοποίηση παίζει σημαντικό ρόλο στη διαδικασία της διαμόρφωσης προσωπικότητας. Αν και μεγάλο μέρος της ανθρώπινης προσωπικότητας είναι αποτέλεσμα των γονιδίων μας η διαδικασία κοινωνικοποίησης μπορεί να διαμορφώσει κατευθύνσεις για ενθάρρυνση των ειδικών πεποιθήσεων, συμπεριφορών και εμπειριών».

Τέλος, ζητήθηκε από τους μαθητές να απαντήσουν στην ερώτηση: «Τα άτομα με τα οποία συναναστρέφεστε στον ελεύθερο χρόνο σας είναι τα ίδια με εκείνα από το σχολικό περιβάλλον;» με τους μισούς από τους παραπάνω να απαντούν ότι συναναστρέφονται με τα ίδια άτομα εντός και εκτός σχολικού περιβάλλοντος ίσως γιατί διαμένουν στην ίδια γειτονιά, είτε γιατί έχουν ίδια εξωσχολικά ενδιαφέροντα και πηγαίνουν μαζί, είτε γιατί έχουν κοινά ενδιαφέροντα και ταιριάζουν ως χαρακτήρες. Όσον αφορά τους μαθητές που απάντησαν ότι δεν συναναστρέφονται με τα ίδια άτομα εντός και εκτός σχολείου, λάβαμε απαντήσεις που ανέφεραν ότι πέρα από τα άτομα που κάνουν παρέα στο σχολείο, κάνουν και με άλλα από τις εξωσχολικές τους δραστηριότητες (φροντιστήριο Αγγλικών-Πληροφορικής και ενόργανη) ίσως γιατί συμπίπτουν τα ενδιαφέροντα και οι χαρακτήρες τους. Εξάιρεση αποτέλεσαν δυο απαντήσεις μαθητριών, με τη μια να δηλώνει ότι δεν κάνει παρέα με τα ίδια άτομα εντός και εκτός σχολικού

περιβάλλοντος αλλά επιλέγει φίλους της από το παλιό της σχολείο ίσως γιατί δεν έχει προσαρμοστεί ακόμη λόγω της αλλαγής σχολείου είτε γιατί δεν έχει βρει ακόμη άτομα να ταιριάζουν ενώ η δεύτερη μαθήτρια δήλωσε ότι τα άτομα με τα οποία συναναστρέφεται δεν είναι από το σχολείο της αλλά είναι μεγαλύτερες ηλικιακά κοπέλες (1-2 χρόνια), ίσως γιατί δεν επιθυμεί να κάνει παρέα με συνομηλίκους της λόγω του ότι έχει σαν πρότυπο άτομα μεγαλύτερης ηλικίας και πιθανότητα την εκφράζει περισσότερο ο τρόπος διασκέδασης που αυτοί επιλέγουν.

Ανακεφαλαιώνοντας, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι οι περισσότεροι συνεντευξιαζόμενοι διαθέτουν εξωσχολικές δραστηριότητες και ελεύθερο χρόνο που τους επιτρέπει να κοινωνικοποιούνται μέσω αυτών καθώς επίσης συμβάλλουν στην διαμόρφωση της ταυτότητάς τους. Ευχάριστη εντύπωση μας προκαλεί ότι μέσω των συνεντεύξεων δεν λάβαμε απαντήσεις που να δηλώνουν ανάπτυξη εκφοβιστικών και βίαιων συμπεριφορών επιθετικότητας μέσα από τις καθημερινές τους συνήθειες αλλά ούτε και ύπαρξη τέτοιων συμπεριφορών μέσω του ελεύθερού τους χρόνου.

Οικογενειακό περιβάλλον και σχέσεις με άτομα που το απαρτίζουν

Στην συγκεκριμένη ενότητα θέλουμε να αποτυπώσουμε το οικογενειακό περιβάλλον του παιδιού μελετώντας τη συμβολή της οικογένειας στην διαμόρφωση της συμπεριφοράς του εστιάζοντας στην δομή της και την λειτουργικότητά της.

Αρχικά ζητήθηκε από τους συνεντευξιαζόμενους να χαρακτηρίσουν την σχέση τους με τους γονείς τους. Οι μισοί από αυτούς δήλωσαν ότι έχουν καλή σχέση και με τους δύο γονείς τους, μερικοί μας απάντησαν ότι έχουν καλύτερη σχέση με έναν από τους δύο γονείς και πιο συγκεκριμένα με τη μητέρα τους ενώ λάβαμε και δύο απαντήσεις των μαθητριών Εμμανουέλας και Κωνσταντίνας οι οποίες απάντησαν ότι έχουν τυπική σχέση ή όχι πολύ καλή σχέση δηλώνοντας χαρακτηριστικά: «Δεν είναι πολύ καλή. Τυπική θα έλεγα. Όπως οι περισσότεροι έφηβοι φαντάζομαι, δεν συνεννοούμαστε καθόλου» και η Κωνσταντίνα ανέφερε ότι: «Δεν θα έλεγα ότι έχω την τέλεια σχέση. Ειδικά τώρα στη τρίτη Λυκείου που έχω και τις εξετάσεις».

Ακολούθησε ερώτηση που αφορούσε το αν νιώθουν άνετα να μιλήσουν στους γονείς τους για κάτι που τους απασχολεί. Στην συγκεκριμένη ερώτηση σχεδόν οι μισοί μας απάντησαν ότι νιώθουν εξίσου άνετα να μιλήσουν και στους δύο γονείς τους για κάποιο προσωπικό θέμα που τους απασχολεί, μερικοί από το συνολικό δείγμα απάντησαν ότι νιώθουν άνετα να συζητήσουν για κάτι που τους απασχολεί με έναν από τους δυο γονείς περισσότερο, η μειοψηφία απάντησε ότι δεν νιώθει καθόλου άνετα να μιλήσει στους γονείς τους ενώ λάβαμε και την απάντηση της μαθήτριας Κωνσταντίνας η οποία απάντησε ότι αν αποφασίσει να μιλήσει με τους γονείς της θα είναι μόνο για σημαντικά θέματα. Σε διαφορετική περίπτωση δεν νιώθει άνετα να συζητήσει μαζί τους δηλώνοντας χαρακτηριστικά: «Κοιτάξτε αν είναι κάτι σημαντικό θα τους το πω..γονείς μου είναι αλλά προτιμώ να μιλάω στις κολλητές μου, θα με καταλάβουν καλύτερα γιατί είχαν περάσει και αυτές από τη θέση μου».

Έπειτα οι ερωτώμενοι κλήθηκαν να απαντήσουν στην ερώτηση που αφορούσε το αν τους καταλαβαίνουν οι γονείς τους σε περίπτωση που απευθυνθούν σε αυτούς για κάποιο δικό τους θέμα. Η πλειοψηφία απάντησε ότι οι γονείς τους, τους καταλαβαίνουν με την μειοψηφία να δηλώνει ότι δεν τους καταλαβαίνουν λόγω διαφοράς ηλικίας και νοοτροπίας ενώ λάβαμε και την απάντηση της μαθήτριας Κωνσταντίνας η οποία μας εξήγησε ότι ο λόγος που δεν την καταλαβαίνουν είναι λόγω πίεσης εξ αυτών για περισσότερο διάβασμα στο σπίτι δηλώνοντας χαρακτηριστικά: «Νιώθω ότι δεν με καταλαβαίνουν..υπάρχουν συχνά εντάσεις μέσα στο σπίτι.. Με πιέζουν να διαβάσω και να περάσω κάπου..διαβάζω και είμαι καλή. Θα δείξει τώρα αλλά δεν καταλαβαίνουν την προσπάθεια μου».

Στη συνέχεια ακολούθησε ερώτηση σχετικά με τη σχέση που έχουν οι συνεντευξιαζόμενοι μαθητές με τα αδέρφια τους. Όλο το δείγμα απάντησε ότι έχει καλή σχέση με τα αδέρφια του. Πιο συγκεκριμένα, η καλή σχέση της πλειοψηφίας των ερωτηθέντων ήταν με αδερφή ενώ λίγων εξ αυτών με αδερφό. Κάποιες απαντήσεις που λάβαμε ήταν οι εξής: «Γιατί είναι μεγαλύτερος κατά 5 χρόνια και δεν είχαμε κάτι κοινό στο παρελθόν. Ήταν πιο τυπικές οι σχέσεις μας. Μη ξεχνάμε ότι είμαι και κορίτσι και δεν ένιωθα άνετα να του μιλήσω για πράγματα που με απασχολούσαν. Τώρα πλέον που κοντεύω να τελειώσω και το σχολείο είμαστε πολύ καλύτερα. Βγαίνουμε και μαζί καμιά φορά». Κάποιος άλλος μας είπε: «Πάρα πολύ καλή. Είναι νομίζω η καλύτερη μου φίλη. Συζητάμε για τα πάντα» ενώ υπήρξε και μαθητής που απάντησε: «Πολύ

καλές σχέσεις και με τους δύο. Με βοηθούν σε ότι χρειαστώ και ξέρω ότι μπορώ να βασιστώ πάνω τους αν χρειαστώ κάτι».

Τέλος οι συνεντευξιαζόμενοι κλήθηκαν να απαντήσουν στην ερώτηση: «Αν σε απασχολεί κάτι –εκτός από τους γονείς σου- σε ποιον επιλέγεις να μιλήσεις;» με το συνολικό δείγμα να απαντά ότι επιλέγουν τους φίλους τους αλλά και τα αδέρφια τους λαμβάνοντας απαντήσεις όπως: «Σίγουρα τους φίλους μου γιατί είμαστε πολύ δεμένοι. Έπειτα στην αδερφή μου». Κάποιος άλλος ανέφερε: «Στους φίλους μου μιλάω συνήθως και στον αδερφό μου». Ενώ υπήρξε και μαθητής που απάντησε: «Σίγουρα τους φίλους μου γιατί είμαστε πολύ δεμένοι. Έπειτα στην αδερφή μου. Γιατί είναι γυναίκα και νιώθω πιο άνετα παρόλο που είναι πιο μεγάλη» κτλ.

Με αφετηρία, λοιπόν, τις απαντήσεις που συλλέξαμε παραπάνω οδηγηθήκαμε στο συμπέρασμα ότι η πλειοψηφία του συνολικού δείγματος των μαθητών/τριων που ερωτήθηκαν, έχουν καλές σχέσεις με τα άτομα που απαρτίζουν το οικογενειακό τους περιβάλλον. Όπως αναφέρει και Θάνος «Ο καθοριστικός ρόλος της οικογένειας στην ανάπτυξη του παιδιού γενικότερα, αλλά και στη σχολική επίδοση και συμπεριφορά του παιδιού ως μαθητή ειδικότερα επισημαίνεται τόσο από τους ειδικούς (παιδαγωγούς, κοινωνιολόγους, ψυχολόγους, κ.λπ.) όσο και από τους γονείς και τα ίδια τα παιδιά ακόμα. Κι αυτό γιατί η οικογένεια παρεμβαίνει σε μια ηλικία η οποία είναι καθοριστική για τη μετέπειτα εξέλιξη του».

Πιο συγκεκριμένα, αναφορικά με τη σχέση των μαθητών με τους γονείς τους και το πώς αυτοί την χαρακτήρισαν οι απαντήσεις που ανέφεραν ότι η σχέση των μαθητών με τους γονείς τους είναι καλή μπορεί να οφείλεται στο γεγονός ότι έχουν μικρή διαφορά ηλικίας άρα έχουν καλύτερο και πιο κοινό κώδικα επικοινωνίας, μπορεί να είναι μοναχοπαιδί ή γιατί κάποιος γονιός έχει κοινά ενδιαφέροντα με το παιδί του. Όσοι απάντησαν ότι τα πηγαίνουν καλά με έναν από τους δυο γονείς μπορεί να οφείλεται σε πιθανή κακή σχέση μεταξύ των γονιών και έτσι το παιδί έχει λάβει θέση υπέρ του ενός γονιού, ίσως γιατί νιώθει περισσότερα άνετα να μιλήσει σε έναν από τους δύο γονείς για κάποιο γυναικείο ή αντρικό αντίστοιχα θέμα ή γιατί ο γονιός που το παιδί επιλέγει ίσως του κάνει τα χατίρια και έτσι τον προτιμά. Τέλος, όσοι απάντησαν για

τυπική ή όχι τόσο καλή σχέση, ίσως οφείλεται στην μεγάλη διαφορά ηλικίας μεταξύ γονέων και παιδιών, στο διάβασμα και την επίδοση στα μαθήματα του σχολείου, στην ασυμφωνία απόψεων και νοοτροπίας καθώς και εφηβείας του μαθητή, περίοδος που συχνά αποτελεί αγεφύρωτο χάσμα ανάμεσα σε γονείς και παιδιά.

Κατόπιν, βάσει των απαντήσεων που αφορούσαν το αν οι μαθητές/τριες νιώθουν άνετα να μιλήσουν στους γονείς τους για κάτι που τους απασχολεί, αυτοί που απάντησαν ότι νιώθουν άνετα και με τους δυο γονείς πιθανότατα να οφείλεται στην γενικότερη καλή σχέση που έχουν με τους γονείς τους. Αυτοί που απάντησαν ότι νιώθουν άνετα με έναν από τους δύο γονείς ίσως να οφείλεται στο γεγονός ότι το θέμα που θέλουν να συζητήσουν μαζί τους είναι γυναικείας ή αντρικής φύσεως αντίστοιχα οπότε με τον γονέα διαφορετικού φύλου νιώθουν αμήχανα ή ντρέπονται. Τέλος, όσον αφορά την απάντηση μιας μαθήτριας η οποία δήλωσε ότι δεν νιώθει άνετα να μιλήσει στους γονείς της και επιλέγει τις κολλητές φίλες της, εικάζουμε ότι ο λόγος που συμβαίνει αυτό είναι η ασυμβατότητα χαρακτήρων με τους γονείς της καθώς και η φύση των θεμάτων που την απασχολούν τα οποία αποτελούν κομμάτι της εφηβείας της και θεωρεί ότι οι φίλες της θα την κατανοήσουν καλύτερα.

Στη συνέχεια, αναλύοντας τις απαντήσεις των μαθητών/τριων που αφορούσαν το αν νιώθουν πως τους καταλαβαίνουν οι γονείς τους, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι ο πιθανός λόγος που η πλειοψηφία απάντησε ότι τους καταλαβαίνουν είναι η καλή επικοινωνία που έχουν μεταξύ τους, η μικρή διαφορά ηλικίας ή πιθανά κοινά βιώματα των γονέων στην εφηβική τους ηλικία. Οι μαθητές που απάντησαν ότι δεν τους καταλαβαίνουν οι γονείς τους οφείλεται βάσει των δικών τους απαντήσεων σε μεγάλη διαφορά ηλικίας και διαφορετικής νοοτροπίας αλλά θα μπορούσε να οφείλεται και σε κακή σχέση μεταξύ των γονέων η οποία δημιουργεί προβλήματα στην επικοινωνία με τα παιδιά. Τέλος, υπήρξε και απάντηση μαθήτριας η οποία είπε ότι νιώθει πως δεν την καταλαβαίνουν οι γονείς της λόγω εντάσεων που οφείλονται στις πιέσεις που δέχεται για να διαβάσει και να εισαχθεί σε σχολή Τριτοβάθμιας εκπαίδευσης.

Σχετικά με την ερώτηση που αφορούσε τη σχέση που έχουν οι συνεντευξιζόμενοι μαθητές με τα αδέρφια τους, η απάντηση που λάβαμε από το συνολικό δείγμα ήταν ότι όλοι τα πηγαίνουν καλά με τα αδέρφια τους και έχουν μια πολύ καλή σχέση η οποία βασίζεται βάσει των

λεγομένων τους σε αλληλοκατανόηση, αλληλοβοήθεια και υποστήριξη σε θέματα που αφορούν τους ίδιους, τους φίλους τους αλλά και τους γονείς τους.

Τέλος, ζητήθηκε από τους μαθητές να απαντήσουν στην ερώτηση: «Αν σε απασχολεί κάτι, εκτός από τους γονείς σου, σε ποιο άλλο πρόσωπο θα μιλούσες;» με το συνολικό δείγμα να απαντά ότι επιλέγει τους φίλους τους αλλά και τα αδέρφια τους και όχι κάποιο άλλο μέλος του συγγενικού τους περιβάλλοντος για να συζητήσει κάτι που τους απασχολεί όπως θέματα που αφορούν το σχολείο, τις προσωπικές αλλά και φιλικές σχέσεις τους καθώς και τις σχέσεις με τους γονείς τους. Αυτό πιθανότατα οφείλεται στην ίδια ή μικρή διαφορά ηλικίας που μπορεί να έχουν, σε κοινές εμπειρίες και τρόπους σκέψης αλλά και γιατί τα αδέρφια συγκεκριμένα είναι το αμέσως επόμενο πρόσωπο μετά τους γονείς, που μπορούν να βασιστούν και να εκμυστηρευθούν κάτι που τους απασχολεί.

Ανακεφαλαιώνοντας, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι πράγματι ένα υγιές οικογενειακό περιβάλλον με σωστή δομή και λειτουργικότητα αποτελεί βασικό συστατικό δημιουργίας μιας ολοκληρωμένης και σωστής προσωπικότητας και συμπεριφοράς ενός παιδιού. Ευχάριστη εντύπωση μας προκαλεί ότι μέσω των συνεντεύξεων δεν λάβαμε απαντήσεις που να δηλώνουν ότι το οικογενειακό περιβάλλον κάποιου εκ των μαθητών/τριων αποτελεί φορέα ανάπτυξης εκφοβιστικών και βίαιων συμπεριφορών επιθετικότητας.

Βιώματα και αντιλήψεις ερωτώμενων γύρω από τον σχολικό εκφοβισμό

Στη συγκεκριμένη θεματική ενότητα, θέλουμε να αποτυπώσουμε τις αντιλήψεις των ερωτώμενων γύρω από τον σχολικό εκφοβισμό, καθώς και περιστατικά που μπορεί να έχουν βιώσει οι ίδιοι ή οι συμμαθητές τους και τον τρόπο που τα αντιμετώπισαν τόσο εκείνοι όσο και οι εκπαιδευτικοί της σχολικής κοινότητας.

Αρχικά ζητήθηκε από τους συνεντευξιζόμενους να μας πουν τι πιστεύουν ότι είναι ο σχολικός εκφοβισμός και το πώς αντιλαμβάνονται τον όρο. Η πλειοψηφία του συνολικού δείγματος απάντησε ότι τον αντιλαμβάνεται ως βία είτε λεκτική είτε σωματική είτε ψυχολογική από ένα άτομο ή ομάδα ατόμων σε κάποιο άλλο άτομο. Όπως μας ανέφερε η Κωνσταντίνα: «Είναι η σωματική και λεκτική βία από ανώτερα παιδιά στα λιγότερο δημοφιλή» εξηγώντας ότι για εκείνη «ανώτερα» είναι: «Τα πιο δημοφιλή όπως αθλητές, παιδιά με καλή οικονομική κατάσταση κυρίως» με έναν μαθητή να δικαιολογεί αυτή τη βία ως πιθανή έλλειψη φίλων των θυμάτων. Μερικοί απάντησαν ότι αντιλαμβάνονται τον όρο ως «bullying» με το μαθητή Βασίλη να αναφέρει χαρακτηριστικά: «Είναι αυτό που λέμε bullying. Δηλαδή να εκφοβίζουν παιδιά στο σχολείο». Κάποιος από τους συνεντευξιζόμενους δήλωσε: «Μπορεί να είναι κάποια άτομα που αντιμετωπίζουν κάποιοι άλλοι με ρατσιστική συμπεριφορά» προβάλλοντας ως λόγο επίθεσης τον ρατσισμό και δηλώνοντάς μας ότι για εκείνον ρατσιστική συμπεριφορά είναι: «Να μην δέχεται ο άλλος αυτό που είσαι. Να σε προσβάλλει ο άλλος γι' αυτό που είσαι» ενώ κάποιος άλλος ανέφερε ότι: «Το να κοροϊδεύεις κάποιον, να τον πειράζεις, να τον κουτσομπολεύεις και να λες ακόμη και πράγματα γι αυτόν που δεν ισχύουν».

Ακολούθησε ερώτηση που αφορούσε το αν έχουν γίνει οι συνεντευξιζόμενοι μάρτυρες κάποιου περιστατικού σχολικού εκφοβισμού. Η πλειοψηφία των μαθητών απάντησε ότι έχουν γίνει μάρτυρες σε περιστατικά σχολικού εκφοβισμού που αφορούσαν κοροϊδία, σπρώξιμο, ξύλο ή βρίσιμο σε παιδιά διαφορετικής καταγωγής (Μερικές από τις απαντήσεις που λάβαμε αφορούσαν παιδιά Αλβανικής καταγωγής) με τη μαθήτρια Τερέζα να δηλώνει ότι λόγω κλειστής κοινωνίας έρχεται αντιμετώπη συχνά με τέτοιου είδους συμπεριφορές δηλώνοντας ότι: «Ναι έχω γίνει. Είναι κλειστή κοινωνία οι Αρχάνες και έχουμε συχνά τέτοια περιστατικά» ενώ η μαθήτρια Μαρία δήλωσε: «Όλοι πιστεύω έχουμε γίνει μάρτυρες κάποιου περιστατικού και ακόμη και να μην το καταλαβαίνουμε εκείνη τη στιγμή. Μετά άμα το καλοσκεφτούμε είναι «bullying» αυτό

που βλέπεις». Τέλος, λάβαμε και μια αρνητική απάντηση της μαθήτριας Εμμανουέλας στην οποία αναφέρθηκε: «Όχι δεν έχει πέσει ποτέ έως τώρα κάτι στην αντίληψή μου».

Έπειτα οι ερωτώμενοι κλήθηκαν να απαντήσουν στην ερώτηση που αφορούσε το πώς αντέδρασαν μπροστά στη θέα περιστατικού σχολικού εκφοβισμού. Η πλειοψηφία του συνολικού δείγματος απάντησε ότι αντέδρασε, με διαφοροποιήσεις -παρόλα αυτά- στις απαντήσεις τους όσον αφορά τον τρόπο αντίδρασης. Μερικοί από αυτούς είπαν ότι φώναξαν κάποιον καθηγητή για να επέμβει γιατί φοβήθηκαν να επέμβουν μόνοι τους, άλλοι προσπάθησαν να συνεντίσουν το θύτη με τη μαθήτρια Κωνσταντίνα να δηλώνει χαρακτηριστικά: «Προσπάθησα να βάλω στα λογικά του το παιδί που πείραζε δηλαδή τον θύτη και να του πω ότι δεν κάνουν έτσι και ότι δεν είναι σωστά πράγματα αυτά να κοροϊδεύουμε τον άλλο χωρίς λόγο. Προσπάθησα να μιλήσω και στο θύμα αλλά τελικά δεν το έκανα γιατί ήμουν φίλη με τον θύτη και όσες φορές πήγα να του μιλήσω δεν ήθελε να με ακούσει και με απέφυγε γι' αυτό ακριβώς το λόγο» ενώ υπήρξε και απάντηση μαθητή ο οποίος είπε πως έβρισε το θύτη προκειμένου να σταματήσει. Από την άλλη πλευρά, υπήρξαν μαθητές που δεν αντέδρασαν στη θέα περιστατικού σχολικού εκφοβισμού με τον μαθητή Μιχάλη να δηλώνει: «Ήμουν παθητικός. Καθόμουν και δεν έκανα τίποτα. Ήμουν άπραγος. Κάποια στιγμή που κατάλαβα ότι χειροτερεύει η κατάσταση μπήκαμε στη μέση να τους χωρίσουμε προσέχοντας πάντα να μην διακινδυνεύσω τη δική μου σωματική ακεραιότητα». Τέλος, η μαθήτρια Εμμανουέλα η οποία δεν έχει γίνει μάρτυρας κάποιου περιστατικού, μας απάντησε υποθετικά ότι σε πιθανή εκδήλωση περιστατικού σχολικού εκφοβισμού στο οποίο θα ήταν παρούσα θα αντιδρούσε σίγουρα λέγοντάς μας: « Θα υπερασπιζόμουν το θύμα χωρίς δεύτερη σκέψη. Με όποιο τρόπο μπορούσα».

Στη συνέχεια ακολούθησε ερώτηση σχετικά με το που διαδραματίζονται συνήθως τα περιστατικά βίας στο σχολικό περιβάλλον. Μερικοί από αυτούς μας έδωσαν ως απάντηση την αυλή του σχολείου την ώρα του διαλείμματος, κάποιοι άλλοι μας απάντησαν ότι περιστατικά διαδραματίζονται στο εσωτερικό του σχολείου, κυρίως στις σκάλες και στους διαδρόμους ενώ μικρό μέρος των μαθητών έδωσε μια γενικότερη απάντηση λέγοντας ότι περιστατικά συμβαίνουν σε οποιοδήποτε μέρος/σημείο δεν βλέπουν οι καθηγητές και δεν υπάρχει επιτήρηση. Επίσης λάβαμε την απάντηση μαθητή ο οποίος είπε ότι οι τουαλέτες είναι ο χώρος όπου εκδηλώνονται κυρίως περιστατικά βίας ενώ η μαθήτρια Τερέζα ανέφερε χαρακτηριστικά:

«Παντού. Ακόμη και στην τάξη». Τέλος θεωρούμε σημαντικό να αναφέρουμε ότι όλοι οι μαθητές δήλωσαν πως εκδηλώνονται περιστατικά βίας και μέσα στην τάξη πριν έρθουν οι καθηγητές και αρχίσει το μάθημα.

Κατόπιν, οι ερωτώμενοι κλήθηκαν να απαντήσουν στην ερώτηση που αφορούσε τους λόγους για τους οποίους θεωρούν πως κάποιο άλλο παιδί πέφτει θύμα σχολικού εκφοβισμού. Οι μισοί από το συνολικό δείγμα απάντησαν ότι το κύριο χαρακτηριστικό των παιδιών που εκφοβίζονται είναι η αδυναμία του χαρακτήρα τους με τη μαθήτριά Μαρία να δηλώνει χαρακτηριστικά: «Διότι υπάρχουν άλλα παιδιά που είναι θύτες. Πιστεύω ότι είναι λόγω αδυναμίας των χαρακτήρων και από τις δύο πλευρές, και του θύματος και του θύτη. Όταν βλέπεις έναν αδύναμο χαρακτήρα και νιώθεις ότι μπορείς να του επιβληθείς θα το κάνεις. Αυτό συνήθως κάνουν τα παιδιά που εκφοβίζουν γιατί πιστεύουν ότι είναι πιο δυνατοί από τους υπόλοιπους και ότι είναι «κάποιοι». Αν είναι κάποιος μικρόσωμος και δεν έχει από πίσω του «στρατιά» να αμυνθεί είναι πιο εύκολο να πέσει θύμα. Σε εμάς τα κορίτσια είναι λίγο διαφορετικά δηλαδή και από ανταγωνισμό κάποια μπορεί να κάνει bullying.. και πάλι οι πιο κλειστοί χαρακτήρες είναι τα πιο εύκολα θύματα, οι πιο μοναχικοί» ενώ η μαθήτριά Κωνσταντίνα μας είπε: «Ίσως γιατί αυτά τα παιδιά είναι πιο αδύναμα..θεωρούν τον εαυτό τους πιο αδύναμο άρα και κατώτερο και αφήνονται..έτσι γίνονται ευάλωτα και ικανοποιούν θελήματα άλλων που ουσιαστικά τους εκμεταλλεύονται». Στη συνέχεια της ζητήθηκε να μας εξηγήσει τι εννοεί με τη λέξη «θελήματα», με τη μαθήτριά να απαντάει: «Να πάει να του πάρει κάτι από το κυλικείο να φάει και τέτοια παρόμοια». Μερικοί απάντησαν ότι το χαρακτηριστικό για το οποίο θεωρούν πως ένα παιδί πέφτει θύμα σχολικού εκφοβισμού είναι η διαφορετικότητα την οποία μας ανέλυσαν περαιτέρω δίνοντάς μας παραδείγματα όπως η εξωτερική εμφάνιση, η εθνικότητα, η σχολική επίδοση στα μαθήματα-είτε καλή, είτε κακή-καθώς και προβλήματα στην ομιλία ή σε νοητικό επίπεδο με τον μαθητή Παναγιώτη να απαντάει: «Όταν ένα παιδί διαφέρει κατά πολύ από τα υπόλοιπα παιδιά και τα άλλα παιδιά αυτό το διαφορετικό το αντιμετωπίζουν με ρατσισμό και υποσυνείδητα τους ζηλεύουν. Ζηλεύουν το διαφορετικό.. δηλαδή είναι σε κλίκες και συνήθως αγόρια. Για παράδειγμα αντιμετωπίζουν ένα παιδί που είναι μουσουλμάνος ρατσιστικά γιατί εκείνοι είναι χριστιανοί και θα δείξουν ότι είναι φανατικοί χριστιανοί, κοροϊδεύοντάς τον «μουσουλμάνο» λόγω της θρησκείας του». Τέλος, ο μαθητής Χάρης μας ανέφερε το φόβο του θύματος να μιλήσει ως στοιχείο που ωθεί τους θύτες να τον εκφοβίσουν λέγοντάς μας: «Γιατί

όταν του κάνει κάποιος κάτι, το παιδί αυτό δεν πάει να το πεί στους καθηγητές έτσι ώστε ο άλλος να τιμωρηθεί (ο θύτης) και γι' αυτό συνεχίζουν να τον κοροϊδεύουν γιατί φαίνεται αδύναμος και φοβάται» θεωρώντας ότι αν δώσει συνέχεια θα τον χτυπήσουν.

Έπειτα τέθηκε ερώτηση στους συνεντευξιαζόμενους η οποία τους ζητούσε να μας αναφέρουν τα χαρακτηριστικά των παιδιών που εκφοβίζουν. Στη συγκεκριμένη ερώτηση λάβαμε απαντήσεις από μικρή μερίδα του συνολικού δείγματος. Αυτό συνέβη λόγω της ροής της συζήτησης η οποία δεν μας επέτρεψε να κάνουμε την ερώτηση σε όλους. Όλες οι απαντήσεις που λάβαμε μας προέβαλλαν ως χαρακτηριστικό των θυτών τη σωματική τους διάπλαση καθώς το χαρακτηρισμό «μάγκες» και «δημοφιλής» με τους μαθητές Χάρη και Βίκυ να αναφέρουν χαρακτηριστικά: «Αυτοί που το παίζουν μάγκες για να φαίνονται καλύτεροι από τους άλλους και έρχονται με μηχανάκια στο σχολείο» και «Είναι οι μάγκες, οι πιο μεγαλόσωμοι ή αυτοί που είναι πιο δημοφιλής στο σχολείο επειδή είναι σε κάποια αθλητική ομάδα» αντίστοιχα.

Στη συνέχεια ζητήθηκε από τους συνεντευξιαζόμενους να απαντήσουν στο πως αντιμετωπίζουν οι καθηγητές του σχολείου τους περιστατικά σχολικού εκφοβισμού. Μερίδα του συνόλου απάντησε ότι η αντιμετώπιση των εκπαιδευτικών περιλαμβάνει τη συζήτηση με το θύτη καθώς και τη τιμωρία αυτού μέσω του διευθυντή ενώ στον αντίποδα έχουμε την στήριξη των θυμάτων από τους καθηγητές με την μαθήτρια Κωνσταντίνα να μας δίνει μια απάντηση λίγο διαφοροποιημένη από τους υπόλοιπους αναφέροντας: «Πιστεύω ότι είναι και αυτοί θύματα. Για παράδειγμα η φιλόλογός μας είναι πολύ κοντή..ένας συμμαθητής μου που είναι από την άλλη πολύ ψηλός της φωνάζει την ώρα του μαθήματος. Όταν ο άλλος σου δείχνει ότι είναι δυνατός και εσύ έστω και μια αμφιβολία να έχεις, γίνεσαι κατώτερος. Η καθηγήτρια δεν μπορεί να του επιβληθεί. Καμιά φορά μόνο τον βγάζει έξω από την τάξη» ενώ σε επόμενη ερώτησή μας σχετικά με το αν οι καθηγητές αντιδρούν στη θέα κάποιου περιστατικού μας απάντησε: «Θα δώσουν τιμωρίες σε ελάχιστες περιπτώσεις αλλά δεν αλλάζει τίποτα». Μερικοί από το συνολικό δείγμα μας απάντησαν ότι τις περισσότερες φορές τα περιστατικά σχολικού εκφοβισμού δεν πέφτουν στην αντίληψη των καθηγητών, ενώ όταν πέσουν θα παραμείνουν απαθείς με τον μαθητή Παναγιώτη να δηλώνει: «Πέρα από μια καθηγήτρια που έκανε παρατήρηση σε ένα παιδί, οι υπόλοιποι είναι απαθείς. Ίσως γιατί τα θεωρούν εφηβικά πειράγματα και δεν δίνουν σημασία» ενώ κάποιοι άλλοι μας είπαν πως περιορίζονται μόνο σε παρατηρήσεις με την

μαθήτρια Τερέζα να αναφέρει: «Οι εκπαιδευτικοί κάνουν ότι μπορούν. Φωνάζουν, κάνουν παρατηρήσεις, φωνάζουν τους γονείς των παιδιών που εκφοβίζουν άλλους στο σχολείο» ενώ κάποιος άλλος είπε πως κάνουν ότι μπορούν αναφέροντας: «Οι εκπαιδευτικοί κάνουν κι αυτοί ότι μπορούν, απλά είναι και περιστατικά που δεν τα μαθαίνουν ποτέ οπότε δεν μπορούν να κάνουν κάτι».

Ακολούθησε η ερώτηση: «Ποιος πιστεύεις ότι είναι ο καταλληλότερος τρόπος για τους καθηγητές να αντιμετωπίσουν περιστατικά σχολικού εκφοβισμού;» με την πλειοψηφία του συνολικού δείγματος να απαντά πως η συζήτηση και η στήριξη του θύματος αλλά και η συζήτηση με το θύτη αποτελούν για τους ίδιους τον καταλληλότερο τρόπο αντιμετώπισης από την πλευρά των καθηγητών και του ευρύτερου σχολικού περιβάλλοντος με το μαθητή Χάρη να δηλώνει: «Το παιδί που κοροϊδεύει τους άλλους πρέπει να το τιμωρούν και να συζητάνε μαζί του για να καταλάβει ότι αυτό που κάνει δεν είναι καλό. Το άλλο παιδί δεν φταίει σε τίποτα και δεν πρέπει να το συμπεριφέρονται διαφορετικά οι καθηγητές. Πρέπει να είναι δίπλα του» ενώ η μαθήτρια Μαρία ανέφερε: «Καταρχήν συζήτηση πάνω απ' όλα. Δεν βοηθάνε καθόλου οι φωνές. Και να του φωνάξεις (του θύτη) δεν θα καταλάβει κάτι. Ακόμη και να τον τιμωρήσεις και να του δώσεις και μια αποβολή. Σκοπός είναι να καταλάβει αυτό που κάνει ότι δεν είναι καλό. Αν δεν συζητήσεις μαζί του και να τον αφήσεις να σου «ανοιχτεί», να σου εξηγήσει τους λόγους για τους οποίους κάνει αυτή την πράξη, τότε δεν νομίζω να χρησιμεύσει σε τίποτα η τιμωρία. Τώρα για το ίδιο το θύμα ο εκπαιδευτικός θα πρέπει να τον στηρίξει και να προσπαθεί να τον κάνει να νιώσει πιο ασφαλής στο χώρο του σχολείου». Τέλος, λάβαμε και δύο απαντήσεις που διαφοροποιήθηκαν από το συνολικό δείγμα. Αυτές ανήκουν στους μαθητές Παναγιώτη και Κωνσταντίνα οι οποίοι δήλωσαν: «Ένας καθηγητής δεν θα έπρεπε να αντιμετωπίζει τον θύτη ως εγκληματία αλλά σαν ένα παιδί που για τους δικούς του λόγους -που θα έπρεπε να αναζητηθούν- εκφράζονται μέσα από τον ρατσισμό. Από την άλλη το θύμα δεν θα πρέπει να το αντιμετωπίζουν ως θύμα αλλά να προσπαθήσουν να του δείξουν ότι ίσως έχει ιδιαιτερότητες που δεν είναι κακές» και «Κατά την άποψή μου θα έπρεπε να υπάρχει σύμβουλος στο σχολείο. Αλλά επειδή δεν υπάρχει, οι καθηγητές θα πρέπει να ψάχνουν καλύτερα το γεγονός ότι κάποιος εκφοβίζει τους συμμαθητές του και σίγουρα υπάρχει θέμα από πίσω, ίσως με την οικογένεια. Δεν είναι λογικές δηλαδή αυτές οι συμπεριφορές. Τώρα όσον αφορά το θύμα θα πρέπει να βρει τη δύναμη

να το αντιμετωπίσει και να μιλήσει στους καθηγητές του και στους γονείς του και να υπάρχει συνεργασία με το σχολείο για να μην υπάρξει στο μέλλον παρόμοιο περιστατικό» αντίστοιχα.

Μετάπειτα τέθηκε η ερώτηση: «Σου έχει εκμυστηρευθεί κάποιος συμμαθητής σου ότι έπεσε θύμα;» με τη συντριπτική πλειοψηφία να απαντάει: «Όχι» με τη μαθήτριά Μαρία να δηλώνει: «Όχι δεν μου έχει εκμυστηρευτεί αλλά όλοι λίγο πολύ έχουν πέσει θύμα με κάποιον τρόπο, συνήθως λεκτικό» ενώ υπήρξε και μια θετική απάντηση της μαθήτριάς Φωτεινής η οποία μας ανέφερε: « Ναι μια φίλη μου στο παρελθόν» ενώ σε επόμενη ερώτησή μας σχετικά με το τι έκανε για να τη βοηθήσει απάντησε: « Προσπάθησα να την ηρεμήσω και να την κάνω να νιώσω καλύτερα. Της είπα την επόμενη φορά να φωνάζει εμένα ή κάποιον καθηγητή».

Έπειτα ζητήθηκε από το δείγμα των μαθητών να απαντήσουν στην ερώτηση που αφορούσε το αν έχουν υπάρξει οι ίδιοι θύματα. Η πλειοψηφία έδωσε θετική απάντηση με τις απαντήσεις να συγκεντρώνονται γύρω από θέματα εξωτερικής εμφάνισης όπως τα κιλά, το ύψος και το ντύσιμο καθώς και γύρω από θέματα εθνικότητας. Μια χαρακτηριστική απάντηση ήταν της μαθήτριάς Βίκυς η οποία μας απάντησε: «Ναι ήταν μια παρέα αγοριών στο σχολείο οι οποίοι με κορόιδευαν για τα κιλά μου. Αυτοί γενικά πείραζαν όλα τα παιδιά και έβρισκαν σε όλους κάτι να πουν. Εμένα με αποκαλούσαν «χοντρή» και λέξεις που πληγώνουν και δεν θέλω να στις πω» ενώ σε επόμενη ερώτησή μας σχετικά με το αν μίλησε σε κάποιον για το περιστατικό μας ανέφερε τις κολλητές, τους γονείς και τους καθηγητές της. Όσον αφορά το πώς ένιωσε μας απάντησε: «Ένιωσα άσχημα και δεν έκανα κάτι. Αδιαφόρησα και έφυγα αλλά είχα πληγωθεί». Σε ακόλουθη ερώτηση σχετικά με την συχνότητα του περιστατικού μας απάντησε πως έγινε 2-3 φορές και ότι μετά την παρατήρηση των καθηγητών σταμάτησε. Κλείνοντας τη συνέντευξη ερωτήθηκε για το λόγο που πιστεύει ότι της φέρθηκαν έτσι με τη μαθήτριά να δηλώνει: «Γιατί το διαφορετικό προκαλεί. Πρέπει να ανήκεις σε μια ομάδα για να είσαι αποδεκτός δηλαδή θα πρέπει να είσαι όμορφος, λεπτός, να είσαι αθλητής ή να έχεις ωραία μαλλιά». Τέλος λάβαμε και μερικές αρνητικές απαντήσεις από τους μαθητές οι οποίοι δήλωσαν πως δεν έχουν υπάρξει θύματα περιστατικών σχολικού εκφοβισμού.

Εν συνεχεία, ζητήθηκε από τους μαθητές να απαντήσουν στο αν έχουν προκαλέσει με τη συμπεριφορά τους κάποιον συμμαθητή τους με τη συντριπτική πλειοψηφία να δηλώνει πως δεν έχει προκαλέσει κάποιον συμμαθητή τους ενώ υπήρξαν και μερικές απαντήσεις μαθητών που δήλωσαν ότι έχουν προκαλέσει κάποιον συμμαθητή λόγω της εμφάνισής του ή έστω άθελά τους με χαρακτηριστική απάντηση αυτή της μαθήτριας Τερέζας η οποία ανέφερε: «Νομίζω πως ναι. Όλοι μας το έχουμε κάνει. Το θέμα είναι να το συνειδητοποιούμε έγκαιρα και να ζητάμε συγγνώμη γιατί μπορεί να πληγώσουμε πολύ κάποιον έστω και άθελά μας».

Τέλος, οι συνεντευξιαζόμενοι κλήθηκαν να απαντήσουν στην ερώτηση: «Τι πιστεύετε ότι πρέπει να γίνει ώστε να αποφευχθούν στο μέλλον τα περιστατικά σχολικού εκφοβισμού;». Στην συγκεκριμένη ερώτηση λάβαμε πληθώρα απαντήσεων με το σύνολο των μαθητών να αναφέρει πως στα πλαίσια της πρόληψης για τα περιστατικά σχολικού εκφοβισμού θα πρέπει να περιλαμβάνεται η συζήτηση μεταξύ μαθητών και καθηγητών, συνεργασία με γονείς και σχολικό περιβάλλον, ομιλίες σε σχολεία αλλά και ευρύτερα στην πόλη για ενημέρωση γύρω από το θέμα του σχολικού εκφοβισμού, σεμινάρια παιδοψυχολογίας σε εκπαιδευτικούς καθώς και στήριξη στα παιδιά θύματα από την σχολική κοινότητα. Χαρακτηριστικές οι απαντήσεις των μαθητριών Βίκυς και Κωνσταντίνας οι οποίες δήλωσαν: «Να γίνονται συχνά ομιλίες στα σχολεία ώστε να καταλάβουν όλοι ότι οι συμπεριφορές αυτές δεν είναι σωστές και ότι υπάρχουν άτομα που πληγώνονται πραγματικά και βαθιά. Εγώ στάθηκα τυχερή. Είχα δίπλα μου τους γονείς μου και τους καθηγητές είναι παιδιά όμως που δεν έχουν τίποτα απ' αυτά. Και τους είναι δύσκολο να το αντιμετωπίσουν μόνοι του. Οπότε πρέπει να γίνει κάτι γι' αυτά τα παιδιά» και «Πιστεύω ότι είναι απαραίτητη η ενημέρωση από το δημοτικό. Δεν χρειάζεται να γίνονται περιστατικά στο Γυμνάσιο και το Λύκειο. Ούτε να φτάσουμε στο σημείο να βιώνουμε βία για να επέμβουμε. Και να υπάρχουν σχολικοί σύμβουλοι σε όλες τις τάξεις, για να παρακολουθούν τα παιδιά από μικρή ηλικία και τις οικογένειες τους μαζί. Και να γίνονται ομιλίες στα σχολεία και ενημέρωση των καθηγητών. Οι καθηγητές πρέπει να ενημερώνονται, να ξέρουν με τι έχουν να κάνουν για να παρεμβαίνουν. Να μην είναι ούτε αμέτοχοι, ούτε απλοί παρατηρητές» αντίστοιχα.

Με αφετηρία, λοιπόν, τις απαντήσεις που συλλέξαμε παραπάνω οδηγηθήκαμε στο συμπέρασμα ότι η πλειοψηφία του συνολικού δείγματος των μαθητών/τριων που ερωτήθηκαν, είναι ενημερωμένοι γύρω από το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού δίνοντας ο καθένας τη δική του ερμηνεία. Μέσα στα πλαίσια της συνέντευξης τους δόθηκε η δυνατότητα να περιγράψουν για περιστατικά που συνέβησαν στο σχολικό τους περιβάλλον είτε στους ίδιους είτε σε συμμαθητές τους καθώς και για τον τρόπο που αντιμετωπίστηκαν τόσο από τους ίδιους όσο και από τους εκπαιδευτικούς της σχολικής κοινότητας.

Πιο συγκεκριμένα, αναφορικά με το τι πιστεύουν ότι είναι ο σχολικός εκφοβισμός και το πώς αντιλαμβάνονται τον όρο ο κάθε μαθητής μας έδωσε τη δική του διάσταση γύρω από το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού. Οι περισσότερες απαντήσεις που δόθηκαν κινήθηκαν σε σωστά και ενημερωμένα πλαίσια γύρω από τον ακριβή όρο. Όπως αναφέρει η Καραβόλτσου (2013) «Ο σχολικός εκφοβισμός είναι η επιθετική εκείνη συμπεριφορά που είναι εσκεμμένη, απρόκλητη και επαναλαμβανόμενη, αποτελεί κατάχρηση εξουσίας και εμπεριέχει ανισότητα στη δύναμη αντικειμενική (π.χ. σωματική) ή αντιληπτή (π.χ. προσωπικότητας). Εν ολίγοις, κατευθύνεται προς εκείνα τα θύματα που εκλαμβάνονται από τους θύτες (έναν ή πολλούς μαζί) ως αδύναμα, είτε σωματικά είτε ψυχολογικά». Αυτό πιθανότατα οφείλεται στην ενημέρωση που έχουν λάβει από το σχολικό τους περιβάλλον, από τα ΜΜΕ ή από το ευρύτερο φιλικό και οικογενειακό τους περιβάλλον.

Κατόπιν, βάσει των απαντήσεων που αφορούσαν το αν έχουν γίνει οι συνεντευξιαζόμενοι μάρτυρες σχολικού εκφοβισμού, η πλειοψηφία του συνολικού δείγματος απάντησε πως έχει υπάρξει μάρτυρας περιστατικού. Αυτό πιθανότατα να οφείλεται στην έξαρση του φαινομένου που έχει λάβει ανησυχητικές διαστάσεις τα τελευταία χρόνια στη χώρα μας λόγω της αύξησης της νεανικής παραβατικότητας στο χώρο του σχολείου με αποτέλεσμα να διαδραματίζονται συχνότερα τέτοιου είδους περιστατικά εντός του σχολικού περιβάλλοντος και ολόένα και περισσότερα παιδιά γίνονται θύτες, θύματα και κατ' επέκταση παρατηρητές-μάρτυρες.

Στη συνέχεια, αναλύοντας τις απαντήσεις των μαθητών που αφορούσαν το πώς αντέδρασαν στη θέα ενός περιστατικού σχολικού εκφοβισμού οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι ο λόγος που η πλειοψηφία των μαθητών αντέδρασε πιθανότατα οφείλεται στο ότι το θύμα θα μπορούσε να είναι φίλος, αδερφός ή απλά να βοήθησαν γιατί αυτό θεώρησαν σωστό. Όσον αφορά αυτούς που

δεν αντέδρασαν ίσως να οφείλεται σε πιθανή κακή αντίδραση του θύτη προς το πρόσωπό τους διότι κατά τα λεγόμενά τους οι περισσότεροι που εκφοβίζονται είναι άτομα σωματώδη και εξαιτίας αυτού φοβήθηκαν να αντιδράσουν μένοντας παθητικοί στο συμβάν.

Σχετικά με την ερώτηση που αφορούσε το σε ποιους χώρους διαδραματίζονται περιστατικά βίας στο σχολικό περιβάλλον οι μαθητές έδωσαν ως απάντηση την αυλή του σχολείου, κάτι που πιθανόν να οφείλεται στο ότι αποτελεί χώρο συνάθροισης των μαθητών κατά τη διάρκεια του διαλείμματος και γι' αυτό το λόγο είναι ευκολότερο να συμβεί κάποιο περιστατικό και να μην γίνει εύκολα αντιληπτό. Σύμφωνα με το Εκπαιδευτικό Δίκτυο Ενημέρωσης (2006:3-4): «Ο βασικός τόπος εκδήλωσης του φαινομένου είναι η αυλή του σχολείου, και κυρίως την ώρα του διαλείμματος, είναι ο χώρος στον οποίο εκδηλώνονται τα περισσότερα περιστατικά εκφοβισμού, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν συμβαίνουν στο διάδρομο, τις σκάλες». Όσον αφορά το εσωτερικό του σχολείου- όπως διαδρόμους, σκάλες, αίθουσες και τουαλέτες- που λάβαμε ως απάντηση ίσως οφείλεται στην ελλιπή επιτήρηση των χώρων αυτών από το εκπαιδευτικό προσωπικό. Όπως αναφέρει και η Βασιλειάδου (2006:57): «Σημαντικό, κρίνεται να αναφερθεί ότι η πλειονότητα των περιστατικών εκφοβισμού σημειώνονται όταν οι δάσκαλοι απουσιάζουν και δεν έχουν εστιασμένη την προσοχή τους στους μαθητές, όπως για παράδειγμα στο χώρο της τουαλέτας». Τέλος σχετικά με τις απαντήσεις που λάβαμε οι οποίες αναφέρουν ότι εκδηλώνονται περιστατικά σε σημεία στα οποία δεν υπάρχει επίβλεψη από τους καθηγητές, η εξήγηση που θα μπορούσαμε να δώσουμε είναι ότι η έκταση του σχολικού συγκροτήματος είναι μεγάλη με αποτέλεσμα την αδυναμία επιτήρησης ολόκληρου του χώρου από τους καθηγητές και έτσι καθίσταται σχετικά εύκολη η εκδήλωση περιστατικών βίας.

Η επόμενη ερώτηση ζητούσε από τους συνεντευξιζόμενους να μας απαντήσουν στο γιατί πιστεύουν ότι ένα παιδί πέφτει θύμα σχολικού εκφοβισμού. Οι μαθητές που έδωσαν ως απάντηση την αδυναμία του χαρακτήρα των θυμάτων μας εξήγησαν ότι πρόκειται για άτομα μια χαμηλή αυτοεκτίμηση και γενικότερα χαμηλών τόνων, χαρακτηριστικό που ωθεί τους θύτες στο να εκδηλώσουν εκφοβιστική συμπεριφορά εις βάρος τους. Αυτοί που απάντησαν πως ο λόγος που κάποιο παιδί εκφοβίζεται είναι η διαφορετικότητα στάθηκαν περισσότερο στην εξωτερική εμφάνιση, την εθνικότητα καθώς και προβλήματα στην ομιλία ή στο νοητικό επίπεδο κάποιου ατόμου. Όπως αναφέρει ο Rigby (2008): «Ένα άτομο μπορεί να επιλέξει να εκφοβίσει κάποιο

μέλος μιας άλλης εθνικής ομάδας για πολλούς και διαφόρους λόγους, για παράδειγμα επειδή είναι υπέρβαρο, λεπτό, ψηλό, κοντό, αργόστροφο, αδέξιο, ντροπαλό, με περίεργη εμφάνιση ή απλά ευάλωτο. Δηλαδή, για λόγους οι οποίοι δεν συνδέονται με τα αναμενόμενα σωματικά ή συναισθηματικά χαρακτηριστικά της ομάδας στην οποία ανήκει ο στόχος». Σε κάποιο άλλο σημείο ο Rigby (2008) αναφέρει: «Σε κάποιες περιπτώσεις ο εκφοβισμός των παιδιών με ειδικές ανάγκες περιορίζεται στα πειράγματα και το χλευασμό. Αυτό συχνά ισχύει για τα παιδιά με κάποια δυσκολία στο λόγο».

Έπειτα ζητήθηκε από τους συνεντευξιζόμενους να αναφέρουν τα χαρακτηριστικά των παιδιών που εκφοβίζουν. Στη συγκεκριμένη ερώτηση οι απαντήσεις που λάβαμε περιορίστηκαν σε χαρακτηρισμούς όπως «μάγκες», «δημοφιλής» και «μεγαλόσωμοι». Οι μαθητές μας εξήγησαν πως αυτά τα άτομα νιώθουν την ανάγκη να επιβληθούν στους άλλους προβάλλοντας με αυτό τον τρόπο τη δύναμη και την κυριαρχία τους.

Μετάπειτα, αναλύοντας τις απαντήσεις των μαθητών που αφορούσαν το πώς αντιμετωπίζουν οι καθηγητές περιστατικά σχολικού εκφοβισμού οδηγούμαστε στο συμπέρασμα πως ο λόγος που οι εκπαιδευτικοί προτιμούν να συζητήσουν με το θύτη είναι για να τον συνετίσουν και να τον βοηθήσουν να καταλάβει πως τέτοιου είδους εκφοβιστικές συμπεριφορές είναι λάθος. Από την άλλη, ο λόγος που μπορεί να τιμωρηθεί ο θύτης ίσως είναι το ότι οι συζητήσεις δεν έχουν αποτέλεσμα και ο ίδιος εξακολουθεί να έχει παραβατική συμπεριφορά. Αυτοί που μας απάντησαν ότι πολλές φορές τα περιστατικά δεν πέφτουν στην αντίληψη των καθηγητών, ίσως οφείλεται στην ελλιπή επιτήρηση του σχολικού χώρου από αυτούς, ενώ όταν πέσουν παραμένουν απαθείς ή κάνουν απλά παρατήρηση. Αυτό πιθανότατα οφείλεται στο ότι οι καθηγητές θεωρούν τέτοιες συμπεριφορές ως εφηβικά πειράγματα και δεν δίνουν την απαιτούμενη σημασία και προσοχή.

Ακολούθησε ερώτηση που ζητούσε από τους συνεντευξιζόμενους να απαντήσουν στο ποιος είναι για αυτούς ο καταλληλότερος τρόπος για τους καθηγητές να αντιμετωπίζουν περιστατικά σχολικού εκφοβισμού με την πλειοψηφία να θεωρεί ως τον καταλληλότερο τρόπο τη συζήτηση και τη στήριξη του θύματος αλλά και τη συζήτηση με το θύτη από την πλευρά των καθηγητών και του ευρύτερου σχολικού περιβάλλοντος. Οι ίδιοι μας έδωσαν τη δική τους εξήγηση πάνω σε αυτά, λέγοντάς μας πως οι εκπαιδευτικοί πρέπει να συζητούν με το θύτη για να τον κάνουν να

καταλάβει το λάθος του και να τον συνετίσουν χωρίς να τον αντιμετωπίζουν ως εγκληματία αλλά και να αναζητήσουν τους βαθύτερους λόγους που υπάρχουν πίσω από μια τέτοιου είδους συμπεριφορά του. Όσον αφορά τη συζήτηση και τη στήριξη του θύματος, οι μαθητές εξήγησαν πως τα παραπάνω είναι απαραίτητα ώστε το παιδί-θύμα να νιώσει ασφάλεια στο χώρο του σχολείου αλλά και να του εξηγήσουν πως ο κάθε άνθρωπος έχει τα δικά του ιδιαίτερα γνωρίσματα που τον καθιστούν μοναδικό. Τέλος, λάβαμε και μια απάντηση μαθήτριας η οποία θεωρεί ως τον καταλληλότερο τρόπο αντιμετώπισης περιστατικών σχολικού εκφοβισμού την συνεργασία σχολείου με γονείς μαθητών ώστε να προλαμβάνονται τέτοιου είδους συμπεριφορές.

Σχετικά με την ερώτηση: «Σου έχει εκμυστηρευθεί κάποιος συμμαθητής σου ότι έπεσε θύμα;» η πλειοψηφία έδωσε αρνητική απάντηση. Αυτό πιθανότητα οφείλεται σε κλειστό χαρακτήρα του θύματος ή στο ότι μπορεί να ένιωσε ντροπή για το περιστατικό και δεν θέλησε να μιλήσει ενώ η μαθήτρια που δήλωσε πως της έχει εκμυστηρευθεί κάποια συμμαθήτρια της ότι έχει πέσει θύμα, ίσως να οφείλεται στο ότι η τελευταία θέλησε να το μοιραστεί μαζί της για να νιώσει καλύτερα και να αναζητήσει τη βοήθειά της αλλά και τρόπους αντιμετώπισης.

Στην ερώτηση για τον αν έχουν υπάρξει οι ίδιοι οι συνεντευξιαζόμενοι θύματα, οι περισσότεροι έδωσαν θετική απάντηση εξηγώντας ότι η εξωτερική τους εμφάνιση αλλά και η εθνικότητά τους ήταν οι κύριοι λόγοι που ώθησαν τα παιδιά- θύτες να προβούν σε εκφοβιστική συμπεριφορά απέναντί τους τονίζοντας πως η διαφορετικότητα του καθενός πολλές φορές προκαλεί. Τέλος αυτοί που απάντησαν που δεν έχουν υπάρξει θύματα σχολικού εκφοβισμού, ίσως οφείλεται στο γεγονός ότι δεν διαθέτουν κάποιο χαρακτηριστικό που –κατά την άποψη των θυτών- αποτελεί λόγο εκδήλωσης εκφοβιστικής συμπεριφοράς απέναντί τους αλλά ίσως και να μην θέλησαν να απαντήσουν λόγω πιθανής ντροπής που νιώθουν για το περιστατικό.

Εν συνεχεία, στην ερώτηση που αφορούσε τον αν οι μαθητές έχουν προκαλέσει με την συμπεριφορά τους κάποιον συμμαθητή τους, η συντριπτική πλειοψηφία απάντησε πως δεν το έχει κάνει. Αυτό πιθανότατα οφείλεται στο ότι έχουν λάβει στη σωστή παιδεία από την οικογένειά τους καθώς και γιατί μπορεί να θεωρούν πως κανείς δεν αξίζει μια τέτοιου είδους συμπεριφορά διότι κανένας μας δεν είναι τέλειος. Υπήρξε, τέλος, απάντηση μαθήτριας η οποία δήλωσε πως όλοι άθελά μας έχουμε προκαλέσει κάποιον συμμαθητή μας με τη συμπεριφορά μας

και αυτό που θα έπρεπε να κάνουμε είναι να το συνειδητοποιούμε έγκαιρα και να ζητάμε συγγνώμη ώστε να μην τον πληγώσουμε.

Τέλος, ζητήθηκε από τους μαθητές να απαντήσουν στην ερώτηση: «Τι πιστεύετε ότι πρέπει να γίνει ώστε να αποφευχθούν στο μέλλον τα περιστατικά σχολικού εκφοβισμού;» με τους μαθητές να δίνουν ο καθένας την δική τους πρόταση. Οι απαντήσεις τους παρατηρήθηκε ότι συγκλίνουν ως προς τις ομιλίες που πρότειναν στα σχολεία και την ενημέρωση γύρω από το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού. Ακόμη πρότειναν συνεργασία γονέων και σχολείου καθώς και σεμινάρια παιδοψυχολογίας στο εκπαιδευτικό προσωπικό αλλά και ύπαρξη κοινωνικών λειτουργών στα σχολεία. Όπως αναφέρουν οι Rigby & Bagshaw (2010): «Το βασικότερο στοιχείο αυτής της προσέγγισης είναι η αποτελεσματική συνεργασία των εκπαιδευτικών του σχολείου και των μαθητών κατά την αντιμετώπιση του προβλήματος».

Ανακεφαλαιώνοντας, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού είναι γνωστό και απολύτως κατανοητό σαν έννοια από τους μαθητές γεγονός που προβάλλεται μέσω των αντιλήψεων και των στάσεων τους σχετικά με αυτό. Ακόμη οι προτάσεις που λάβαμε από τους συνεντευξιαζόμενους ως πρόληψη για ανάπτυξη εκφοβιστικών και βίαιων συμπεριφορών επιθετικότητας κατά μαθητών ήταν στοχευμένες και ώριμες, γεγονός που μας προκαλεί ευχάριστη εντύπωση για την ανάπτυξη μιας γενιάς ανθρώπων με συγκροτημένη σκέψη και σωστή συμπεριφορά γεννώντας ελπίδες για το μέλλον και την εξάλειψη του φαινομένου του σχολικού εκφοβισμού.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ-ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Ολοκληρώνοντας επισημαίνουμε ότι με τον όρο σχολικό εκφοβισμό (*αγγ.* Bullying) εννοείται μια κατάσταση κατά την οποία ασκείται εσκεμμένη, απρόκλητη, συστηματική και επαναλαμβανόμενη βία και επιθετική συμπεριφορά με σκοπό την επιβολή, την καταδυνάστευση και την πρόκληση σωματικού και ψυχικού πόνου σε μαθητές από συμμαθητές τους, εντός και εκτός σχολείου.

Ο σχολικός εκφοβισμός είναι ένα φαινόμενο που έχει πάρει μεγάλες διαστάσεις τα τελευταία χρόνια καθώς ταλανίζει τη σχολική κοινότητα και επηρεάζει τη ζωή των παιδιών αλλά και τη συμπεριφορά τους μέσα σε αυτήν. Η σχολική επιθετικότητα αποτελεί μέρος των σχολικών εμπειριών καθώς λίγοι είναι αυτοί που προκαλούν (θύτες) και πολλοί περισσότεροι είναι αυτοί που την δέχονται (θύματα) ή γίνονται μάρτυρες μιας τέτοιας κατάστασης (παρατηρητές). Ακόμη πολύ σημαντική είναι η επίδραση των κοινωνικών διαφορών (φύλο, φυλή, άτομα με ειδικές ανάγκες) στην εκδήλωση περιστατικών σχολικού εκφοβισμού.

Οι μαθητές που έλαβαν μέρος στην έρευνα ήταν ενήμεροι για το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού και τις διαστάσεις που αυτό λαμβάνει στο χώρο του σχολείου. Τόνισαν την σημαντικότητα της στήριξης τόσο από το φιλικό όσο και από το οικογενειακό περιβάλλον στα παιδιά που δέχονται εκφοβιστικές συμπεριφορές εις βάρος τους καθώς και την εξέχουσα θέση που λαμβάνει η οικογένεια, οι φίλοι και οι εξωσχολικές δραστηριότητες στην κοινωνικοποίηση του παιδιού και τη διαμόρφωση της προσωπικότητας αλλά και της ταυτότητάς του.

Συμπεραίνεται λοιπόν ότι η πρόληψη του φαινομένου αυτού είναι σαφώς αποτελεσματικότερη από την θεραπεία. Το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού, μπορεί να αντιμετωπισθεί από την οικογένεια, το σχολικό περιβάλλον συμπεριλαμβανομένου του εκπαιδευτικού προσωπικού, το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον αλλά κυρίως από το ίδιο το άτομο. Απαιτείται συνεργασία γονέων και καθηγητών, καθώς οι δυο αυτοί φορείς αποτελούν τα άμεσα πρότυπα των παιδιών και αλληλεπιδρούν μαζί τους καθημερινά και άμεσα. Μια τέτοια συνεργασία θα οδηγήσει μακροπρόθεσμα σε μια γενιά ανθρώπων με συγκροτημένη σκέψη και προσωπικότητα καθώς και ώριμη συμπεριφορά που θα αποτελέσουν εφόδια και θα γεννήσουν ελπίδες για την μελλοντική εξάλειψη του φαινομένου.

Το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού αν και υπαρκτό και αρκετά διαδεδομένο, δεν έχει ακόμα λάβει την απαιτούμενη προσοχή και δεν έχουν διαμορφωθεί πολιτικές πρόληψης και αντιμετώπισης.

Η παρούσα εργασία και έρευνα είχε σαν στόχο να διαπιστώσουμε τον τρόπο με τον οποίο οι μαθητές δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης αντιλαμβάνονται και αντιμετωπίζουν τον σχολικό εκφοβισμό και πόσο σημαντικές κρίνονται η πρόληψη και η αντιμετώπισή του από τα εμπλεκόμενα πρόσωπα στο χώρο της εκπαίδευσης καθώς και από ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον του ατόμου.

Κρίνεται λοιπόν απαραίτητο να τονιστεί η ανάγκη εντοπισμού και επίλυσης των κοινωνικών προβλημάτων που σχετίζονται με το σχολικό εκφοβισμό. Οι γονείς και οι εκπαιδευτικοί οφείλουν να ακολουθήσουν μια ενιαία γραμμή για την αντιμετώπιση της βίας, να ενθαρρυνθούν οι νέοι για συμμετοχή τους στα κοινά και στον αθλητισμό με τη προβολή σωστών προτύπων συμπεριφοράς καθώς και να υπάρξει συνεργασία με φορείς που αγωνίζονται για την εξάλειψη της νεανικής παραβατικότητας.

Ολοκληρώνοντας την έρευνα παραθέτουμε τα λόγια του συγγραφέα Bertrand Russell: «Το χειρότερο είναι να δέχεσαι επιθέσεις από τους ομοίους σου, για αυτό σταμάτα να με κρίνεις και εγώ είμαι πιο χοντρός, περισσότερο αδερφή και λίγο πιο χαζός από σένα. Η αγάπη είναι σοφή και το μίσος είναι ανόητο. Σε αυτόν τον κόσμο, που ολοένα και αλληλοσυνδέεται, πρέπει να μάθουμε να ανεχόμαστε ο ένας τον άλλο. Πρέπει να μάθουμε να ανεχόμαστε το γεγονός ότι μερικοί άνθρωποι θα λένε πράγματα που δε μας αρέσουν. Μόνο με αυτόν τον τρόπο μπορούμε να συνυπάρξουμε. Και αν πρέπει να ζήσουμε μαζί και όχι να πεθάνουμε μαζί, πρέπει να μάθουμε σε ένα είδος φιλανθρωπίας και σε ένα είδος ανεκτικότητας, που είναι απολύτως ζωτικής σημασίας για τη συνέχιση της ανθρώπινης ζωής σε αυτόν τον πλανήτη».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ασημακόπουλος, Χ., Χατζηπέμος, Θ., Σουμάκη, Ε., Διαρεμέ, Σ., Γιαννακοπούλου, & Τσιάντης, Γ. (2000). *«Το φαινόμενο του εκφοβισμού στο Δημοτικό Σχολείο: Απόψεις μαθητών, απόψεις εκπαιδευτικών»*. Παιδί και Έφηβος. Ψυχική Υγεία και Ψυχοπαθολογία, Ελληνική Εταιρεία Ψυχαναλυτικής Ψυχοθεραπείας Παιδιού και Εφήβου, Τόμος 10, Τεύχος 1.Αθήνα: Καστανιώτη
- Βασιλειάδου, Ν. (5-11-2006). *Επιθετικοί οι θύτες, μοναχικά τα θύματα*. Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία
- Βασιλείου, Π. Σ. (2005). *Το σχολείο ως κοινωνικό πλαίσιο για την κατανόηση του φαινομένου του εκφοβισμού*, Οπλωματική Εργασία, Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Κοινωνικός αποκλεισμός, μειονότητες και φύλο». Κατεύθυνση Εγκληματολογία. Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών- Τμήμα Κοινωνιολογίας
- Βουϊδάσκης, Κ. Β. (1987). *Η επιθετικότητα σαν κοινωνικό πρόβλημα στην οικογένεια και στο σχολείο*. Αθήνα: Γρηγόρη
- Γκουντσίδου, Β. (2007) *Το φαινόμενο bullying και πως να το αντιμετωπίσετε*. Επιτροπή Κοινωνικής Πολιτικής Α.Π.Θ.
- Εταιρία Ψυχοκοινωνικής Υγείας του Παιδιού και του Εφήβου (Ε.Ψ.Υ.Π.Ε.), 2011, *Ενδοσχολική βία και εκφοβισμός, Αιτίες, Επιπτώσεις, Αντιμετώπιση*.
- Ιωσηφίδης Θ., 2008, *Ποιοτικές μέθοδοι έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες*. Αθήνα: Κριτική.
- Κακαβούλης, Α. (2003). *Ηθική ανάπτυξη και αγωγή*. Αθήνα: Αυτοέκδοση
- Καραβόλτσου Α., 2013, *Συνοπτικό εγχειρίδιο αντιμετώπισης σχολικού εκφοβισμού εκπαιδευτικών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης*. Αθήνα
- Κοντοπούλου, Μ. (2007). *Παιδί και ψυχοκοινωνικές δυσκολίες. Μια ψυχοδυναμική οπτική*. Αθήνα: Gutenberg

- Κυριαζή Ν., 1999, *Η Κοινωνιολογική Έρευνα, κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Μίλης Ν. (2012) «Στάσεις, αντιλήψεις και συναισθήματα μαθητών γυμνασίου και Λυκείου σχετικά με το σχολικό εκφοβισμό» Διπλωματική εργασία. Τμήμα Φιλοσοφικών & Κοινωνικών σπουδών. Πανεπιστημίο Κρήτης
- Μπότσαρη- Μακρή, Ε. (2005). *Θέματα Ανάπτυξης και Σχολείου*. Το περιοδικό της Ελληνικής Ψυχολογικής Εταιρίας, Τόμος 12, Τεύχος 2. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Νάστου Α. (2005) «*Η Αντικοινωνική-Επιθετική συμπεριφορά μεταξύ μαθητών (bullying) Και σχολείο Μια δυναμική σχέση*» Διπλωματική Εργασία Εθνικό Και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών Τμήμα Εκπαίδευσης Και Αγωγής Στην Προσχολική Ηλικία, Αθήνα
- Νέστορος, Ι.Ν. (1997). *Η επιθετικότητα στην οικογένεια, στο σχολείο και στην κοινωνία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Προκοπάκης, Εμμανουήλ (2010), *Μετανάστευση και στρατηγικές κοινωνικής ένταξης στον αστικό χώρο: Η περίπτωση της πόλης του Ηρακλείου*. Διδακτορική διατριβή. Πανεπιστήμιο Κρήτης, Τμήμα Κοινωνιολογίας.
- Χαντζή, Χ., Χουντουμάδη, Α. & Πατεράκη, Λ. (2000). *Άσκηση βίας από μαθητές προς μαθητές στο χώρο του Δημοτικού Σχολείου*. Παιδί και Έφηβος. Ψυχική Υγεία και Ψυχοπαθολογία, Ελληνική Εταιρεία Ψυχαναλυτικής Ψυχοθεραπείας Παιδιού και Εφήβου, Τόμος 10, Τεύχος 1. Αθήνα: Καστανιώτη
- Rigby, K. (2008). *Σχολικός εκφοβισμός: Σύγχρονες απόψεις*. Αθήνα: Τόπος.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Cohen, L., & Manion, L. (1994) *Μεθοδολογία Εκπαιδευτικής Έρευνας*. Αθήνα Μεταίχμιο
- Jackson, C. (2006). *E-Bully, Teaching Tolerance*
- Mason, K. (2008). *Cyberbullying: A Preliminary Assessment for School Personnel*. Psychology in the Schools
- Mishler, E.G. (1996) *Συνέντευξη έρευνας*, Αθήνα Ελληνικά Γράμματα
- Olweus, D. (1978). *Aggression in the schools: Bullies and whipping boys*. Washington, DC: Hemisphere.
- Olweus, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*. Oxford: Blackwell
- Rigby, K. & Bagshaw, D., (2010). *Prospects of Adolescent Students Collaborating with Teachers in Addressing Issues of Bullying and Conflict in Schools*, Educational Psychology

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Alward, M. (2005). *Bullying: How to Help Your Child Cope*.
www.googobits.com/EmotionalBullying.mht
- Banks, R., University of Illinois (1997). *Bullying in Schools*.
www.ceep.crc.uiuc.edu/ecearchive/digests/1997/banks97.pdf
- Besag, E.V. (1989) & Olweus, D. (1993). *What is Bullying*.
www.youthviolence.edschool.virginia.edu.mht
- Clarke, M.J. (2007). *Verbal Bullying- Words Are Powerful*.
www.ezinearticles.com/?Emotional-Bullying-in-Children&id=1320297
- Gruber J. & Fineran S. (2008). *Sexual Harassment At School- More Harmful Than Bullying*. www.sciencedaily.com/.../2008/.../080423115922.htm
- Hansen, J. (2008). *Emotional Bullying in Children*.
www.ezinearticles.com/EmotionalBullyinginChildren.mht
- Jarboe, E. (2008). *I'm Rubber and You're Glue: Handling Emotional Bullies*.
www.pioneerthinking.com/HandlingEmotionalBullies.mht
- Louwes, J. (2009). *Ψευτοπαλικάρισμός στα σχολεία*.
www.enet.gr/?i=news.el.article&id=81171
- Saner, E. (2007). *I was called names like "slut and whore"*.
www.guardian.co.uk/world/2007/nov/30/gender.pupilbehaviour
- Smith, P.K. (2004). *Definition, Types And Prevalence Of School Bullying And Violence*.
Unit for School and Family Studies, Goldsmiths College, University of London. www.oecd.org/dataoecd/27/47/33866548.ppt

- Εκπαιδευτικό Δίκτυο Ενημέρωσης (2006). *Οι θύτες και τα θύματα στα σχολεία- Στην αυλή ο εκφοβισμός*
www.alfavita.gr/typos/typos200611091.php

- Κυριακίδου, Μ. (2009). *Επιθετικότητα & εκφοβισμός στο σχολείο: Επιπτώσεις στη ψυχική υγεία και ο ρόλος της πρόληψης.*
www.pyxida.org.gr/files/MKiriakidouEpiTheEKfovism.ppt

- Πρεκατέ, Β. (2007). *Ενημερωτικό Φυλλάδιο για το σχολικό εκφοβισμό, το οποίο αποστέλλει ο Μέντορας σε σχολεία και άλλους ενδιαφερόμενους.*
www.mentoras.org/PDF/bullying-site.pdf

- Σπυρόπουλος, Φ. (2007). *Bullying «το πρώτο βήμα» στην παραβατικότητα.*
www.theartofcrime.gr/assets/Bullying.doc

- Σώκου, Κ. (2003). *Η Προαγωγή της Ψυχικής και Κοινωνικής Υγείας ως Πολιτική Πρόληψης της Βίας στο Σχολείο.*
www.209.85.129.132/search?q=cache:JYqDyQOzoMUJ:assets.in.gr/dGenesis
/assets/Content202/Attachment/dgEntity_33212.doc

- Τσιάντης, Ι. (2008). 11ο Πρόγραμμα Προαγωγής Υγείας «Εκπαίδευση Λειτουργών Υγείας και Εκπροσώπων Κοινωνικών Φορέων σε θέματα Προαγωγής Ψυχικής Υγείας και Ανάπτυξης Ψυχοκοινωνικών Δεξιοτήτων (Πρόγραμμα «Επίκτητος»).
www.mentalhealthpromotion.co.uk/umsprk11ds0npk12id19tsmtrs3mkn8mprs4
nkn7lsth15knrvtn6tsxrn/urpnmhpedctnlprgrmsdnldecctnlmtrl/tsiantis_2008_03_05.pdf

- Τσίτουρα, Σ. (2006). *Εκφοβισμός (Bullying): το θύμα, ο θύτης και οι παρατηρητές.* 18ο Συνέδριο ΕΕΚΠΠΥ. www.euroipn.org/socped/conferences/crete_18th/.../abstract6.doc

- <http://www.seperet.gr/el/news.php?n=152>

- <http://www.kykkos.org.cy/imkt.cy.net/10/T10-134.pdf>

